Надія Аврамчук
Микола Сухомозський

(не)відомі українці,

які змінили історію

MIP
UKRAINE

САМІТ-КНИГА
із книгою — по життю!

ИЙОД.MEDIA

Надія Аврамчук
Микола Сухомозський

(не)відомі українці,

які змінили історію

ИОД.MEDIA

САМІТ-КНИГА
із книгою — по життю!

КИЇВ, 2019

УДК 94(=161.2:100)(03)
А21

Надруковано на замовлення
Міністерства інформаційної політики України

Для безкоштовного розповсюдження.

У разі, якщо ви придбали цю книгу,
просимо повідомити на адресу: Books@mip.gov.ua

Аврамчук Н., Сухомозський М.

А 21 (Не)відомі українці, які змінили історію / Н. Аврамчук, М. Сухомозський; мал. Т. Шварц. — К. : Саміт-книга, 2019. — 208 с., іл.

ISBN 978-966-986-105-4

Це книга-довідник про вихідців з України, які зробили великий внесок в історію цивілізації, але про яких в нашій країні знають несправедливо мало. Вони невідомі для більшості українців, але відомі серед фахівців у тих сферах життя, де здійснили революцію: в науці, мистецтві, інженерії, медицині, а також відзначилися героїчними досягненнями.

УДК 94(=161.2:100)(03)

© Надія Аврамчук, 2019
© Микола Сухомозський, 2019
© Шварц Т., ілюстрації, 2019
© Йод.media, 2019
© «Саміт-книга», 2019

ISBN 978-966-986-105-4

ПЕРЕДМОВА

Іменами найвидатніших людей називають міста та вулиці, теорії та закони, правила та формули – так вони входять у Вічність. На жаль, офіційний список українських геніїв – не занадто довгий. Чому? Невже ми менш талановиті за інших?

Справа, на щастя, в іншому. Через те, що ми впродовж століть не мали власної державності, а з нею – і автентичного громадянства, більшість талановитих вихідців з України увійшли в історію під прапорами інших країн. І ми, якщо когось з них і знаємо, то виключно як чужинців.

Герої цієї книги пішли з життя і тому не можуть розповісти про себе. Ми спробували це зробити за них. В нашому довіднику – 30 історій унікальних людей, які народились на території України. Вони – дивовижне поєднання культур, національностей, епох, досягнень, які вплинули на формування мультикультурного й толерантного світу.

Ми не закликаємо до «біографічної революції». Ми прагнемо історичної справедливості: аби після визначень «відомий американський», «знаний австралійський» чи «славетний російський» у нашій свідомості з'являлися ще два слова – «українського походження», а з ними – гордість і повага.

ПРО АВТОРІВ

Микола Сухомозський народився 1950 року в Пирятині на Полтавщині.

Надія Аврамчук з'явилася на світ 1951 року в Овруцькому районі Житомирської області.

Важко уявити людей, так разюче не схожих за характерами. Але ніхто не скасовував аксіоми: різнойменні магнітні полюси притягуються.

Студентами Київського державного університету ім. Тараса Шевченка Надія (історичний факультет) та Микола (факультет журналістики) стали чоловіком та дружиною. Вона працювала вчителькою, він – журналістом, писав оповідання та фантастичні романи. А у вільний час сиділи в бібліотеках, вишукуючи цікавинки, щоб «творити» оригінальні довідники та енциклопедії.

Подружжя встигло пожити в Туркменістані, Узбекистані, на Крайній Півночі, Уралі. А із середини 1990-х пара повернулася на Батьківщину. І з подвоєною енергією продовжила розпочате вже в київських архівах та бібліотеках.

У 2007 році подружжя дослідників стало лауреатом IX Всеукраїнського рейтингу «Книга року» за енциклопедичний довідник «Україна в світі», виданий Міжрегіональною академією управління персоналом.

Їхня «творча валіза» містить вісім опублікованих книг і дев'ять томів різноманітних матеріалів про вихідців з України. Деякі з них щотижнево публікуються на сайті Йод.media. Цей довідник також створено на основі цих статей.

зміст

10
ОЛЕКСАНДР СМАКУЛА
Геній оптики з-під Тернополя

18
СОНЯ ТЕРК-ДЕЛОНЕ
Леді абстракціонізму з Одеси

24
ДМИТРО ГРИГОРОВИЧ
Авіаконструктор з Києва, який навчив літаки плавати

30
ЄЖИ СОСНОВСЬКИЙ
Супершпигун-казанова зі Львова

38
ВОЛОДИМИР АМАЛИЦЬКИЙ
Фундатор палеонтології з Коростеня

46
ІГОР ЮШКЕВИЧ
Зірка романтичного балету з Пирятина

52
ЮРІЙ КНОРОЗОВ
Харківський дешифрувальник цивілізації майя

58
ВІРА ГЕДРОЙЦ
Хірургиня з Києва, яка не мала страху

64
БОРИС ЛИСАНЕВИЧ
Першовідкривач Даху світу з Одеси

70
ДМИТРО ТЬОМКІН
Легенда американської музики з Кременчука

76
ФЕОДОСІЙ ДОБРЖАНСЬКИЙ
Новий Дарвін з Немирова

82
КСЕНІЯ БЕЛЬМАС
Африканська примадонна з Чернігова

88
ГЕОРГІЙ ГАМОВ
Теоретик Великого вибуху з Одеси

96
ВОЛОДИМИР БАРАНОВ-РОССІНЕ
Творець камуфляжу та світломузики з Херсона

104
АННА СТЕН
Топ-красуня світового кіно з Києва

110
ВОЛОДИМИР ВЕКСЛЕР
«Батько» адронного колайдера з Житомира

118
ВОЛОДИМИР ХАВКІН
Цілитель з Одеси, що врятував світ від епідемій

126
ІВАН РІЗНИЧ
Вінницький «капітан Немо»

зміст

132
ВОЛОДИМИР ЛИПСЬКИЙ
Ботанік-мандрівник з Рівненщини

138
ПОЛІНА ОСИПЕНКО
Льотчиця-рекордсменка з-під Бердянська

144
ДЖОЗЕФ КОНРАД
Останній кіноромантик літератури з-під Житомира

150
ЛЕВ МАЦІЄВИЧ
Інженер-фантазер з-під Кропивницького

156
П'ЄР ГРАБАР
Киянин, що першим розгадав аутоімунні хвороби

162
РОБЕРТ МАКСВЕЛЛ
Продавець медіа-ілюзій із Солотвина

168
АЛЛА НАЗІМОВА
Актриса-хамелеон з Ялти

174
МУХАММЕД АСАД
Іудей зі Львова – творець мусульманських держав

180
БОРИС СМИРНОВ
Чернігівский дослідник «Махабхарати»

186

КЛАРІСІ ЛІСПЕКТОР

Класикиня бразильської літератури з Вінничини

192

ЛІ СТРАСБЕРГ

Вчитель голлівудських зірок з Тернопільщини

198

ВОЛОДИМИР ГОРОВІЦ

Король піаністів з Києва

ГЕНІЙ ОПТИКИ З-ПІД ТЕРНОПОЛЯ

ОЛЕКСАНДР СМАКУЛА

Понад сорок років бурлакую чужиною, але своєї Батьківщини не забув і повік не забуду. Я бачу її навіть у лінзах, з якими працюю щодня

ОЛЕКСАНДР ТЕОДОРОВИЧ СМАКУЛА – фізик, здійснив значний внесок у створення п'єзоелектричних матеріалів, напівпровідникових структур, унікальних всепогодних мастил, пристроїв нічного бачення та лазерів, автор головного оптичного винаходу XX століття – методу «просвітлення оптики».

ОЧІ НОЧІ

У Смакули десятки винаходів світового рівня. Існують навіть наукові терміни, названі іменем тернопільського ученого:

- *«Інверсія Смакули»:* трансформація кристалічного вуглеводню електричними збудженнями р-електронів;
- *«Формула Смакули»:* математичний зв'язок між концентрацією дефектів у кристалі, довжиною хвилі, якою його опромінюють, та забарвленням кристалів після опромінення.

А взяти прилади нічного бачення (зокрема, й тепловізори), які «сліпнуть» без монокристалів бромйодиду талію. Його теж винайшов Смакула. Додамо до списку фтористі літій і натрій, мастила, придатні до ефективного використання як за високих, так і низьких температур. До сфери його інтересів входили також лазери.

▲ *Один з перших приладів нічного бачення.*

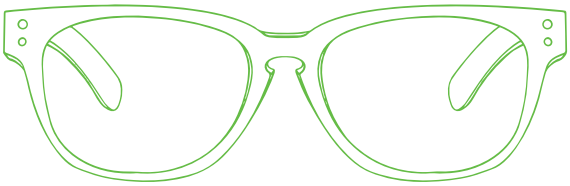

Але напевно головне досягнення вченого – створення просвітленої оптики. І це не тільки «круті» окуляри, а й бінокулі, підзорні труби, мікроскопи, телескопи, перископи, фотоапарати, оптичні пристрої до зброї.

ТОЙ, ЩО ПРОСВІТЛИВ ОПТИКУ

Мабуть, багато хто чув про оптику Carl Zeiss. Але майже ніхто, за винятком «вузьких» спеціалістів, не знає, що на початку 1930-х років удосконалення цією фірмою техніки загальмувалося (як і всіма іншими, хто розробляв оптичні прилади). Навіть найкращі з інженерів вважали: досягнуто «стелі».

Якщо проблему спростити, то звучатиме так: «Сильніше відшліфувати скло неможливо, на заваді стоять закони хімії та фізики».

▲ *Олександр Смакула з дружиною Ерікою. 1960-ті роки.*

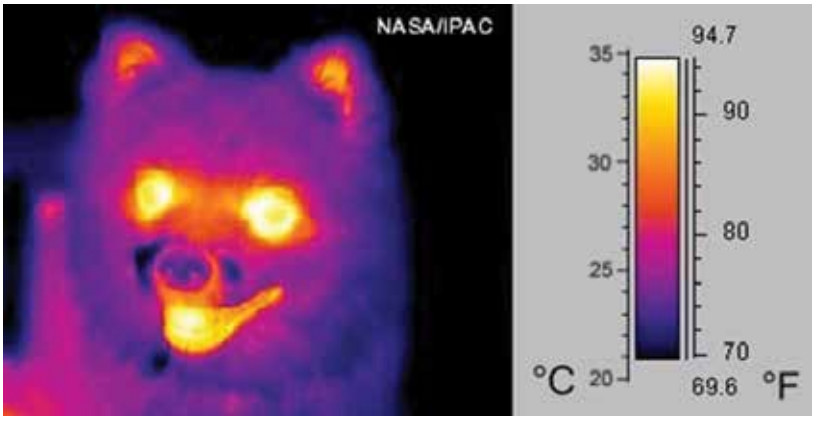

◀ *Інфрачервоне зображення песика на тепловізорі з температурною шкалою.*

Глухий кут? Кілька років здавалося, що так. Аж доки 1935-го не сталося відкриття, яке вчена спільнота охрестить «головним винаходом XX століття в галузі оптики».

Саме «ефект Смакули» суттєво покращить властивості лінз.

Революційність методу полягала в тому, що вчений, відмовившись від традиційного, обрав небачений напрямок. І довів: якщо поверхню лінзи вкрити шаром спеціальної плівки з певного матеріалу товщиною 1/4 довжини хвилі, що на нього падає, це не лише зменшить відбивання світла, а й збільшить контрастність. Метод отримав назву «просвітлення оптики».

▲ *У 1930-ті оптику компанії Carl Zeiss розробляв українець.*

ПАТЕНТ №1 У СВІТІ

Винахід Смакули зареєстрували у Німеччині (1935), де тоді ще мешкав і творив вчений (згодом він виїхав з нацистського Рейху до США). Але, враховуючи військову складову, метод «просвітлення оптики» понад рік тримали засекреченим.

Коли ж його офіційно запатентували, з'ясувалося, що це перший оптичний патент у світі. І донині запропоно-

▲ *Геттінгенський університет, який 1927 року закінчив український вчений.*

ваний Смакулою спосіб лишається стандартною технологією при виробництві багатьох приладів та зброї.

1964 року, коли вчений став директором лабораторії фізики монокристалів в Массачусетському інституті технологій (США), його колега професор Роберт Фано, якого ще називають революціонером інформатики, сказав про талант українця наступне: «Олександр Смакула – це геній, людина, яка знає все про такі матеріали як напівпровідники, матеріали, що використовуються в електроніці».

Професор Роберт Фано вважав Олександра Смакулу генієм.

Массачусетський технологічний інститут, де з 1951 року працював Олександр Смакула.

▼ *Олександр та Еріка Смакули разом з вченими з Товариства українських інженерів Америки.*

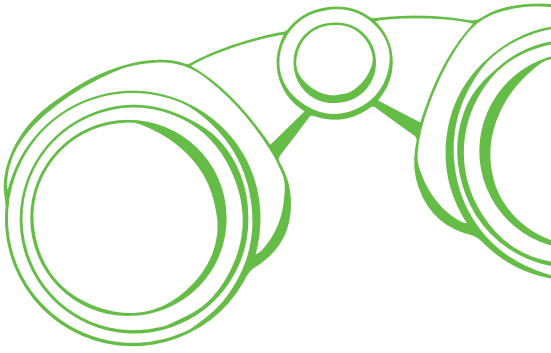

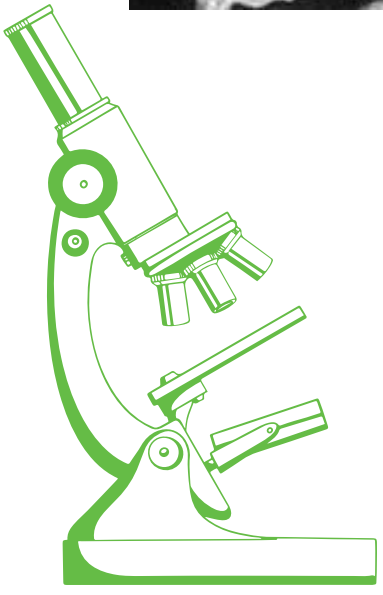

▲ *Дивіться, як працюють прилади нічного бачення.*

▶ *Пам'ятник Олександру Смакулі в рідних Доброводах.*

ЦІКАВІ ФАКТИ

- *Під час навчання у Геттінгенському університеті, аби не бідувати, талановитий студент змушений був працювати на соляних шахтах і фермах. Також заробляв на життя репетиторством.*
- *З листа Олександра Смакули вченому-математику Олександру Левицькому: «Друкувати свої праці мушу в німецьких журналах, бо вони доступні для наукових робітників і то не тільки німецьких, але і всяких других. Не беріть мені, будь ласка, сього за зле, буду поміщувати свої праці і в «Записках Наукового товариства імені Шевченка».*
- *У дипломі про здобуття ступеня доктора філософії було вказано походження Смакули: «Добриводи, Галіція».*
- *Племінниця вченого Ганна Дмитришина: «Він дуже часто ходив поговорити з лісом».*
- *Монографія Смакули «Монокристали: вирощування, виготовлення та застосування» (1962) й досі використовується в університетах багатьох країн як підручник з практичної кристалографії.*
- *Єдиний з українців, що став повним професором Массачусетського технологічного інституту.*
- *Брав активну участь у діяльності української діаспори в США. А в своєму американському будинку обладнав окрему українську кімнату – зберігав там колекцію книжок, вишиванок та сувенірів.*
- *З листа Олександра Смакули до рідних: «Я от уже понад сорок літ скитаюсь на чужині, але своєї України не забув і повік не забуду. Частенько заглядаю до Кобзаря, щоби тугу розігнати».*
- *Мрія – знову побачити Україну – здійснилася 1972 року. Смакула взяв участь у міжнародній конференції з кристалографії, що відбулась у Єревані (Вірменія), а після приїхав у Київ, Тернопіль і рідні Добриводи. Це були перші й останні ним відвідини України після Другої світової війни.*
- *Біографи вченого стверджують, що коли Смакулу на Київському летовищі зустріла наукова делегація, серед якої були кадебісти та представники компартії, вчений сказав: «Хлопці, дайте мені по своїй землі пройтися ногами. А найбільше хочу скуштувати українського борщу, якого варила мама».*
- *ЮНЕСКО оголосила 2000-й роком Смакули.*
- *Один з п'ятьох дітей Смакули Петер – відомий американський музикант, віртуоз гри на банджо та байкер (помер 2008 року). Його син Боб (онук вченого) також грає на банджо та займається бізнесом: ремонтує скрипки, гітари, мандоліни.*

З ДОСЬЄ ОЛЕКСАНДРА СМАКУЛИ

- Народився 9 вересня 1900 року в Доброводах Тернопільської області.
- Закінчив Тернопільську гімназію. У 1918-19 роках воював у рядах Галицької армії. Після приходу до влади більшовиків переїхав до Німеччини, де закінчив Геттінгенський університет.
- Працював асистентом в Геттінгенському університеті, викладачем Одеського університету (але був відкликаний до Німеччини 1930 року), керівником оптичної лабораторії Гейдельберзького інституту медичних досліджень, завідувачем однієї з дослідних лабораторій фірми «Карл Цайс», викладачем Массачусетського технологічного інституту.
- Засновник і перший керівник лабораторії фізики кристалів Массачусетського технологічного інституту. Почесний член Американського оптичного товариства і Товариства українських інженерів (США).
- Помер 17 травня 1983 року в Обурні (штат Массачусетс, США).
- У Доброводах встановлено пам'ятник вченому.

ЛЕДІ АБСТРАКЦІОНІЗМУ З ОДЕСИ

СОНЯ ТЕРК-ДЕЛОНЕ

Я люблю творчість більше, ніж життя. І мушу виразити себе перед тим, як перестану існувати

СОНЯ ТЕРК-ДЕЛОНЕ (Сара Еліївна Штерн): художниця, модельєр, дизайнерка, книжкова ілюстраторка, одна з лідерів світового авангарду, ар-деко і печворку, натхненниця ідеї тотального дизайну.

ВИНАХІДНИЦЯ АВТОТЮНІНГУ

Соня з'явилась на світ в Одесі, раннє дитинство провела під Полтавою, а прославилася на чужині, переїхавши у 18 років до Німеччини – вчитися малювати. Потім був Париж і світове визнання.

Активний період власної творчості тоді ще пані Штерн розпочала, малюючи полотна з концентричними композиціями, геометрично розмежованими на колірні зони. Паралельно захоплювалася зображеннями на тканинах, ар-деко, вишивкою, оформленням інтер'єрів, проектуванням одягу. Її моделі у другій половині 1920-х років – визнані символи світової авангардної моди.

Саме тоді колеги та журналісти почали називати Соню «Леді абстракціонізму».

Згодом нею опанувала ідея тотального дизайну: усі без винятку речі – навіть автівки – мають доповнювати гардероби власників. Сумнівно, що Соня підозрювала, що, «підганяючи» свій «Бугатті» під дизайн нової сукні, вона запроваджує світову моду на автотюнінг.

▲ *Соня завжди була стильною. Мадрид, 1920 рік*

▲ *Арт-тюнінг від Делоне, яка запровадила моду на розмальовку авто. На фото: Matra M530A.*

ВИГАДАЛА НОВИЙ СТИЛЬ ЖИВОПИСУ

Та найбільшу славу Соні приніс розроблений разом із чоловіком, французьким художником Робером Делоне новий стиль образотворчого мистецтва – симультанізм або орфізм. У назві – натяк на міфічного співака Орфея, перед талантом якого не могли встояти навіть сили природи.

Головне в орфізмі – поєднання суміші відтінків таким чином, аби завдяки грі кольорів і світла виникав ефект взаємопроникнення предметів, що створює стійку ілюзію пульсацій, фантастичне

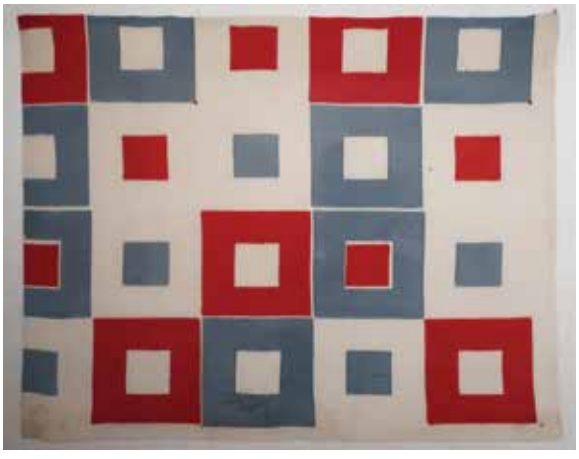

▲ *Тафта (шовк) з геометричним дизайном, 1924 рік.*

торнадо. І це було, як вважала Соня, символом космічної енергії.

Нащадки високо оцінили роботу талановитого подружжя: їхній творчості в Національному музеї сучасного мистецтва у Парижі, що є частиною Культурного центру Жоржа Помпіду, відведено окрему залу. Також пані Соня отримала найвищу нагороду Франції – Орден Почесного Легіону.

Ще один «творчий рекорд» – мадам Делоне стала першою жінкою-художницею, якій за життя влаштували персональну виставку у Луврі. Сталося це 1964 року, за 15 років до її смерті.

▲ *Робота Соні Делоне в Музеї сучасного мистецтва (Париж): барвисті та електричні призми.*

▲ *Натюрморт пензля Соні Делоне, 1916 рік.*

▲ *Віртуальний тур мадридським Музеєм Тиссена-Борнеміса, де зберігаються й твори Терк-Делоне (з них починається тур).*

ЦІКАВІ ФАКТИ

- *Мала власний дім моди «Соня», де продавала авторські сукні та прикраси.*
- *Разом з іншими художниками відкрила Салон абстракції Réalités Nouvelles («Нові реальності»). У форматі виставки він проходить щороку і дотепер у Парижі. Його мета – просувати абстрактне мистецтво.*
- *Президент Франції Жорж Помпіду придбав три картини Соні Делоне, одну з яких подарував президентові США Річарду Ніксону під час офіційного візиту до Америки, а дві залишив у Єлисейському палаці.*
- *1925 року американський журнал Vogue вийшов з обкладинкою, прикрашеною «Оптичною сукнею» від Соні.*
- *Багато років мадам Делоне в Університеті Сорбонна читала лекції для юних митців.*
- *Шарль – син Соні та Робера Делоне – відомий історик джазу, автор першої у світі джазової дискографії, співзасновник популярного не лише в Європі Hot Club de France.*
- *На паризькому аукціоні Calmels Cohen у 2002 році картину «Ринок в Міньйо» приватний колекціонер придбав за 4,59 млн євро – вп'ятеро дорожче за заявлену ціну.*
- *В Україні робіт Делоне майже немає. Відомо, що дві автолітографії Терк-Делоне («Жовті кулі» та «Велике червоне коло») зберігаються у Національному художньому музеї України. Їх передав меценат-колекціонер князь Нікіта Лобанов-Ростовський.*

▲ *Дивіться неймовірну плакатну акцію, присвячену ювілею Соні в Україні.*

▶ *Одна з останніх світлин Соні.*

РЕАЛІТІ-АНЕКДОТ

Якось один з численних шанувальників таланту Терк-Делоне, роздивляючись, як йому здалося, невеликий начерк художниці, захоплено промовив:

– Яка виразність, соковитість і витонченість. Вітаю!

– Вибачте, але це те місце, де я зазвичай витираю пензля, – відповіла Соня.

З ДОСЬЄ СОНІ ТЕРК-ДЕЛОНЕ

- Народилася 13 листопада 1885 року в Одесі. Цікаво, що навколо точної дати народження Соні досі точаться суперечки. Але більшість мистецтвознавців схиляються до 13 листопада.
- З містом народження також виникла плутанина. У багатьох зарубіжних поважних каталогах вказано, що Соня народилася під Полтавою у місті Градизьк. Однак у автобіографії Nous irons jusqu'au soleil («Ми підемо до сонця»), яку Соня видала 1978 року, зазначено, що художниця родом з Одеси. У Градизьку на фабриці працював її батько. Також Одеса як місце народження вказана у заповіті мисткині.
- Навчалася у Німеччині, в Академії витончених мистецтв у Карлсруе (1903-1905), Паризькій академії «Ла Палетт» (з 1905).
- Померла 5 грудня 1979 року в Парижі.

АВІАКОНСТРУКТОР З КИЄВА, ЯКИЙ НАВЧИВ ЛІТАКИ ПЛАВАТИ

ДМИТРО ГРИГОРОВИЧ

Аероплан – тепер уже не іграшка, а потужний і завжди готовий засіб зв'язку, розвідки і навіть бою

ДМИТРО ПАВЛОВИЧ ГРИГОРОВИЧ – авіатор, винахідник, «батько» перших у світі гідролітака та літаючого човна-винищувача з броньованою кабіною, а ще – крилатої амфібії М-9, яка стала військовою сенсацією свого часу.

АВАРІЯ І КОРУПЦІЯ ЯК ДВИГУНИ ПРОГРЕСУ

Потужний поштовх конструкторській кар'єрі Дмитра Григоровича, як це не дивно, дали аварія та корупція.

Напередодні Першої світової приятель Григоровича, військовий льотчик, сідаючи на воду на французькому гідролітаку «Донне-Левек», пошкодив машину. А правила суворі: або довготривале відсторонення від неба, або ремонт власним коштом. Грошей, звісно, у невдахи-пілота не знайшлося. Здавалося б, військовій біографії кінець. Але ні – на допомогу прийшов Дмитро Григорович, зголосившись поставити літак на крило. І зробив це, навіть не маючи креслень. Тож отримав неймовірний досвід.

А через два роки (вже під час Першої світової війни) стався ще один, набагато серйозніший скандал: американці під виглядом нових продають Російській імперії літаки, відремонтовані після експлуатації. Виявили корупційні схеми з обох боків.

Резолюція царського адмірала Андрія Ебергарда була жорсткою: «Апарати не приймати і нікому на них не літати».

Отут і настав зоряний час вихідця з України, який почав конструювати літак за літаком. І його апарати були особливими.

▲ *Дмитро Григорович працює технічним директором заводу Першого Російського товариства повітроплавання, 1914 рік.*

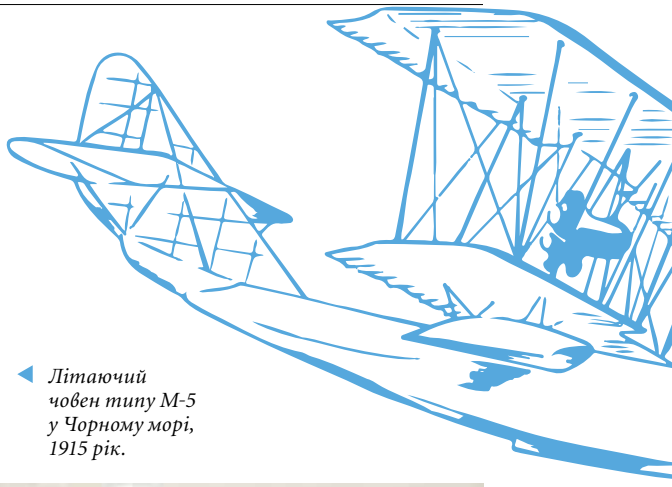

Літаючий човен типу М-5 у Чорному морі, 1915 рік.

Гідролітаки активно використовували під час Першої світової війни, 1917 рік.

ЧОВНИ, ЩО ЛІТАЮТЬ, ЧИ ЛІТАКИ, ЩО ПЛАВАЮТЬ?

Перший літак, що міг сідати на воду, був створений американцем Гленном Кертіссом 1909 року. Та, по суті, він лишався сухопутним аеропланом, встановленим на поплавку.

Сенсаційна ж відмінність гідролітаків Григоровича, перші з яких він розробив у 1912-1913 роках, жодних поплавків: посадка здійснюється безпосередньо на фюзеляж (досі крилаті амфібії працюють за тим же принципом).

Надзвичайно вдалим виявився М-5, який став основною бойовою одиницею, витіснивши гірші за тактично-технічними даними всі закордонні аналоги.

М-9 конструктора Григоровича надійно тримався на воді навіть за чотирибального шторму. А при хвилі в півметра міг вільно злітати і сідати. Також робив те саме із засніженого поля без лижв.

Незвичайним було і конструкторське рішення у випадку з винищувачем М-21, який, стартуючи із суходолу, у повітрі скидав шасі та спокійно приземлявся на воду.

ВИЙШОВ ІЗ «ШАРАШКИ» – Й ОТРИМАВ ПРЕМІЮ

Після революції 1917-го Григорович вирішив не емігрувати і продовжив конструювати літаки. Це «оцінили» спецслужби більшовиків – авіатор опинився під наглядом НКВС.

Дмитра Павловича не оминула доля багатьох – за звинуваченням у «шкідництві», його запроторили до особливого конструкторського бюро, яким опікувалися «чекісти».

В 1930-ті він працював головним конструктором ЦКБ-39 (сумнозвісна «шарашка») при Об'єднаному державному політуправлінні (ОДПУ).

Амністували 1931 року, урочисто. Вручили грамоту і премію у 10 тисяч рублів. Навесні 1938 року Григоровича призначили керівником щойно організованого конструкторського бюро в Новосибірську. Але за декілька місяців, захворівши на лейкемію, конструктор помер.

А от літаючий човен Григоровича М-24 ще десятиліттями використовувався в СРСР: для топографування та аерофотозйомок на Крайній Півночі та проведення льодових розвідок. А його ідеї досі застосовують в авіабудуванні.

Авіазавод ГАЗ №1. Конструктор Григорович (сидить) – четвертий праворуч, 1923 рік.

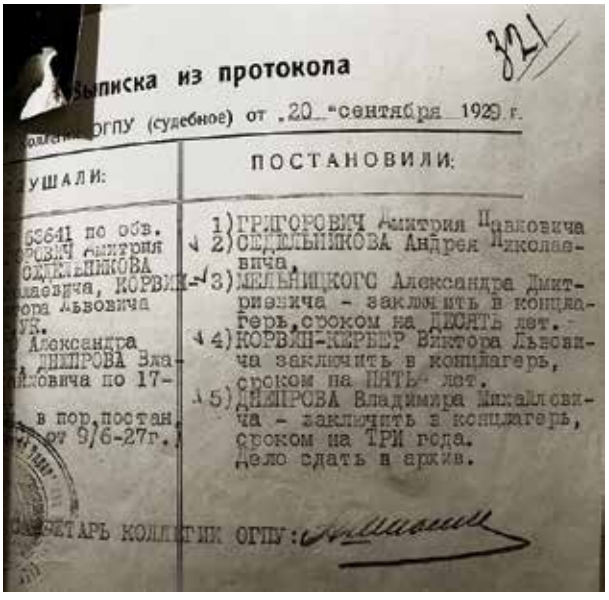

Выписка из протокола

ОГПУ (судебное) от 20 сентября 1929 г.

ПОСТАНОВИЛИ:

1) ГРИГОРОВИЧ Дмитрия Павловича
2) СЕДЕЛЬНИКОВА Андрея Николаевича,
3) МЕЛЬНИЦКОГО Александра Дмитриевича - заключить в концлагерь, сроком на ДЕСЯТЬ лет.
4) КОРВИН-КРЕЙЕР Виктора Львовича заключить в концлагерь, сроком на ПЯТЬ лет.
5) ДНЕПРОВА Владимира Михайловича - заключить в концлагерь, сроком на ТРИ года.
Дело сдать в архив.

Оббинувальний вирок, датований 1929-м роком, згідно з яким Григорович був засуджений до 10 років таборів.

АФОРИЗМ НА ТЕМУ

«Коли здається, що все проти вас, згадайте, що літак здіймається проти вітру, а не за вітром»

(Генрі Форд)

ЦІКАВІ ФАКТИ

- *Свій перший біплан через нестачу необхідних коштів побудував у рідному Києві, в сараї на Куренівському летовищі – з бамбука.*
- *Випробовуючи човен М-5, лейтенант Георгій Фріде у 1915 році пролетів під усіма мостами Неви.*
- *Військове відомство США, отримавши декілька гідролітаків Григоровича, 1918 року організувало їхнє серійне виробництво.*
- *Чотиримісний цивільний літак конструкції Григоровича за замовленнями «Укрповітряшляху» випускався в Харкові і використовувався лише на території України.*
- *У бомбардувальника ТБ-5 конструктор передбачив гамаки для відпочинку і туалет.*
- *Дмитро Григорович першим у світі при створенні літака МК-1 впровадив нетрадиційну схему кріплення коробки крил до фюзеляжу, застосувавши амортизатори. Лише через кілька років це почали робити французи, але назвали метод іменем Анрі Фармана.*
- *Під керівництвом Григоровича у ЦКБ-39 працював і майбутній конструктор першого космічного корабля Сергій Корольов, який також родом з України, з Житомира.*
- *Григорович мав атлетичну статуру та був людиною величезної фізичної сили, богатирем. За свідченням сучасників, він легко хрестився двопудовою гирею (32 кг).*

▲ *Дивіться топ-5 найкращих гідролітаків сучасності.*

▲ *Сучасний гідролітак, створений за принципом Григоровича.*

З ДОСЬЄ ДМИТРА ГРИГОРОВИЧА

- Народився 6 лютого 1883 року в Києві.
- Закінчив Севастопольське реальне училище, Київський політехнічний інститут, стажувався в Льєжському університеті, де вивчав аеродинаміку та теорію двигунів.
- Наприкінці 1917 року лише на одну створену модель відставав від іншого відомого світові киянина Ігоря Сікорського (21 проти 22). Вільно спілкувався українською, російською, англійською, французькою та німецькою мовами.
- Помер 26 липня 1938 року в Москві.
- Про його життя та перші кроки в авіації залишила спогади перша дружина Надія Сукневич.

СУПЕРШПИГУН-КАЗАНОВА ЗІ ЛЬВОВА

ЄЖИ СОСНОВСЬКИЙ

Кожен шпигун мріє про везіння. Проте його не можна оцінювати грошима

ЄЖИ КСАВЕРІЙ СОСНОВСЬКИЙ – він же «барон Георг фон Сосновський», він же «лицар Налемський».

Розвідник з найщедрішою грошовою винагородою за роботу часів Другої світової, красень-льотчик та резидент Польщі у нацистській Німеччині. Єдиний шпигун у світі, який роздобув повний план зосередження ворожих збройних сил і до якого мали претензії спецслужби одразу трьох держав – Німеччини, Польщі та СРСР.

РОЗВІДНИК-СПОКУСНИК

Народжений 1896 року (точна дата невідома) Сосновський, закінчивши Львівську гімназію, кавалерійське училище та офіцерські стрілецькі курси, служив в австро-угорській, а згодом польській арміях.

Після того, як спокусив дружину командира полку, і той заявив про намір убити кривдника, львівський Казанова привернув увагу армійської розвідки. Пройшовши відповідну підготовку, 1926-го року поїхав подалі від гріха – резидентом до Німеччини. По суті, став шпигуном.

Розвідник-дебютант застосовував широковідому «медову пастку» – зваблював «потрібних» жінок, аби їх використати. І таким чином створив дуже ефективну мережу інформаторів.

▲ *Сосновський починав кар'єру як військовий офіцер.*

Польський офіцер-кавалерист початку XX ст. Але Сосновський був змушений піти з кавалерії.

Адмірал Канаріс очолив Абвер завдяки Сосновському.

«ДОБРИДЕНЬ, ГЕРР ШПИГУНЕ!»

10 травня 1932 року популярна в Німеччині «Берлінер Трибюн» опублікувала сенсацію під кричущим заголовком «Хто такий ротмістр Сосновський?» Автор, графиня фон Бохольц, у якої, попри жагуче бажання, не «зрослися» стосунки з плейбоєм, стверджувала: аристократ насправді не той, за кого себе видає. Наводила і факти, які виявила. Через ревнощі графиня оприлюднила прізвище Беніти фон Фалькенхайн, натякаючи, що вона – коханка та інформатор шпигуна Сосновського. Беніта працювала секретаркою у військовому відомстві і через чоловіка була родичкою відомого генерала фон Фалькенхайна.

Та правоохоронці тоді ще Веймарської республіки (Гітлер прийшов до влади через рік) розцінили викривальну публікацію, як чергову плітку бульварної преси.

А знайомі Сосновського ще упродовж трьох років жартома віталися з ним не інакше як «Добридень, герр шпигуне!» На що той незмінно відповідав: «Саме так і приходить земна слава».

ГАРЕМ СОСНОВСЬКОГО

Понад сім років справи Сосновського йшли блискуче: таємні папери рейху регулярно потрапляли до Варшави. Пізніше військові історики назвуть «гарем Сосновського» найефективнішою структурою з викрадення таємниць рейху. Ось тільки найсенсаційніші здобутки цієї мережі:

- повна схема зосередження ворожих сил (план «А»);
- дані про тісну військову співпрацю між Москвою і Берліном аж до підготовки на таємних курсах під Липецьком льотчиків люфтваффе та офіцерів-танкістів («Кама»);
- сценарій нападу Німеччини на Францію й Польщу.

Елегантний красень Сосновський упродовж життя цинічно поєднував приємне з корисним. Важко навіть сказати, що для нього стояло на першому місці: постільні втіхи (між іншим, він був одружений) чи шпигунство. І неможливо точно визначити, скільки у нього налічувалося «секс-агентів».

▼ *Пан Єжи в Німеччині любив працювати з танцівницями та акторками. Хоча Марлен Дітріх (на фото) йому завербувати не вдалося.*

Geheime Reichssache

▲ *Польський «Хрест за відвагу» – у Сосновського таких чотири.*

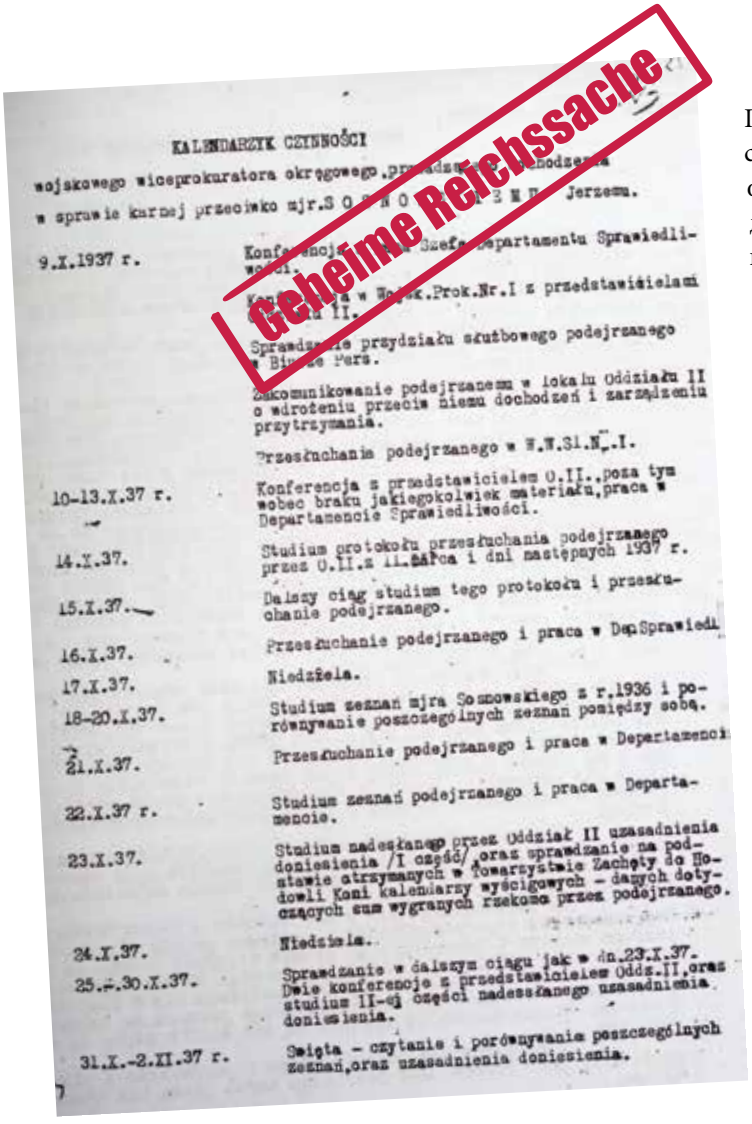

▲ *«Прокурорський календар» польських правоохоронців у справі майора Сосновського, 1937 рік. Вочевидь, що на момент клопотання про арешт не було жодних обвинувачень проти розвідника.*

Першою завербованою в «гарем Сосновського» 1926 року була заміжня Беніта фон Фалькенхайн. Вона не лише передавала таємні документи, а й залучала нових «активісток». Серед яких – шкільна подруга Ірена фон Ієна, на той час – майор міністерства оборони.

А ще саме через Беніту Єжи познайомився з Ренатою фон Натцмер, що працювала в Інспекції танкових, кавалерійських і моторизованих військ. Згодом Рената стала його найкращим агентом. Її «вилов» склав понад 200 паперів з грифом «цілком таємно» та ключ від сейфа, де зберігалися надважливі документи.

А ось з угорською танцівницею Леа Ньяко резидент припустився фатальної помилки. Через ревнощі вона видала «зрадника» німецьким спецслужбам. І хоча Марі де Камп (ще один секс-агент) встигла попередити свого «шефа» про небезпеку, «смертельна гра» вийшла на фінішну пряму.

27 лютого 1934 року Абвер заарештовував Фалькенхайн, Натцмер, Ієну та Сосновського. Через рік прозвучав вирок: першим двом – смертна кара, іншим – довічне ув'язнення. А ось коханку-зрадницю Леа Ньяко відпустили із зали засідань. Доля інших секс-агентів «гарему Сосновського», яких було кілька десятків, досі невідома.

ВТІК ВІД ФАШИСТІВ – ПОТРАПИВ ДО КОМУНІСТІВ

Згодом Варшава обміняла свого шпигуна на групу німецьких агентів. Аби одразу запроторити до в'язниці – за звинуваченням у зраді. Підсумок трьох років слідства в Польщі – 15 років позбавлення волі.

На початку Другої світової війни, коли німці напали на Польщу, охоронці похапцем розстрілювали в'язнів. Рани Сосновського були не

▲ *Будівля Луб'янки. Тут, швидше за все, й знайшов свій останній прихисток талановитий розвідник.*

смертельними. Розвідник, разом з біженцями, подався на Схід, де потрапив до рук радянської контррозвідки.

Останнім свідоцтвом про Сосновського є слова польського генерала, який пізніше, емігрувавши до Британії, розповідав, що сидів з Єжи в одній камері на Луб'янці. Саме там, 1942 року, він нібито й помер від голоду.

Проте існує версія, що бідолаху ліквідували бойовики двуйки (польської військової розвідки): буцімто «План А» він перепродав спецслужбам цілої низки країн, про що на суді у Берліні свідчила Беніта фон Фалькенхайн. Тож поляки помстилися.

ПЛАХА КОХАННЯ

Заплатили життям за роботу в «шпигунському гаремі» і красуні-розвідниці. Це сталося за кілька років до загибелі Сосновського.

АНЕКДОТ НА ТЕМУ

– Чим ти займаєшся у вільний час?

– Шпигую.

– Серйозно?! А я люблю прогулюватися парком або ходити в кіно з друзями.

– Я знаю.

▲ *Читайте історичне дослідження про діяльність польської розвідки – «двуйки».*

▲ *При страті коханок Сосновського нацисти використали середньовічний спосіб.*

Процедура страти відбувалась мму дворі берлінського Дому смерті (нині – музей Пльотцензее). Першою йшла Рената фон Натцмер. І в останню мить витримка їй зрадила. Фрейлейн почала волати і навіть намагалася кудись бігти. Наглядачі втрьох не змогли надійно тримати жертву на пласі, внаслідок чого перший удар сокири був невдалим.

Зовсім інакше поводилася Беніта фон Фалькенхайн. Перед тим, як попрямувати до ката, баронеса, звертаючись до Сосновського (суд над ним ще тривав, але його привели на страту коханок), промовила: «Я з радістю помираю за свою нову Батьківщину!» Той, схиливши голову, мовчки поцілував їй руку.

На плаху Беніта дісталася самотужки, твердо відмірюючи кроки. Опустилася на коліна. А далі сталося те, що вразило навіть досвідченого ката, вбраного у вечірній костюм, циліндр та чорну маску. Баронеса перед тим, як схилити голову, поклала на плаху фото Сосновського, яке спромоглася пронести, аби дивитися на нього в останню мить життя.

ЦІКАВІ ФАКТИ

- *За рік бойових дій (1920-1921) удостоївся чотирьох польських «Хрестів за відвагу».*
- *Беніта Фалькенхайн і Рената Натцмер розкрили не лише свій шпигунський, а й фінансовий хист, вигадавши нових агентів Лотті Леммель та Ізабеллу Лаумер, яких насправді не існувало. Однак їхні послуги Сосновський регулярно оплачував, передаючи кошти через винахідливих помічниць.*
- *Легендарний адмірал Канаріс обійняв посаду керівника Абверу саме тому, що його попередника Конрада Патцига звільнили внаслідок скандалу, пов'язаного з викриттям Сосновського.*
- *У в'язниці, де сидів виходець з України, у той же час перебував і лідер німецьких комуністів Ернст Тельман. Їх навіть захищав один і той же адвокат.*
- *На слухання сенсаційної справи львів'янина були допущені лише представники міністерства пропаганди та гестапо.*
- *Сосновський – розвідник з найбільшою грошовою винагородою: польський уряд виплатив йому понад 1 млн рейхсмарок – половину всього «фінансування» цього напрямку.*

З ДОСЬЄ ЄЖИ СОСНОВСЬКОГО

- Народився в 1896 року у Львові.
- Мав військову освіту.
- Служив у частинах австро-угорської армії (1914-1917), у штабі Варшавського корпусу (1917-1926), польським резидентом у Німеччині (1926-1934).
- Заарештований за підозрою в шпигунстві, перебував під слідством у в'язниці Моабіту (найсуворішій у Німеччині).
- За вироком Берлінського суду засуджений до довічного ув'язнення – обміняний на німецьких агентів (1936).
- Загинув 1942 року за не до кінця з'ясованих обставин на території СРСР. Точні дата й місце поховання – не відомі.

ФУНДАТОР ПАЛЕОНТОЛОГІЇ З КОРОСТЕНЯ

ВОЛОДИМИР АМАЛИЦЬКИЙ

Я перебрав руками таку кількість каменів, що отриманого щебеню вистачило б на велику ділянку гарного шосе

ВОЛОДИМИР ПРОХОРОВИЧ АМАЛИЦЬКИЙ – геолог, зоопалеонтолог, палеонтограф, «хрещений батько» хребетних тварин пермського періоду, один з фундаторів палеонтології. Саме він відкрив рептилію, яку без перебільшення можна назвати пращуром усіх ссавців, тобто першим «атомом» гомо сапієнс.

РОЗКОПУЮЧИ ПІВНІЧ, ЗАКОПАВ ДИНОЗАВРІВ

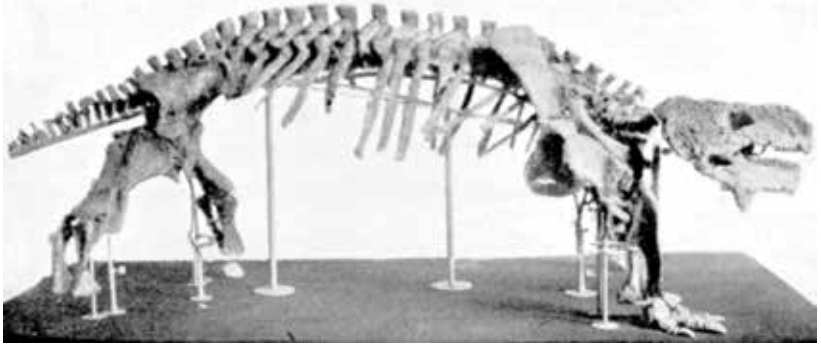

▲ *Скелет скутозавра, реконструйований Амалицьким.*

Більшість із нас і нині переконані: першими «серйозними» тваринами на Землі були динозаври, які водилися виключно в теплих краях. Що вже казати про уявлення позаминулого століття, коли занадто креативних «відьом», мов барбекю, підсмажували на багаттях. А ще тоді навіть серед учених домінувала думка про безжиттєвість континентальних відкладів у північних регіонах планети.

Ці «аксіоми» спростував Володимир Амалицький, першим у світі виявивши в «німих породах» не просто залишки істот, яких «не повинно було там бути», а істот – не нафантазованих навіть уявою вчених.

Іншими словами, Амалицький довів, що:

- *надконтинент Пангея, який об'єднував майже весь суходіл Землі, таки існував (доказом стали залишки ящерів, котрі, як до цього вважалося, блукали виключно тропіками, не маючи змоги через наявність морських водних перешкод дістатися інших регіонів);*
- *«тропіки» чверть мільярда років тому були усюди;*
- *флора-фауна півночі Євразії – «рідна сестра» рослин/тварин півдня Африки (попри те, що між ними майже 20 тисяч кілометрів);*
- *щонайменше п'ять видів рептилій, невідомих науці, існували задовго до «епохи динозаврів»;*
- *іностранцевія (inostrancevia), яка була до 3,5 метрів завдовжки, – перший гігантський, до того ж шаблезубий, хижак Землі;*
- *двінія (dvinia prima) – не що інше, як найдавніший пращур ссавців.*

Про титанічні обсяги виконаних у процесі досліджень робіт промовисто свідчить наступний факт: з місця розкопок до Варшави учений доправив кілька десятків тонн дорогоцінного вантажу – тисячі кісток та черепів, а також десятки скелетів доісторичних тварин, завантаживши два залізничних вагони.

▶ *Амалицький довів, що надконтинент Пангея існував.*

ПРАЩУР ГОМО САПІЄНС: РЕПТИЛІЯ, ЩО ЗАРОСЛА ШЕРСТЮ

З п'ятьох видів відкритих «північних» видів істот епохи до динозаврів (котласія, скутозавр, іностранцевія, двінозавр, двінія) – сенсаційною «зіркою» так званого пермського періоду (265-252 млн років тому) стала остання. Чому?

Час від часу в ЗМІ з'являється інформація про виявлення палеонтологами чергового кандидата №1 на роль доісторичного пращура гомо сапієнс. Ось і нещодавно про це заявили британці: їхня істота, що схожа на пацюка, жила приблизно 145 млн років тому. Японці презентували свою «чупакабру», але та вчетверо молодша. А міжнародна команда вчених з Німеччини, Іспанії та Фінляндії за допомогою штучного інтелекту (куди без нього?) вирахували «претендента», якому виповнилося 80 тисяч років.

▲ *Реконструкцію давніх істот, відкритих Амалицьким, дивіться в книзі Гарвардського університету «Вимерлі монстри…».*

▼ *Деякі фрагменти давніх істот палеонтолог знаходив у вигляді подібних скам'янілостей.*

▲ *Щоб реконструювати подібні скелети, вченому доводилося перебрати вагони каменців на розкопках.*

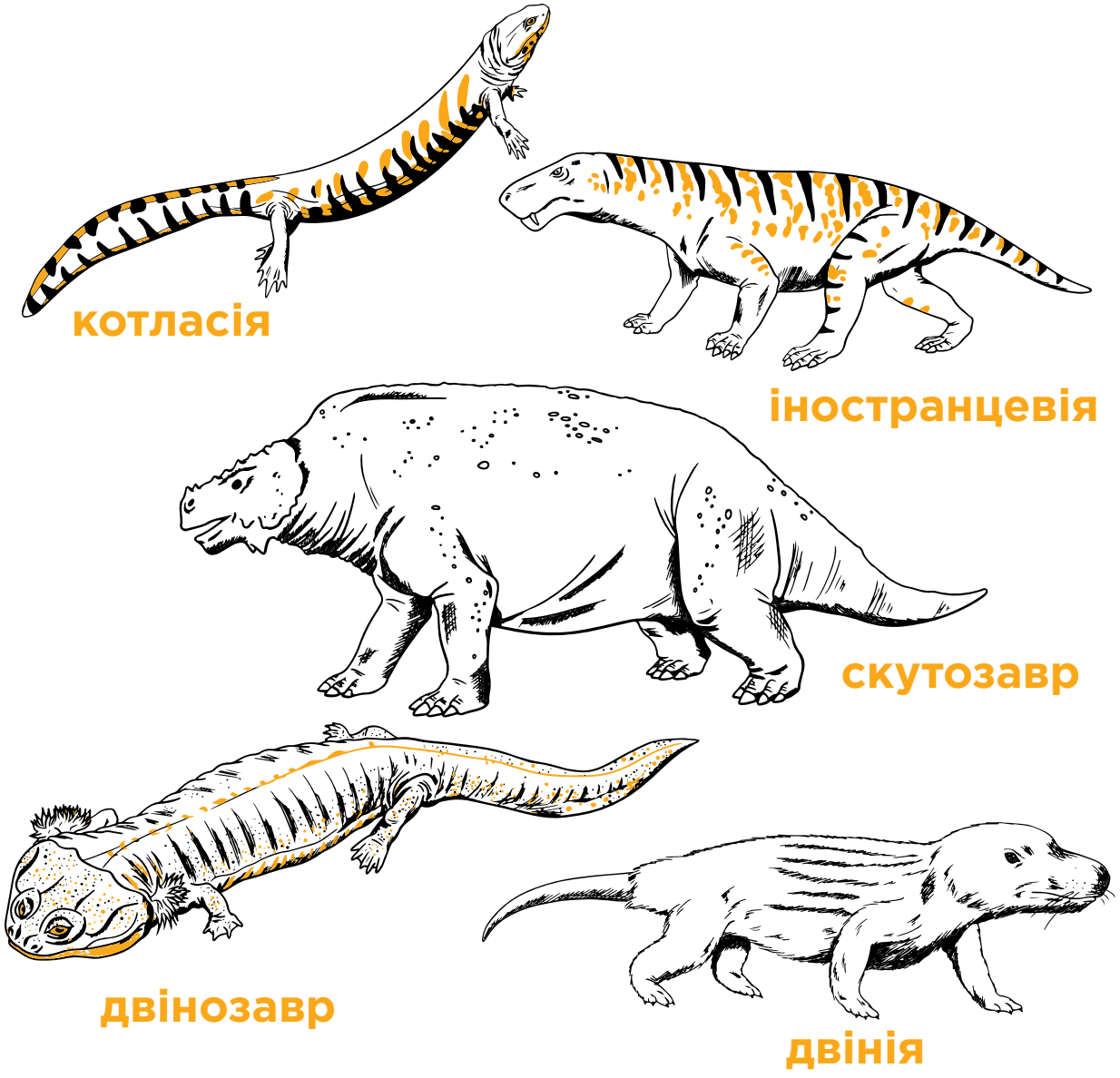

І все б нічого (хоча дивно: шкала не збільшується, а зменшується), аби не «добре забуте старе». Бо саме двінія Амалицького – перехідна форма між рептиліями і ссавцями – «функціонувала» майже чверть мільярда років тому. Непоказна, розміром з велику кішку чи невелику собаку, вкрита негустою шерстю. Імовірно теплокровна, харчувалася як рослинною, так і тваринною їжею. Себто, хоча ще й не ссавець, але уже і не рептилія.

Давнішого пращура людини допоки ніхто не знайшов.

Вченому-палеонтологу замало знайти фрагменти скелета, його треба ще й відчистити від «нальоту» тисячоліть.

Британський зоолог Едвін Ланкестер першим опублікував зображення скелетів з колекції Амалицького.

ЦІКАВІ ФАКТИ

- *Предки Амалицького по материнській лінії упродовж 300 років були воєводами та політичними діячами Речі Посполитої і Великого князівства Литовського.*
- *Художник Микола Прахов, двоюрідний племінник матері Амалицького, писав: «У бабусі моєї, Євдокії Василівни, на свята лунали білоруські й українські мова та пісні».*
- *Уперше зображення черепів і скелетів з колекції Амалицького у книзі «Вимерлі тварини» опублікував британський зоолог Едвін Ланкестер 1936 року.*
- *Три роки поспіль, починаючи з 1895-го, влітку разом з дружиною Ганною Петрівною ночували просто неба – у човні.*
- *Ганна Петрівна була на 8 років молодша за чоловіка. Здобула освіту у Художній школі Товариства заохочення мистецтв у Петербурзі, згодом вступила на відділення іноземної літератури вищих курсів, але не закінчила їх, бо переїхала разом з чоловіком до Варшави. Всі свої вміння присвятила роботі чоловіка – допомагала з художнім оформленням та перекладом статей та монографій.*
- *З рідними Амалицького тісно дружив художник Ілля Рєпін.*
- *Під час розкопок помічники з простого люду регулярно приховували знайдені кістки, аби потім вдома їх «препарувати», адже ширилися чутки, буцімто «лукавий пан» насправді риє золото.*
- *Знахідки Амалицького стали прототипами страшних хижаків у багатьох фільмах. Найвідоміші з них:*
  - *«Прогулянки з монстрами. Життя до динозаврів» (документальна стрічка BBC, 2005);*
  - *«Портал Юрського періоду» (серіал від Impossible Pictures, 2007-2011);*
  - *«Земля: Біографія планети» (документальна стрічка National Geographic, 2010).*

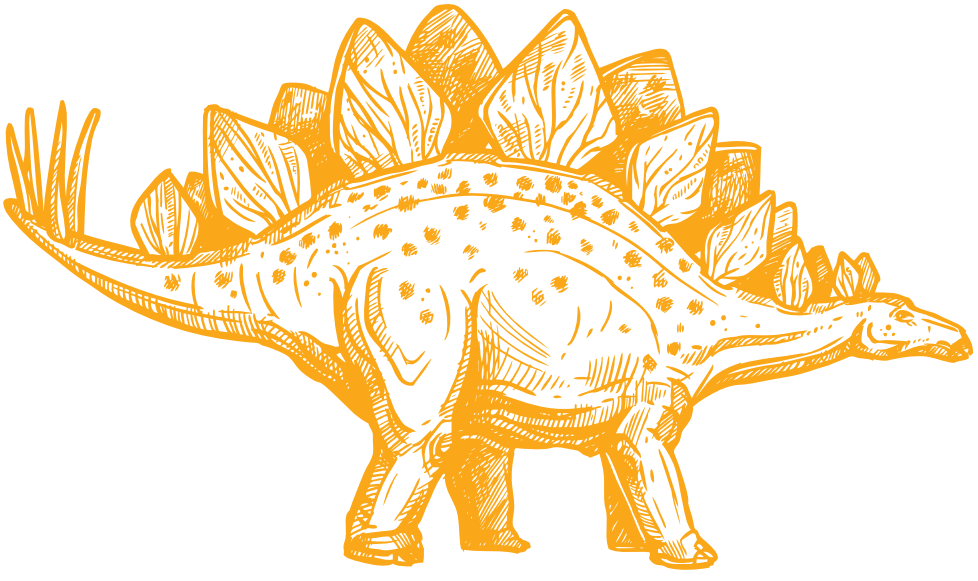

▲ *Кінофрагменти, де ви побачите дромеозавра, гіганотозавра, спінозавра та інших чудовиськ Амалицького.*

З ДОСЬЄ ВОЛОДИМИРА АМАЛИЦЬКОГО

- Народився 13 липня 1860 року в селі Старики під Коростенем (Житомирська область).
- Закінчив фізико-математичний факультет Санкт-Петербурзького університету (1883). Працював консерватором геологічного кабінету (1886-1889), викладачем Петербурзького університету (1889-1890), Варшавських університету (1890-1904) та політехнічного інституту (1904-1908), директором Варшавського політехнічного інституту (з 1908-го) та Ростовського університету.
- Помер 28 грудня 1917 року в Кисловодську (нині Ставропольський край РФ).
- У Котласі (містечко під Архангельськом), 2005-го року встановлено пам'ятник, на якому вибито напис: «1899 року тут проводив розкопки видатний геолог і палеонтолог Володимир Прохорович Амалицький». Пізніше неподалік запрацював парк з фігурами звіроящерів (у натуральний розмір), відкритих вченим, що народився під Коростенем.

ЗІРКА РОМАНТИЧНОГО БАЛЕТУ З ПИРЯТИНА

ІГОР ЮШКЕВИЧ

На сцені я власним тілом акомпаную танцівницям

ІГОР ІВАНОВИЧ ЮШКЕВИЧ – засновник та перший соліст Національного балету Куби, ведучий артист Американського театру балету, виконавець однієї з головних ролей у голлівудському фільмі «Запрошення до танцю», який переміг на Берлінському кінофесті-1956, засновник власної сценічної школи.

ЗРОБИВ БАЛЕТ ПОПУЛЯРНІШИМ ЗА БЕЙСБОЛ

У восьмирічному віці майбутню світову зірку балету батьки вивезли з Пирятина (Полтавська область) до Королівства Югославії. Це був 1920 рік. Згодом юнак захопився гімнастикою і дуже швидко досяг неабияких спортивних висот.

На змаганнях його помітила відома югославська балерина Ксенія Грант, заохотивши до сценічних танців. Хлопчик погодився і не пошкодував. Бо уже скоро з гучним успіхом не лише виступав на сценах Франції, а й отримав офіційне запрошення до трупи балету Паризької опери, з яким рік (1936-1937) гастролював Австралією та Новою Зеландією. Далі були підмостки «Рус де Монте-Карло» (1938-1944), Американського театру балету, у якому 1946-го Юшкевич став головним танцівником і одним з найкращих представників епохи романтичного балету.

▲ *Ігор Юшкевич під час гастролей в Австралії, 1936-1937 роки.*

Зал легендарного «Метрополітен Опера», де Ігор Юшкевич працював винонавцем та консультантом.

За популярністю Юшкевича в балеті міг посперечатися лише Рудольф Нурєєв.

У нього закохувалися, йому поклонялися. Саме популярність Ігоря Івановича й дала максимальний імпульс розвитку у США балету. Інколи цей вид мистецтва за популярністю переважав головну забавку американців – бейсбол. У країні стався балетний бум. У 1955 році Ігор стає «граючим» художнім консультантом багатьох театрів, у тому числі «Метрополітен Опера».

НА СЦЕНІ – МАТАДОР

Дует Ігора Юшкевича та Алісії Алонсо, з якою він взяв активну участь у становленні кубинського балету, фахівці охрестили легендарним. Гастролі Північною та Південною Америкою, регулярна поява в кіно та телевізійних передачах. На думку знавців, з Юшкевичем і Алонсо за популярністю могли посперечатися хіба що Марго Фонтейн та Рудольф Нурєєв. Але то було пізніше.

Навіть завершивши 1962-го року сценічну кар'єру, артист не сказав «адьйо» справі свого життя. Разом з дружиною, балериною Ганною Скарповою, він відкрив у Нью-Йорку власну балетну школу, а ще за декілька років став директором балетної програми в Техаському університеті в Остіні, а також художнім керівником престижного конкурсу New York International Ballet Competition (NYIBC).

▲ *В дуеті з Алісією Алонсо Ігор Юшкевич став зіркою світового балету.*

Глядачів і фахівців насамперед вражав унікальний стиль Юшкевича, спрямований на атлетичну красу, вишуканість та елегійність. Саме він запровадив стандарти чоловічого танцю у Південній півкулі.

Один із шанувальників таланту Юшкевича пізніше зізнавався: «Той, хто не знав, що він колишній танцівник, міг подумати, що перед ним – відставний матадор».

МОВЧАЗНЕ КІНОКОХАННЯ

Коли у оскароносного актора, режисера, сценариста, продюсера, хореографа та співака Джина Келлі поцікавилися: «Що вас привело у кіно?», він відповів: «Мрія зняти щось незвичайне, схоже на «Запрошення до танцю».

Ідеться про його фільм без слів, що вийшов на екрани у 1956 році. Мюзикл-мінісеріал, фільм-танок складався з трьох новел: «Цирк», «Зашморг навколо троянди» та «Сіндбад-мореплавець». У першій – найпронизливішій – зіграв і виходець з Пирятина.

Сюжет – класичний трагічний трикутник: клоун, герой Келлі, закоханий

◀ *Головна партнерка Юшкевича, кубінка Алісія Алонсо, в балеті «Лебедине озеро», 1955 рік.*

▲ *Дивіться фрагмент з фільму «Запрошення до танцю» з Юшкевичем.*

Джин Келлі пишався тим, що зняв «Запрошення на танок» з Ігорем Юшкевичем.

АФОРИЗМ НА ТЕМУ

«Танцівники – атлети Бога»
(Альберт Ейнштейн)

в еквілібристку, а та – у повітряного акробата, роль якого виконує Ігор Юшкевич. Виконує блискуче, вкотре підтвердивши свій статус «видатного силового балетного артиста сучасності». І саме тому Келлі запросив його на зйомки, відібравши з десятків претендентів.

За вісім років до цього талановитий українець зіграв у стрічці творця психологічного балету та прихильника дзен-буддизму Ентоні Тюдора у фільмі «Тінь вітру» (1948). На думку фахівців, ця роль вплинула на вибір Джина Келлі.

Загалом Юшкевич знявся у чотирьох голлівудських фільмах.

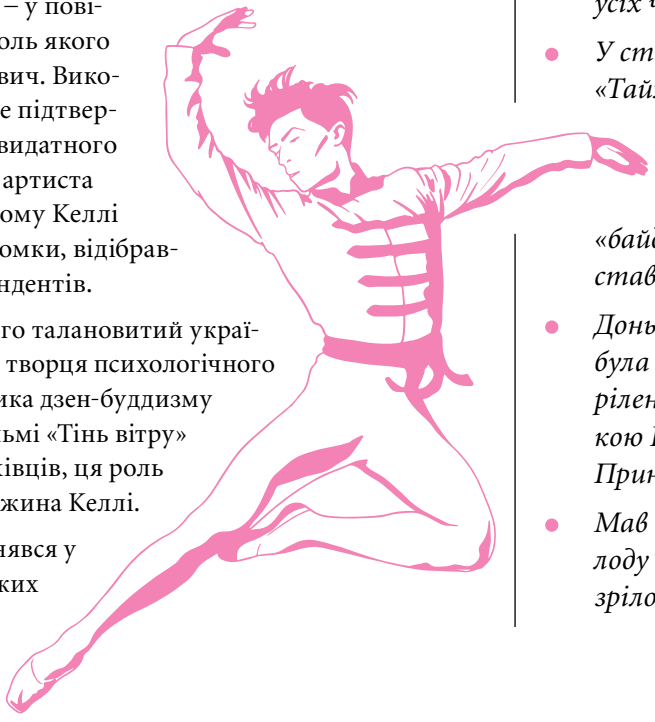

ЦІКАВІ ФАКТИ

- *Отримав громадянство США 1944 року та доброволець пішов до американського флоту, де два роки поспіль «нюхав японський порох».*
- *Після морської служби, у 34 роки, Ігор Юшкевич мав зайву вагу і просто фізично не міг танцювати. У таких випадках багато хто оголошує про завершення кар'єри, однак українець вирішив продовжувати і не помилився – його найкращі роки були попереду.*
- *Балет «Жизель» у виконанні Ігоря Юшкевича та знаменитої кубинської танцівниці Алісії Алонсо донині вважається одним з найкращих усіх часів.*
- *У статті, опублікованій у «Таймс» 1982 року, маестро дорікнув колегам-чоловікам за «дешеві театральні ефекти» та «байдуже, а іноді й не чемне, ставлення до партнерок».*
- *Донька Юшкевича Марія була солісткою балету Меріленда, а потім – викладачкою Балетної школи Принстона.*
- *Мав два улюблених хобі: змолоду – гімнастичні вправи, у зрілому віці – риболовлю.*

З ДОСЬЄ ІГОРЯ ЮШКЕВИЧА

- Народився 13 березня 1912 року у Пирятині Полтавської області.
- Закінчив російсько-сербську середню школу, Бєлградський королівський університет.
- Виконав майже 100 партій в постановках, серед яких «Жизель», «Лускунчик», «День Фавна», «Червоне і чорне», «Карнавал», «Порт-Саїд», «Чорний лебідь», «Трамвай «Бажання», «Ромео і Джульєтта».
- Лауреат премій: Dance Magazin (1958), Capezio Dance (1991), Premio del Gran Teatro de La Habana (1993).
- Почесний професор театру й танцю Техаського університету в Остіні.
- Помер від серцевої недостатності 13 червня 1994-го. Похований на Східному цвинтарі Кліфтона у штаті Нью-Джерсі, США.

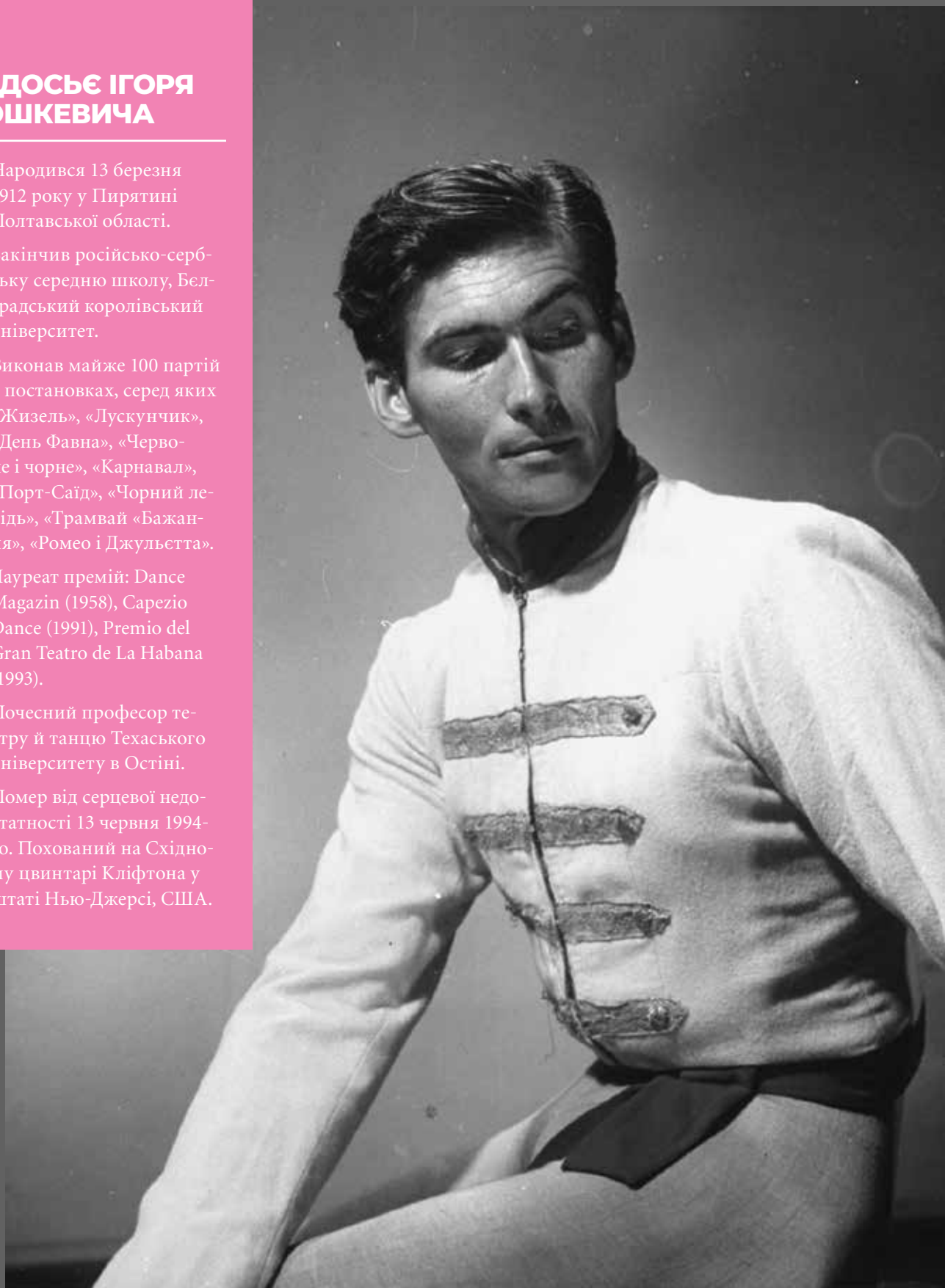

ХАРКІВСЬКИЙ ДЕШИФРУВАЛЬНИК ЦИВІЛІЗАЦІЇ МАЙЯ

ЮРІЙ КНОРОЗОВ

Те, що створене одним людським розумом, не може не бути розгадане іншим

ЮРІЙ ВАЛЕНТИНОВИЧ КНОРОЗОВ – історик, спеціаліст з проблем етнографії Центральної Америки, семіотики, порівняльно-історичного мовознавства, математичних методів дослідження невідомих писемностей, археоастрономії, шаманізму, еволюції мозку. Фундатор майяністики, якому встановлені пам'ятники в Мексиці.

ПОВЕРНУВ НАЩАДКАМ ІНДІАНЦІВ ЇХНЮ ІСТОРІЮ

Як відбуваються геніальні відкриття? На це геніально відповів Альберт Ейнштейн: «Усі знають, що це неможливо. Та приходить невіглас, який цього не знає, – він і творить сенсацію». Читаєш і з'являється відчуття, що автор теорії відносності знав Юрія Кнорозова особисто.

Історик-етнограф випадково ознайомився з публікацією німця Пауля Шелльхаса про те, що розшифрувати ієрогліфи майя неможливо апріорі. І дозволив собі не погодитися з маститим ученим, заявивши: «Те, що створено одним людським розумом, не може не бути розгадане іншим».

Після кількох років напруженої роботи він оприлюднив власну гіпотезу. Парадоксальну настільки, що лідер майяністів світу Джон Ерік Томпсон публічно спростував «маячню харківського вискочня».

▲ *Ієрогліфи майя, які багато століть ніхто не міг розгадати.*

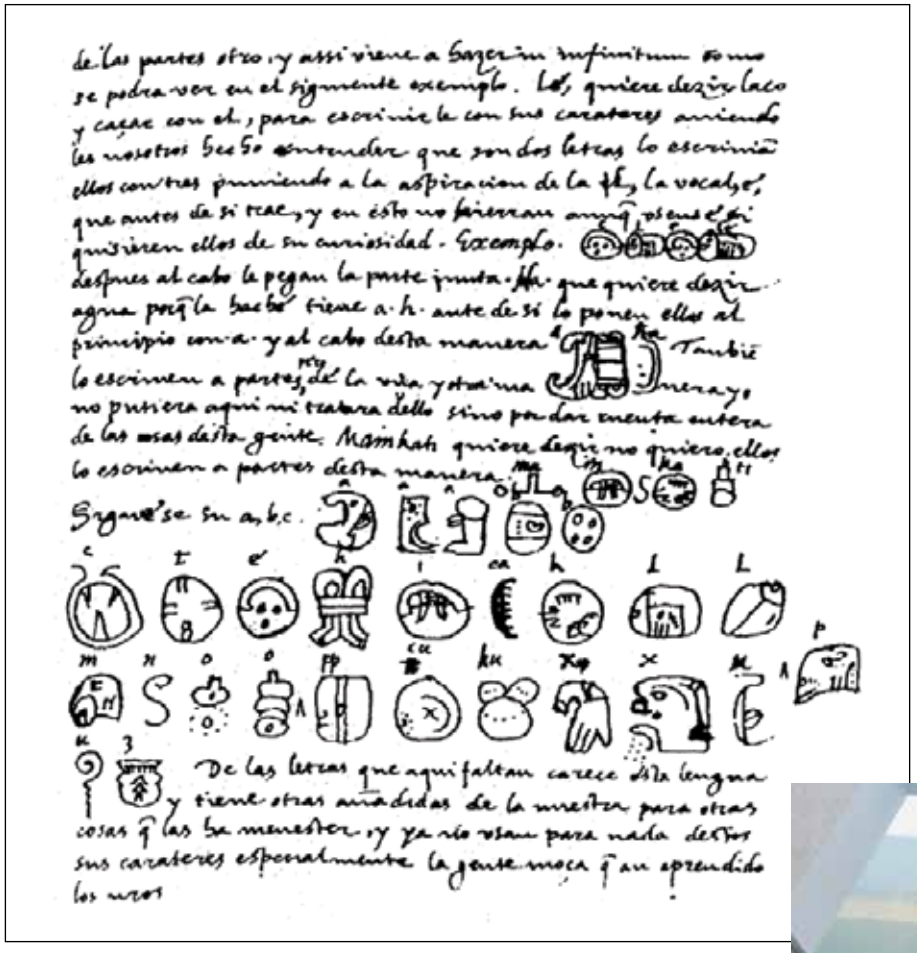

Сторінка рукопису з абеткою Дієго де Ланда, на який покладався Кнорозов у своєму прориві.

У мексиканському місті Мерида (штат Юкатан) Юрію Кнорозову встановили пам'ятник.

Навколо ж якої проблеми тріщали наукові списки? Вчені були впевнені, що кожен ієрогліф майя є самостійним символом. А Юрій Валентинович, який до 1990-го року навіть не бував у Латинській Америці (з СРСР навіть не всі вчені могли виїхати), блискуче спростував цю «догму». Довівши, що кожен ієрогліф – не самостійний символ і навіть не літера, а склад. Усе інше було справою техніки, хоча й неймовірно складної.

Так, 1975 року, з'явився перший в історії людства словник ієрогліфів майя, що дозволило, прочитавши давні манускрипти, не лише відновити історію великого народу (нащадків майя в різних латиноамериканських країнах близько 6 мільйонів), а й дати старт новому етапу вивчення доколумбових цивілізацій.

СТАВ ДОКТОРОМ НАУК ЗА ЧОТИРИ ХВИЛИНИ

Юрій Кнорозов був «невиїзним». Мабуть, через те, що змолоду піддавав сумніву комуністичні догми. Але думку вченого не зупинили навіть ці бюрократичні перепони.

Маленька сенсація сталася ще до захисту кандидатської дисертації: в академічних колах настійливо блукали чутки про нахабну спробу «ревізії марксизму». Вона полягала у спростуванні аксіоми Фрідріха Енгельса про відсутність у доколумбовій Америці держав (а, значить, і фонетичного письма). Чекали навіть можливого арешту маловідомого претендента.

На щастя, це було через рік після смерті Сталіна. І захист пройшов блискуче. По-перше, процес тривав менше чотирьох хвилин. А, по-друге, Юрію Кнорозову майже одностайно (проти – один голос) присудили ступінь не кандидата, а відразу доктора наук.

▲ *Юрій Кнорозов, науковий співробітник сектору Америки Інституту етнографії, 1961 рік. © МАЭ РАН*

◀ *1995 року Кнорозов став кавалером мексиканського ордена Ацтекського орла.*

ЗАСІДАННЯ ВЧЕНИХ ОСЛІВ

Не лише по ідею, а й по гостре слівце Кнорозов до кишені не пірнав. Коментуючи багаторічну бюрократичну «гуму» з його відрядженням до Латинської Америки та нескінченні виклики на засідання чергового «правовірного бюро», незворушно констатував: «Усі члени усіх комісій з вивозу мене до Мексики там уже побували».

А у верхній шухляді стола, під рукою, тримав малюнок із зображенням гігантського ящера, якого рве на частини навала дрібних істот.

– Це що, ілюстрація до вислову про те, що мертвого лева може штурхонути навіть осел? – якось запитали колеги.

– Ні, це засідання нашої вченої ради.

▲ *Юрій Кнорозов (у центрі) з колегами, учасниками Другої світової війни, 1957 рік. © МАЭ РАН*

ЦІКАВІ ФАКТИ

- *Стіни житла вченого прикрашали ієрогліфи майя.*
- *Американський вчений Джон Ерік Томпсон, визнаний майяніст, усіх, хто поділяв не його, а Кнорозова точку зору, називав «відьмами, які осідлали диких котів за наказом Юрія і шугають опівнічним небом».*
- *Кнорозов стверджував, що його дар дешифрувальника – результат випадкового удару м'ячем по голові та пропонував цей «метод» для підготовки талановитих кадрів.*
- *На урочистостях з нагоди вручення ордена Ацтекського орла Кнорозов заявив: «Серцем я завжди залишаюся мексиканцем».*
- *Якось співавтором чергового етнодоробку харків'янин вказав свою кішку Асю і дуже обурився, коли редактор її викреслив.*
- *Про творчий шлях Юрія Валентиновича у Мексиці знято фільм.*

АНЕКДОТ НА ТЕМУ

– Яка зі стародавніх земних цивілізацій найвизначніша?

– Без сумніву, майя! Вони за допомогою свого календаря поставили на вуха всю земну цивілізацію.*

** Календар майя не передбачає лінійності часу, який, на їхній погляд, рухається по колу, де все повторюється знов і знов. Початку й кінця року теж не існує: лише ритм планетарних циклів. А ще він містить дані про переміщення планет і сузір'їв.*

- *Тривалі роки ширилися чутки, що Кнорозов помер у самотності, забутий усіма, навіть не в палаті, де для нього не знайшлося місця, а в коридорі однієї з петербурзьких лікарень. Однак дочка вченого – Катерина – спростовує цю інформацію та стверджує, що сім'я була поруч із ним до останнього.*
- *Єдина дочка Кнорозова – Катерина – теж зробила наукову кар'єру. У неї доволі рідкісна спеціалізація – філолог-в'єтнамознавець.*

▶ *Майя створили особливий календар, яким потім користувалися ацтеки та інші народи.*

▲ *Читайте опис календаря майя, зроблений Всесвітнім центром досліджень майя (англійською та іспанською мовами).*

З ДОСЬЄ ЮРІЯ КНОРОЗОВА

- Народився 19 листопада 1922 року в містечку Південне (Харківська область). Закінчив робітничий факультет при Харківському мединституті (1939), навчався на історичному факультеті Харківського держуніверситету (1939), закінчив істфак Московського держуніверситету (1948).
- Був науковим співпрацівником Інституту етнографії та антропології ім. Миклухо-Маклая, Інституту етнографії академії наук СРСР.
- Учасник Другої світової війни.
- Член Національного географічного товариства США.
- Почесний член Мадридського товариства з вивчення цивілізації майя.
- Лауреат гватемальської Великої золотої медалі (1990).
- Кавалер мексиканського срібного ордена Ацтекського орла (1995).
- Персональний гість президентів Гватемали Вінісіо Сересо Аревало (1990) і Мексики Карлоса Салінаса де Гортарі (1995).
- Учений світового рівня помер 30 березня 1999 року від ускладнень після інсульту. Похований під Санкт-Петербургом.

▶ *© МАЭ РАН*

ХІРУРГИНЯ З КИЄВА, ЯКА НЕ МАЛА СТРАХУ

ВІРА ГЕДРОЙЦ

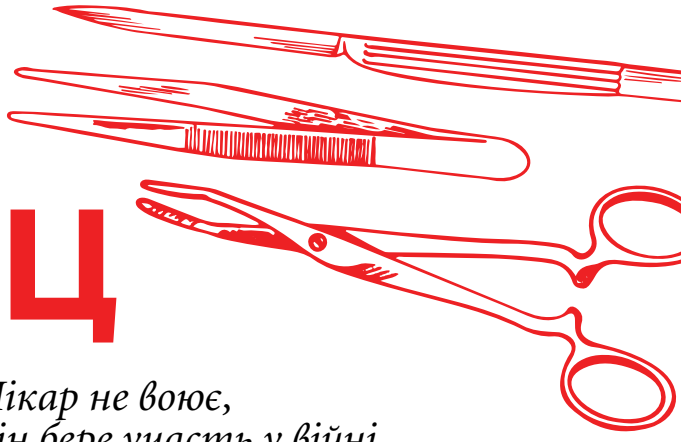

Лікар не воює,
він бере участь у війні

ВІРА ГНАТІВНА ГЕДРОЙЦ – лікарка, докторка медицини, одна з перших у світі жінок-професорок хірургії, перша в світі, хто виконав порожнинну операцію на полі бою. Її називали Жорж Санд Царського Села, або – з легкого пера поета Срібного віку Миколи Гумільова – «наша Сапфо».

КНЯЖНА ВРЯТУВАЛА ЯПОНСЬКОГО ПРИНЦА

У середині XIX століття діда Віри, представника литовського княжого роду Гедройців, звинувативши в заколоті проти царського престолу, стратили, а його син (батько Віри – Ігнас) змушений був виїхати до Самарської губернії, де узяв ім'я – Гнат.

Каламутила «самодержавну воду» й дочка. Так за сатиричні епіграми 13-річну дівчинку відрахували з гімназії (1883).

Тато змушений був влаштувати її на навчання до місцевого фельдшера, і гадки не маючи, що саме медицина стане справою життя Віри.

Далі – участь у студентських заворушеннях. Нагляд поліції. Переїзд до Швейцарії (середина 1890-х), бо в Російській імперії жінки не мали права отримувати вищу освіту.

▲ *Віра зі своїми пацієнтами під час Першої світової війни, приблизно 1915 рік.*

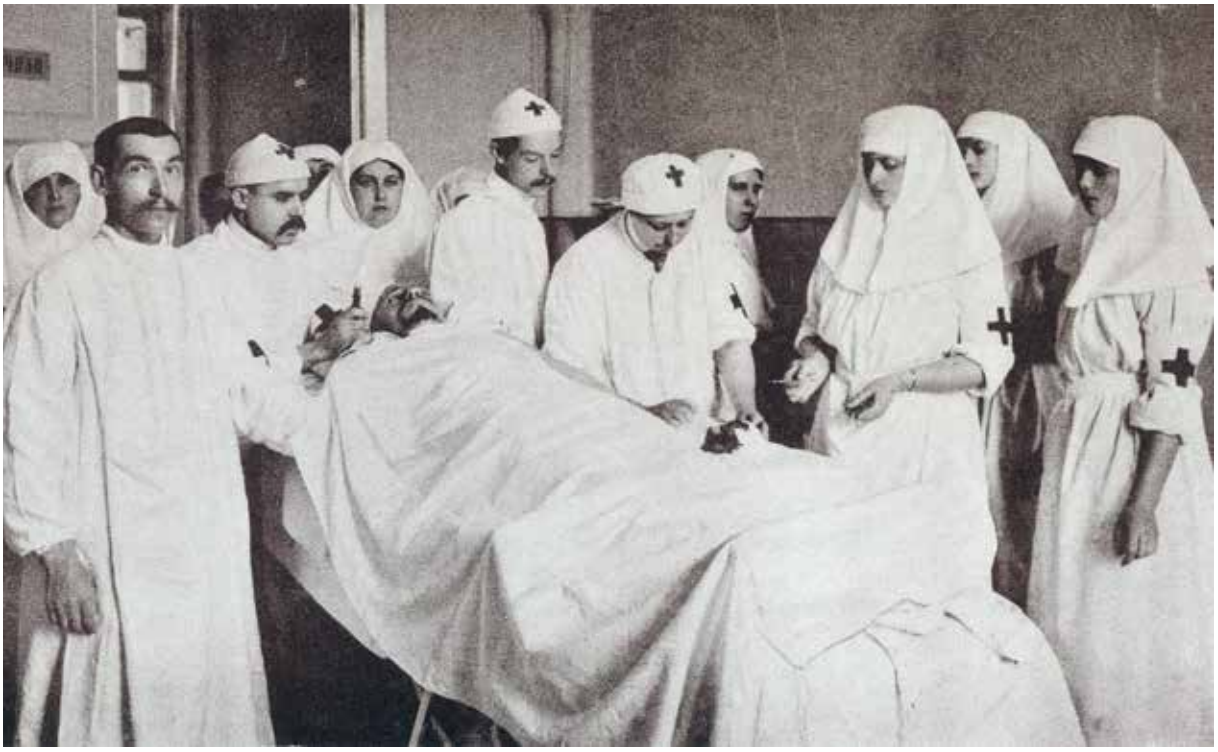

▲ *Імператриця Олександра Федорівна подає інструменти Вірі Гедройц під час операції.*

▲ *Наприкінці XIX століття Віра закінчила медичний факультет*

Уже здобувши професію хірурга, Гедройц двічі відправлялася добровольцем на фронт – під час Російсько-японської війни (1904-1905) та Першої світової (1914-1918), де, завдяки сміливості й майстерності, досить швидко стала корпусним хірургом (рівень підполковника).

Під час Далекосхідної війни (1904) до рук росіян потрапив японський принц з важким пораненням, один з молодших членів імператорської родини (на жаль, історія не донесла до нас його прізвища). Бранця ушпиталили. Оперувати його довелося пані Вірі. З «урядовим» завданням вона впоралася блискуче. То ж невдовзі принц повернувся в Японію – живий та здоровий.

Згодом він надіслав лист подяки імператору Миколі II, в якому були слова і про «Гедройц з руками цілительки, що повернули мені життя». А Віра Гнатівна отримала в подарунок цінні фігурки нецке та панно японської ручної вишивки.

НА ДЕСЯТИЛІТТЯ ВИПЕРЕДИЛА ЄВРОПУ

Про це заявив британський письменник Джон Беннет, який вивчав біографію «унікальної хірургині» з України.

Він писав: «Ми на Заході усвідомили, що Гедройц першою в історії медицини почала робити порожнинні операції, і не в тиші лікарняних операційних, а беспосередньо на театрі військових дій… У той час в Європі ми просто залишали без всякої допомоги людей, поранених у живіт. Іншим європейським країнам знадобилося ціле десятиліття, аби освоїти техніку, яку княжна Віра розробила самостійно, без чиєїсь підказки та в неймовірно скрутних умовах».

▲ *Гедройц контролює, як донька імператора Тетяна Миколаївна перев'язує офіцера в лазареті. Царське Село, 1916 рік.*

▲ *За неабияку сміливість Віра під час війни отримала імператорську срібну медаль «За хоробрість».*

▲ *Читайте вірш Миколи Гумільова до Віри Гедройц – «Жорстокій» («Жестокой»).*

«ГАРБУЗ» ДЛЯ ГУМІЛЬОВА І КУЛЯ СОБІ

Хірургиня виділялась мужністю не лише на полі бою та в операційній. В особистому житті Віра Гедройц також була особливою.

Зі спогадів подруги, художниці Ірини Авдієвої: «Велика, трохи огрядна, вдягалася по-чоловічому. Носила піджак і краватку, чоловічі капелюхи, шубу з бобровим коміром. Стриглася коротко. Про себе говорила в чоловічому роді: «Я пішов. Я оперував. Я сказав».

Оксфордський професор Катріона Келлі припускається думки про ймовірну транссексуальність Віри Гнатівни. Про це вона написала в своєму дослідженні «Історія жінок-письменниць в Росії» (A History of Russian Women's Writing: Oxford University Press, 1994), посилаючись на слова самої Гедройц: «Я вирішила стати своїм братом після його смерті».

АФОРИЗМ НА ТЕМУ

«Медицина – це любов, інакше вона нічого не варта»

(Поль де Крюї)

А от шлюб з капітаном Миколою Білозеровим дослідники вважають фіктивним і укладеним заради паспорта на нове прізвище, який надав можливість легального виїзду «жандармської підопічної» на навчання до Європи.

Серед чоловіків, яким Віра «тицьнула гарбуза», – відомий поет Микола Гумільов. Він так засмутився, почувши тверде «ні» від Гедройц, що присвятив їй вірш «Жорстокій».

▲ *Поетичне подружжя Гумільов-Ахматова (на фото із сином) приятелювало з Гедройц.*

Достеменно ж відомо про взаємні сильні почуття Віри з жінкою Рікі Гюді в Лозанні, де наприкінці 1890-х років Гедройц навчалась, а згодом почала працювати.

Проте 1898 року отримала листа від батька зі звісткою про смерть сестри Олександри і нервове захворювання матері: «Ніколи не кликав тебе, однак це необхідність. Закінчуй службу і додому. За сім верст від нас будується новий завод, потрібен хірург, я закинув слівце».

Не поїхати Віра не могла. Попередньо домовившись з подругою, що та приїде до своєї обраниці. Але згодом від Рікі надійшла сумна звістка: «Не чекай, я рвуся до тебе, але не можу залишити дітей і справу. Розбиваючи своє, а мабуть, і твоє життя, я виконую обов'язок, що ліг тягарем на наші плечі. Віро, я так страждаю!»

Прочитавши це, Гедройц вистрілила у себе з браунінга. Та колеги її врятували.

Пізніше, оговтавшись і переїхавши до Києва, Віра 15 років «вестиме спільне господарство» з ексфрейліною імператорського двору, графинею Марією Нірод. Остання після смерті партнерки пострижеться в черниці й переживе Гедройц на 33 роки.

ЦІКАВІ ФАКТИ

- *В україномовних джерелах є суперечності в написанні прізвища нашої героїні – інколи вказують Гедройць. Але, згідно з українським правописом, все ж таки правильним є Гедройц (без м'якого знака).*
- *Окрім киянки, яка на випускних екзаменах отримала найвищі оцінки, на медичному факультеті Лозаннського університету навчалося лише дві жінки.*
- *У Києві мешкала в квартирі №25 по вулиці Круглоуніверситетській, 7а.*
- *27 липня 1905 року висунула сенсаційну на той час ідею: «Що ближче шпиталь до театру бойових дій, то ефективніша його діяльність».*
- *Про багате на пригоди життя киянки письменниця Наталія Воронцова-Юр'єва опублікувала книгу «Віра Гедройц: княжна, геній-хірург, лесбіянка».*

▲ *Вірші, написані Вірою під псевдонімом Сергій Гедройц.*

- *Зі «Спільного звіту про Російсько-японську війну», виданого 1906 року Військовою службою в Лондоні: «Серед тих, хто пішов на фронт у якості хірурга Червоного Хреста, княжна Гедройц – головна хірургиня санітарного потягу. Вона завжди була на передньому краї, оперуючи в спеціально сконструйованому вагоні, в той час, як вороги вели обстріл».*
- *Гедройц мала літературний хист. Вона – автор низки книг, серед яких «Китайські оповідання» (1913), «Галіцийські оповідання» (1918), «Жупанчик» (1930), «Лях» (1931), авантюрних мемуарів «Життя».*
- *Літературний псевдонім Віри – Сергій Гедройц, на честь померлого брата.*
- *За заповітом архієпископа Єрмогена його поховали поруч з Гедройц, яка свого часу врятувала священика від смерті.*

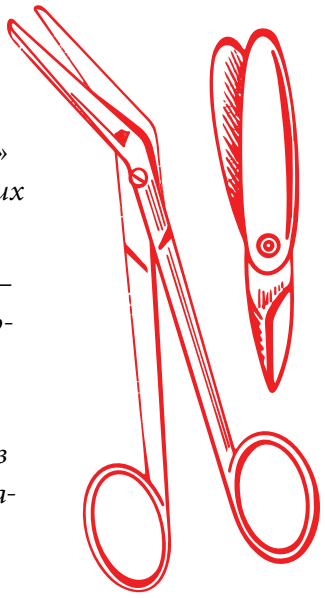

З ДОСЬЄ ВІРИ ГЕДРОЙЦ

- У більшості архівних джерел зазначено, що Гедройц народилася 7 квітня 1870 року в Києві.
- Навчалася в Брянській жіночій прогімназії, на петербурзьких курсах Петра Лесгафта, закінчила медичний факультет Лозаннського університету.
- Була домашньою лікаркою царської родини, хірургинею 6-ї Сибірської стрілецької дивізії, лікаркою однієї з київських дитячих клінік, викладачкою Київського медичного інституту. Голова товариства лікарів передових Дворянських загонів.
- Після революції 1917-го лишилась у Києві. Працювала в дитячій лікарні, факультетській хірургічній клініці Київського мединституту (приват-доцент кафедри). З 1923 року – професорка медицини.
- Останні роки життя лишилась без офіційної роботи – була звільнена з університету без права на пенсію. Але продовжувала оперувати в лікарні при Покровському монастирі.
- Померла в Києві у березні 1932 року від онкологічого захворювання.

ВІДКРИВАЧ ДАХУ СВІТУ З ОДЕСИ

БОРИС ЛИСАНЕВИЧ

Є єдина річ у світі, яка має справжнє значення. Її суть у тому, скількох людей ви можете зробити щасливими

БОРИС МИКОЛАЙОВИЧ ЛИСАНЕВИЧ – спочатку танцюрист балету, але також політик і бізнесмен; був радником короля Трибгувана, став творцем туристичного маршруту до Даху світу (Непал) та «найкращим другом альпіністів». Вихідця з України визнали «унікальною пам'яткою Непалу».

ВІД ТАНЦІВНИКА ДО АВАНТЮРИСТА

Життєвій одіссеї одесита позаздрив би сам Одіссей. Єдина різниця: котили світом Лисаневича не Зевс і Борей хвилями Середземного моря, а російська революція – просторами Євразії. А чатували на нього аборигени, лицарі плаща та кинджала, політичні інтриги, таємні зустрічі, всесвітня слава.

▲ *Деякий час Борис Лисаневич танцював пліч-о-пліч з Сержем Лифарем в легендарній трупі Сергія Дягілєва, 1928 рік.*

Більшовицьку Одесу 19-річний танцівник оперного театру покинув 1924-го, емігрувавши до Франції. Упродовж п'ятьох років виступав у паризькій «Альгамбрі», Російському романтичному театрі, в легендарній трупі Сергія Дягілєва. А після смерті маестро Борис поїхав з гастролями на Схід.

І там в авантюрній голові «витанцьовувався» зовсім не балетний пірует. Серія кмітливих «па» – і в Калькутті (індійське місто, недавно перейменоване на Колкату) зусиллями Бориса з'являється елітарний англо-інду-

Непал справедливо називають «дахом світу».

Погляд на дахи будівель головного міста Даху світу – Катманду.

ський клуб «300», куди входять найвпливовіші представники істеблішменту. В його стінах не лише відпочивають, а й розв'язують тет-а-тет найсерйозніші проблеми, серед яких – план «справедливого перевороту» в Непалі.

Агата Крісті назвала Бориса Лисаневича «найвидатнішим шукачем пригод XX століття».

ДРУГИЙ ПІСЛЯ ЕВЕРЕСТУ

На початку 1950-х Борис Лисаневич до кінця життя застрягає в Непалі (країні, повністю відгородженій від цивілізації), обмірковуючи ідею перетворення Даху світу на туристичну Мекку.

В одному з палаців династії Рана Лисаневич облаштовує перший у Гімалаях Royal Hotel. Отримує дозвіл короля на візит дебютних груп мандрівників.

Згодом монарх, ошелешений прибутками, наказує видавати візи кожному, хто приїжджає до Катманду. Менше ніж за десятиліття Непал стає однією з найвідвідуваніших держав не лише туристами, а й альпіністською столицею світу.

А Лисаневича навіть визнали «унікальною пам'яткою Непалу» – другою після Евересту (за версією журналу «Life»).

▲ *Ймовірні сліди єті в Гімалаях, неподалік від Непалу, 1937 рік.*

СТАВ ПРОТОТИПОМ ГЕРОЯ РОМАНУ АГАТИ КРІСТІ

Більшість тих, хто побував на Даху світу, – заможні та відомі люди. Серед них – Агата Крісті. Після другого шлюбу з Максом Маллованом письменницю охопила ще одна пристрасть – зміна місць перебування. А оскільки її суджений був археологом і спеціалізувався на країнах Сходу, то й вона на багато років сіла до «східного експресу»: Іран, Сирія, Туреччина, Непал.

Діставшись Даху світу, Крісті не могла уникнути теплих обіймів Бориса Лисаневича, бо саме його Royal Hotel та бар «Як і Єті» були тут найпопулярнішими. (З роками бар, ставши рестораном, набуде статусу символу Непалу. До речі, тут і сьогодні можна знайти в меню котлету по-київськи).

За свідченнями очевидців, Борис Миколайович не раз супроводжував Агату, знайомлячи її з найвизначнішими пам'ятками Катманду, столиці Непалу. Зокрема, з екзотичними дикими тваринами в межах міста. Подружившись із нашим героєм і дізнавшись його особисту історію, Королева детективів назвала його «найвидатнішим шукачем пригод XX століття».

Письменник Віктор Кленов стверджує: саме Борис подарував британській письменниці низку сюжетів для романів. І навіть став прототипом Чарльза Гейворда з її відомого роману «Кривий будиночок».

▲ *«На честь» снігової людини, пошук якої збільшив потік туристів до Непалу, Борис Лисаневич назвав свій бар – «Як і єті».*

ПОРАДА НА ТЕМУ

«Раз на рік вирушайте туди, де ще не були»

(Непальська мудрість)

▲ *Дивіться історію, як одесит відкрив Непал для туристів.*

▼ *У різні роки приятелями Бориса Лисаневича були знаменитості: Інгрід Бергман, Анрі Матісс та Жан-Поль Бельмондо.*

ЦІКАВІ ФАКТИ

- *Будучи танцівником, Лисаневич виконував партії в балетах «Князь Ігор», «Трикутний капелюх», «Петрушка», «Карнавал», «Жар-птиця», «Парад».*
- *Уперше до Непалу потрапив 1951 року як гість на весіллі сина короля, куди його доправили особистим літаком монарха.*
- *Борис Миколайович – учасник державного перевороту в Непалі, виступив на боці представника династії Шах.*
- *Друзями Бориса Лисаневича були король Іспанії Хуан Карлос, письменниці Агата Крісті та Франсуаза Саган, актори Інгрід Бергман і Жан-Поль Бельмондо, хореографи Нінет де Валуа та Серж Ліфар, художник і скульптор Анрі Матісс, композитор Ігор Стравінський.*
- *На одному з фото Борис (на той час – радник короля) позує поруч з Джавахарлалом Неру, Індірою Ганді та королівським подружжям Непалу.*
- *Лисаневич, який вполював 69 тигрів, пізніше заявив: «Про останні 68 я дуже шкодую».*
- *У своєму мисливському арсеналі одесит тримав гвинтівку Alka Seltzer, яка стріляла кулями зі снодійним і була призначена для полювання на снігову людину – єті.*
- *Художні стрічки, в яких знявся Борис Лисаневич: «Пригоди китайця в Китаї» (1965), «Людина з Гонконгу» (1975).*
- *Документальні стрічки про нього: «Битва за Гімалаї» (1999), «Борис Лисаневич – найкращий друг королів» (2007).*
- *Книги про Бориса Лисаневича: «Тигр на сніданок» (Мішель Пессель, Франція), «Мій Катманду» (Десмонд Дойч, Велика Британія), «Гори залишаються молодими» (Хан Сюїн, Китай).*

▲ *Борис Лисаневич із дружиною Інгер.*

З ДОСЬЄ БОРИСА ЛИСАНЕВИЧА

- Народився 4 жовтня 1905 року в Одесі.
- Навчався в Одеських кадетському (1914-1917) та балетному (1920-1921) училищах.
- Був артистом балету Одеського оперного театру (1922-1924), паризького театру «Альгамбра», Романтичного російського театру, працівником французького автомобільного заводу «Рено», танцівником Центру Дягілєва (1925-1929), трупи Шаляпіна (1929-1932), виступав на сценах Індії, Китаю, Яви, Бірми, Цейлону.
- Мав у Непалі мережу ресторанів, готель, проте під кінець життя збанкрутував.
- Помер 20 жовтня 1985 року в Катманду. Похований на цвинтарі британського посольства. Надгробок прикрашає дворянський герб.
- У столиці Непалу Борису Лисаневичу встановлено бюст.

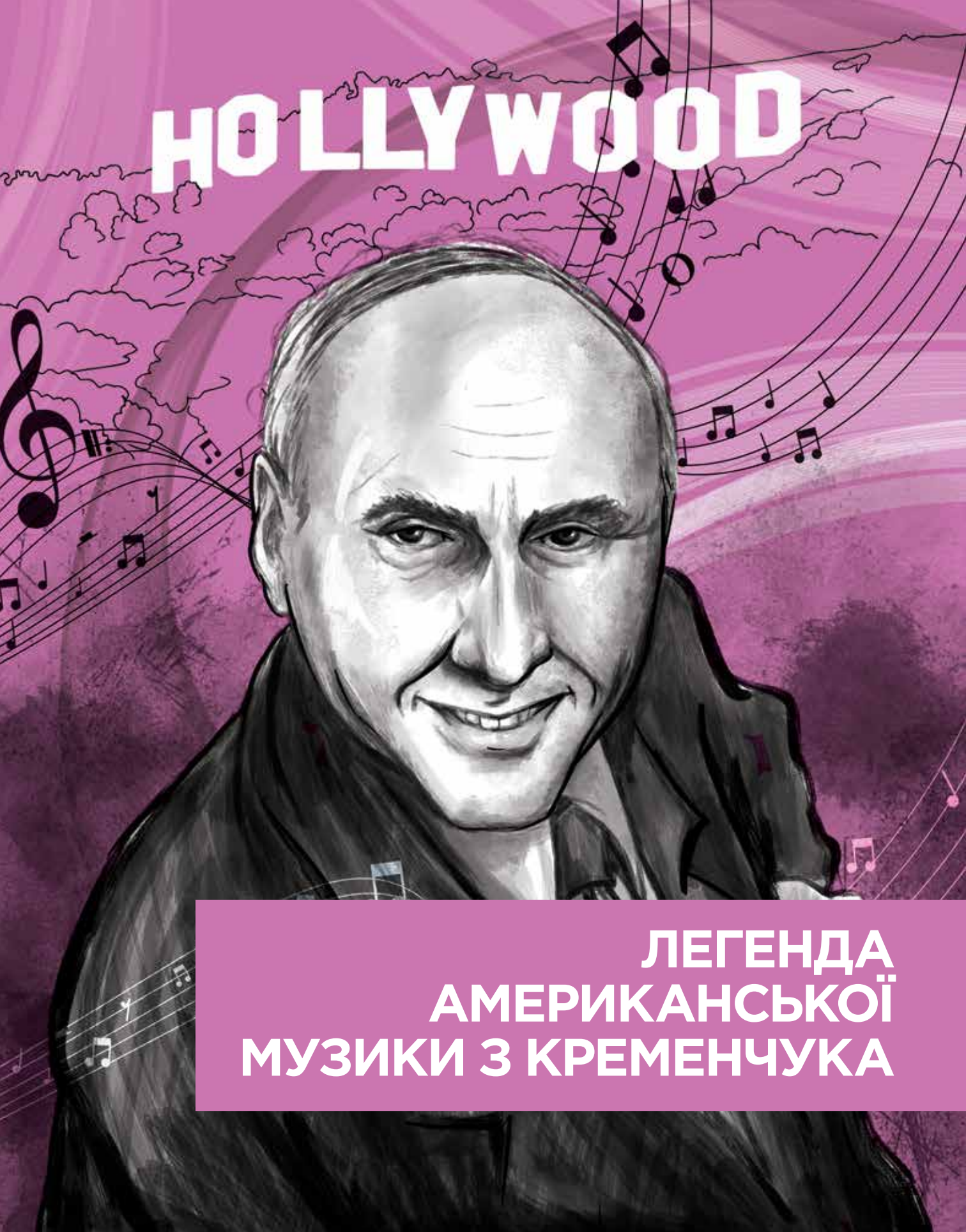

ЛЕГЕНДА АМЕРИКАНСЬКОЇ МУЗИКИ З КРЕМЕНЧУКА

ДМИТРО ТЬОМКІН

Написання музики до фільму нагадує мені приправлення оселедця цукром

ДМИТРО ЗІНОВІЙОВИЧ ТЬОМКІН – один із шістьох мелодистів США, удостоєних титулу «Легенда американської музики». Рекордсмен з кількості отриманих «Оскарів» за певний проміжок часу, кавалер орденів Почесного легіону (Франція) та Ізабелли Католички (Іспанія).

136 ФІЛЬМІВ ГОЛЛІВУДА ТАНЦЮЮТЬ ПІД ЙОГО НОТИ

27-річний Дмитро Тьомкін після навчання у Петербурзькій консерваторії спробував себе у післяреволюційній музиці. Але радянська влада йому не сподобалась. Тож 1921 року Тьомкін емігрував до Німеччини, а потім – до Франції, де жив його батько.

Дмитро заробляв грою на інструментах, брав уроки у відомих європейських піаністів. А через чотири роки перетнув океан і впродовж 1925-1929 років займався тим самим у США. Навіть виступив у «Карнегі-холі».

Жар-птицю за хвіст Тьомкін схопив, коли потрапив до Голлівуда (1929). Його кар'єра розгорталася вихором. Він безпосередньо причетний до виходу у світ 136 фільмів. До 121-го з них написав музику, у 14-ьох картинах зіграв самого себе, а також став продюсером культового кіно «Золото Маккенни». Але підйом до слави почався з «мелодії оргазму».

▲ *Маленький Дмитро Тьомкін з матір'ю.*

У Дмитра Тьомкіна десятки замовлень на музику для Голлівуда, 1937 рік.

Продюсер Девід Селзнік, що замовив «мелодію оргазму».

«МЕЛОДІЯ ОРГАЗМУ»

До своєї стрічки «Дуель під сонцем» (1946) прискіпливий продюсер Девід Сельцник замовив 11 мелодій. Зголосилося шестеро композиторів – «засвітитися» у митця такої величини гарантувало вдалу подальшу кар'єру.

Але стався небачений скандал: маестро по черзі розпрощався з усіма. Каменем спотикання стала… «мелодія оргазму». Сельцник хотів такої музики у фільмі, від якої отримуєш задоволення не менше, ніж від сексу.

І тоді до нього привели Тьомкіна, який без роздумів погодився випробувати свою долю.

– Оргазму? – перепитав Тьомкін. – Як ви її собі уявляєте?

– Придумай щось, – відповів Сельцник.
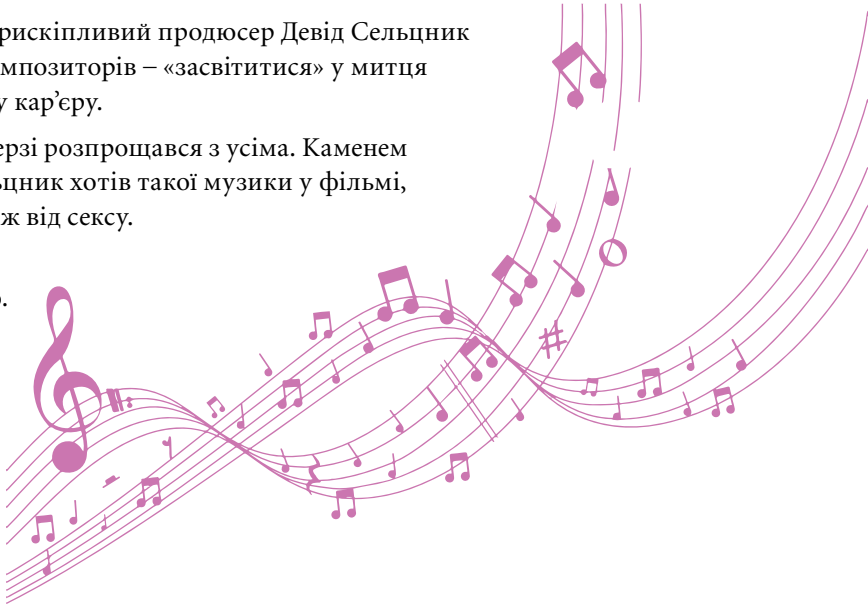
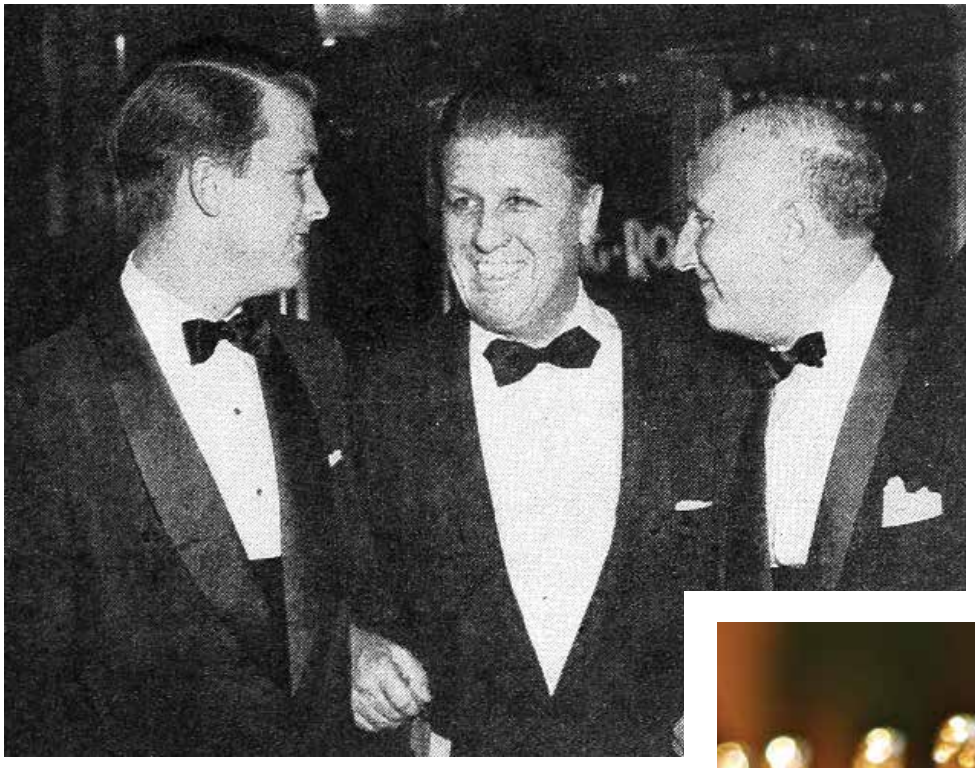

Слухайте ту саму «мелодію оргазму»

Дмитро Тьомкін (праворуч) на прем'єрі фільму «Гігант» (1956) з режисером Джорджем Стівенсом (у центрі) та його сином.

Композитор напористо працював з нотами декілька місяців. Останньої миті додав до своєї «мелодії» сорок барабанщиків і хор на сто голосів. І почув вердикт:

– Загалом мені подобається. Але це не оргазм! Я так не f*ck, – відреагував Сельцник.

Тьомкін обурився:

– Містере Сельцник, ви f*ck так, як подобається вам, а я f*ck, як подобається мені. А все це – f*cking music.

Спантеличений таким вагомим аргументом, продюсер з композитором погодився. Так ім'я Тьомкіна стало відомим у Голлівуді.

РЕКОРД ЗІ ШВИДКОСТІ ОТРИМАННЯ НАГОРОД

Упродовж сімох років (1953-1959) українець отримав чотири «Оскари». Зібрав також великий урожай «Золотих глобусів» – п'ять штук з 1952 по 1965 роки.

В 1950-ті роки Дмитро Тьомкін зібрав шалений врожай «Оскарів» – чотири нагороди за сім років.

АФОРИЗМ НА ТЕМУ

«Уся принадність музики – в її мелодії»

(Йозеф Гайдн)

Ніхто до сьогодні не отримував так швидко «Оскарів», як «ковбой з Кременчука».

І ще один неймовірний тріумф: 1953 року Тьомкін отримав відразу два «Оскари» – за музику до вестерна «Рівно опівдні» та окремо за пісню з нього «Не покидай мене».

Особливий успіх він мав, коли писав музику саме до вестернів. На запитання, як людина зі слов'янськими корінням відчуває ковбойський гонор і поезію американського Заходу, композитор відповідав з відсиланням до українських рівнин: «Бо степ є степ. Між козаками та ковбоями багато спільного».

▲ *Барбара Стрейзанд обожнювала пісні на музику «Дімі» Тьомкіна.*

ЦІКАВІ ФАКТИ

- *Через бідність емігрував Тьомкін «у нестерпно яскравому зеленому костюмі», пошитому з пари штор, і почувався перші тижні в Німеччині, за його словами, клоуном.*
- *У серіалі «17 миттєвостей весни» у сцені, де нацистське керівництво переглядає американське кіно, звучить його музика.*
- *Пісню «Дикий вітер» на музику Тьомкіна виконували Барбара Стрейзанд, Ніна Сімон, Девід Бові.*
- *Написав музику до фільмів культових продюсерів та режисерів: шістьох – Говарда Гоукса, п'ятьох – Стенлі Крамера, чотирьох – Альфреда Гічкока.*
- *Друзі називали композитора «Дімі».*
- *Отримав від Волта Діснея одночасно два «Оскари». На запитання журналіста, як він почувається цієї миті, Тьомкін відповів: «Мов мама чудових близнюків».*
- *Зі спогадів композитора: «У українок дуже красиві ноги, навіть у Голлівуді я не бачив таких. Пам'ятаю, у дитинстві соромився того, що так довго дивився на них – мені це здавалося чимось непристойним».*
- *Акцент композитора, натякуючи на його походження, у Голлівуді охрестили «борщовим».*

З ДОСЬЄ ДМИТРА ТЬОМКІНА

- Народився 10 травня 1899 року у Кременчуці Полтавської області.
- Після кар'єри в Голлівуді та смерті дружини Альбертіни Раш, 1967 року переїхав до Лондона, де жив до кінця життя.
- 1967 року переїхав до Лондона, де мешкав до кінця життя.
- Помер 11 листопада 1979 року. Похований у Глендейлі у Меморіальному парку «Форест-Лон» (Каліфорнія, США).
- Композитор Карл Палмер присвятив монографію українцю: «Дмитро Тьомкін. Портрет» (1984). А Поштова служба США випустила серію із шістьох марок «Легенди американської музики», до якої увійшов Тьомкін (1993).

НОВИЙ ДАРВІН З НЕМИРОВА

ФЕОДОСІЙ ДОБРЖАНСЬКИЙ

У біології ніщо не має сенсу, якщо не дивитися на неї у світлі еволюції

ФЕОДОСІЙ ГРИГОРОВИЧ ДОБРЖАНСЬКИЙ – біолог, генетик, зоолог, творець «Великого синтезу» (синтетичної теорії еволюції), один з фундаторів теорії генетики популяцій, автор серії досліджень, на яких донині базується «генетична будівля» людства.

ДОЛЮ ВЧЕНОГО ВИРІШИВ ПРЕЗИДЕНТ США

Переломним в житті Добржанського став 1927 рік, коли він прибув із СРСР до наукової лабораторії майбутнього Нобелівського лауреата, американського генетика Томаса Моргана, у порядку обміну, на термін «наукового відрядження». Термін перебування сплив через два роки, але молодого вченого вмовили залишитися. От тільки еміграційні закони у США – одні з найжорсткіших у світі. Як у цій ситуації діяти?

Морган схитрував, направивши молодого вченого до Канади, звідки той за допомогою друзів зміг би в'їхати до Штатів з візою Країни кленового листя.

Та Добржанський щиросердно розповів американському консулу у Ванкувері, що, мовляв, уже працював на території США, маючи на руках «гостьову» візу. Реакція була миттєвою: вченого позбавили права в'їжджати до Штатів, вимагаючи покинути й територію Канади.

▲ *Мозаїка з цитатою Добржанського на головному корпусі Університету Нотр-Дам (США).*

Президент Герберт Гувер зіграв важливу роль в долі Феодосія Добржанського.

У справу знову втрутився Морган. Він зв'язався з керівником університету, до якого належала його лабораторія. А той, за щасливим збігом обставин, відпочивав на яхті разом з президентом США. Герберт Гувер дослухався до аргументів науковця – і дав розпорядження держсекретарю владнати питання. Що й було виконано.

Томас Морган зробив усе, аби молодий радянський вчений залишився в США.

БІЛЬШЕ ТРЬОХСОТ ВІДКРИТТІВ

Вчений з Немирова (Вінницька область) увійшов в історію не лише як суперефективний, а й надзвичайно плідний. Він здійснив понад три сотні відкриттів, багато з яких були визначними в подальшому розвитку генетики та біології.

У 1935 році Добржанський запропонував науковій спільноті нове розуміння такого поняття як «вид». Генетики спочатку були шоковані, проте досить скоро прийняли визначення колеги, яким і досі користуються.

Ще за життя Феодосія Григоровича стали називати «новим Дарвіном»: він вивчав проблеми генофонду, синтетичну теорію еволюції, хромосомні мутації. Однак найфундаментальніший доробок, який навіки увійшов в історію, – чотири видання книги «Генетика і походження видів» (назва останньої – «Генетика

еволюційного процесу»). Причому кожне наступне видання мало суттєві доповнення.

▲ *Феодосій Добржанський (праворуч) з бразильським колегою Андре Дрейфусом, 1943 рік.*

ДОВІВ БЕЗГЛУЗДІСТЬ РАСИЗМУ

Неперевершеним синтезом еволюційної теорії, антропології та соціології офіційно вважають дослідження Добржанського «Людство, яке еволюціонує». У ньому вчений, по суті, довів безглуздість та нікчемність расизму. Він дійшов висновку, що генетична ідентичність і різноманітність є природними феноменами, які не можна скасувати політичним рішенням (на відміну від рівності й нерівності), а культура – виняткова особливість виключно гомо сапієнс.

Що таке расизм, знає кожна бодай трохи освічена людина. Зараз найчастіше про його прояви та боротьбу з ним згадують у контексті спорту та вболівальників. Але ще в минулому столітті ображали не бананом, кинутим на футбольне поле, а петлею на шиї (американський Ку-клукс-клан) або знищенням мільйонів громадян «неправильної» раси (німецькі нацисти).

Під «теорію біологічної переваги» підводили наукову базу. Добржанський у знаменитій книзі «Міфи про генетичне визначення та про tabula rasa» дав чітку відповідь на слизьке запитання, спираючись на свої дослідження: «Люди мають оцінюватися за особистими якостями та вчинками, а не за приналежністю до тієї чи іншої біологічної або соціальної групи». Що означає: «блакитної крові» апріорі не існує.

▲ *Професор Добржанський вивчав проблеми генофонду, синтетичну теорію еволюції, хромосомні мутації.*

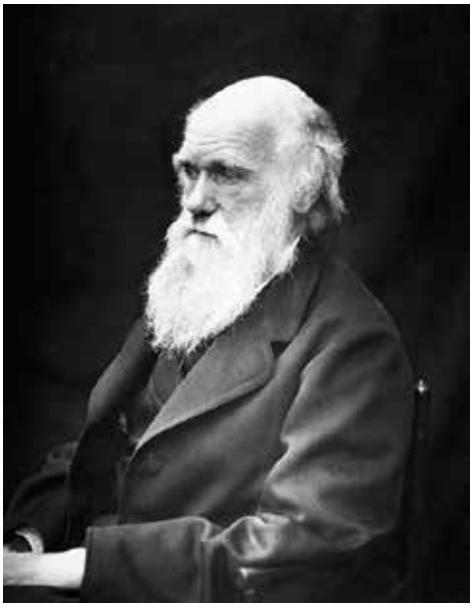

▲ *Чарльз Дарвін напевно б оцінив еволюційні праці свого послідовника.*

АФОРИЗМ НА ТЕМУ

Генетики дійшли висновку, що сумління у людини знаходилося у хвості.

ЦІКАВІ ФАКТИ

- *Викладач біології в київській гімназії, де навчався Добржанський, настільки поважав талановитого учня, що дозволяв брати додому учбовий мікроскоп.*
- *Першу наукову статтю юний натураліст опублікував ще студентом, дослідивши новий вид комах-сонечок на околицях Києва.*
- *Упродовж життя Феодосій Григорович був затятим колекціонером метеликів.*
- *Згідно з родословною Достоєвських, Добржанський є далеким правнуком літературного класика Федора Михайловича.*
- *Паралельно з навчанням в університеті Добржанський там же читав лекції.*
- *У СРСР ученого зі світовим ім'ям, який не повернувся додому, офіційно оголосили «ворогом народу».*
- *У 1960-ті роки радянська влада двічі відмовила Добржанському в дозволі відвідати батьківщину.*
- *Генетик був православним християнином і навіть мав ступінь почесного доктора богослов'я.*
- *Останні сім років вчений жив і активно працював, усвідомлюючи, що він є невиліковно хворим (лейкемія).*

▶ *Парад Ку-клукс-клану у Вірджинії, 1922 рік.*

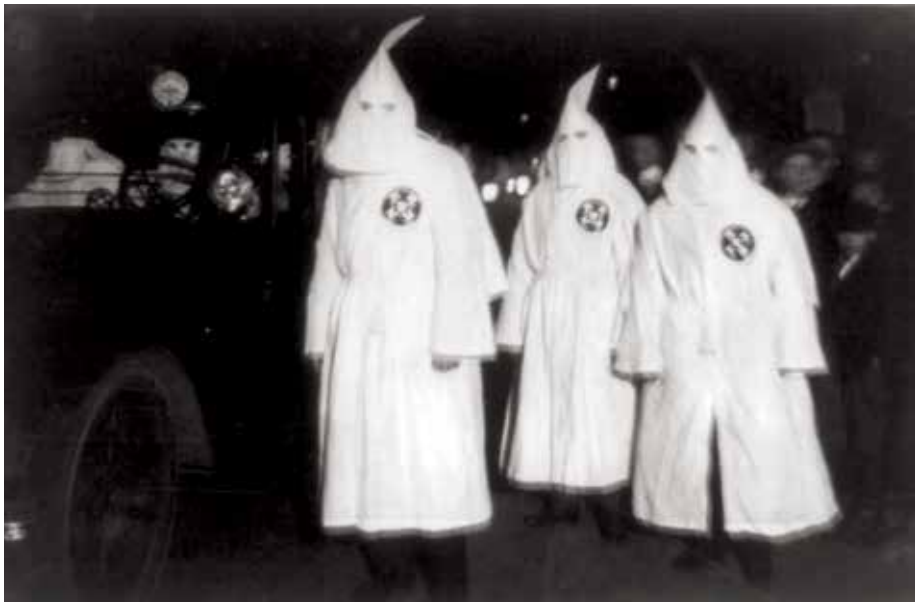

▲ *Підбірка публікацій Добржанського у виданнях Колумбійського університету.*

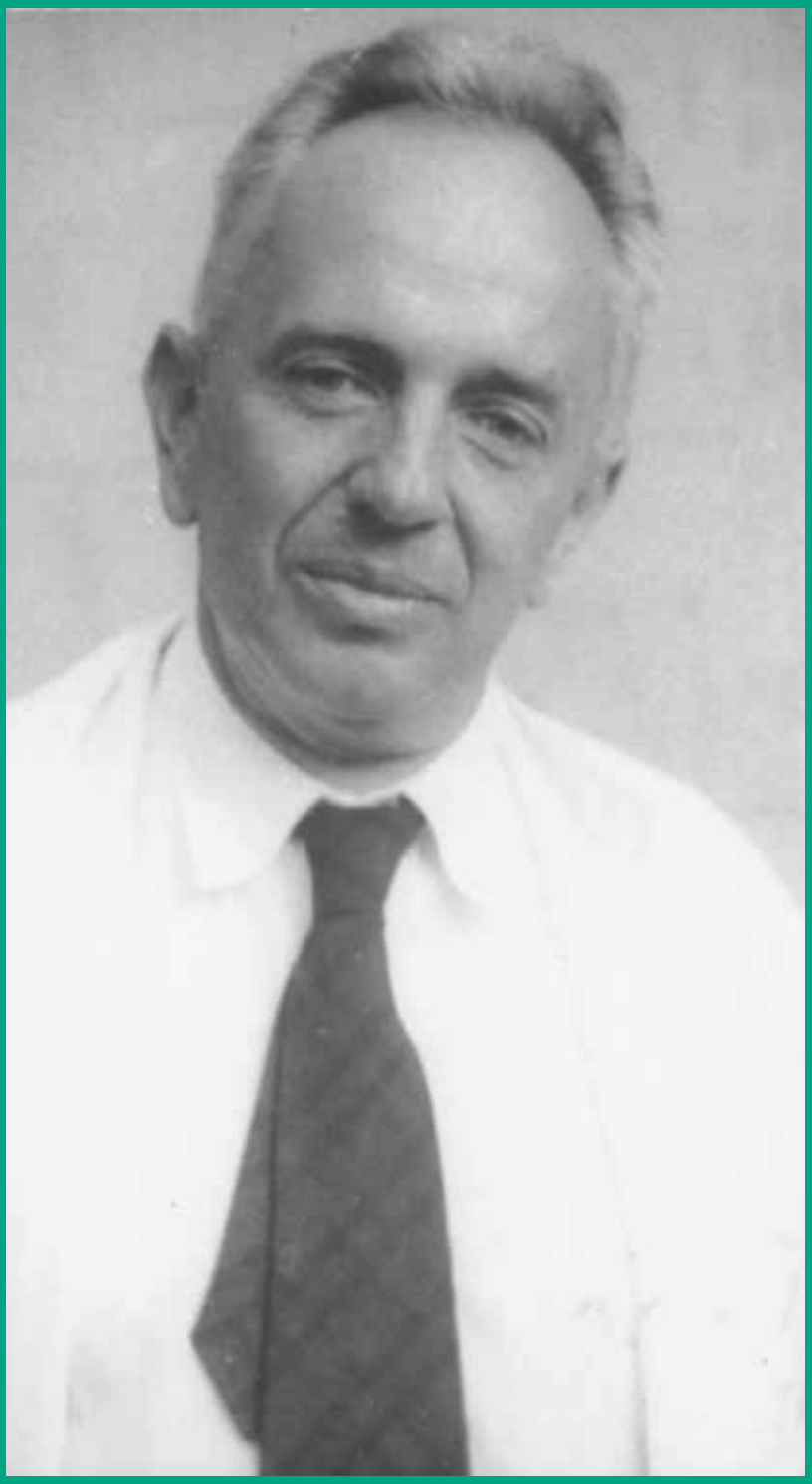

З ДОСЬЄ ФЕОДОСІЯ ДОБРЖАНСЬКОГО

- Народився 25 січня 1900 року в Немирові Вінницької області.
- Закінчив 6-у київську гімназію, фізико-математичний факультет Київського університету, стажувався у США.
- Працював викладачем Київського політехнічного інституту, Петроградського університету, ученим спеціалістом Комісії з вивчення природних продуктивних сил Росії, викладачем Каліфорнійського технологічного інституту, Колумбійського, Рокфеллерівського та Каліфорнійського університетів.
- Член низки всесвітньо відомих академій, серед яких Лондонське королівське товариство та Національна академія наук США.
- Почесний доктор 21 університету.
- Лауреат медалі Американської національної академії та Кімберівської премії.
- Помер 18 грудня 1975 року в Дейвісі (Каліфорнія, США).

АФРИКАНСЬКА ПРИМАДОННА З ЧЕРНІГОВА

КСЕНІЯ БЕЛЬМАС

Моє мистецтво співу народилося в Україні

КСЕНІЯ ОЛЕКСАНДРІВНА БЕЛЬМАС – оперна співачка, примадонна французької Гранд-Опера (Опера Гарньє) та Берлінської державної опери. 1926 року виступила в легендарному Великому палаці Парижа одразу із 17 концертами. Рекордсменка звукозапису серед оперних вокалістів свого часу: разове замовлення у Німеччині склало понад 80 арій та пісень.

ВТІКАЧКА З СРСР ПІДКОРИЛА ПАРИЖ

▲ *Київська консерваторія – альма-матер Ксенії Бельмас.*

Уперше «на публіці» Ксенія заспівала у шість років у церковному хорі в рідному Чернігові. Брала участь у місцевих концертах. Потім – Київська консерваторія (дівчина блискуче виконувала надскладну партію Леонори з «Фіделіо» Бетховена). Золота відзнака по завершенні навчання. Стажування у московському Большому театрі та одразу ж фантастична реакція публіки та професіоналів. Заяви експертів про появу нової зірки світового масштабу: «Це унікальне сопрано».

Та стрімкого злету не сталося – завадили революція і громадянська війна. Втрата майна, рідних, «контрабандна» еміграція. 1921-го, ризикуючи життям, вона разом з подругами перейшла радянсько-польський кордон.

▲ *Слухайте унікальне сопрано Ксенії Бельмас – уривок з опери «Снігуронька» Римського-Корсакова, 1928 рік.*

◀ *Під час життя в Кракові, 1927 рік. Ксенія - у світлій сукні.*

Згодом перебралася до Німеччини. Вчилася в Італії, потім вирішила спробувати себе в Парижі.

«Зі змінною білизною у валізі, з дрібними грошима в одній кишені та рекомендаційним листом в іншій вона вирушила підкорювати культурну столицю світу. І Париж пав», – пише у своїй статті про Ксенію Бельмас доктор історичних наук Ірина Філатова.

Дебют в «Аїді» Джузеппе Верді в Гранд-Опера без жодної репетиції. 17 концертів у супроводі вісьмох провідних оркестрів у легендарному Великому палаці на Паризькій виставці-1926. А з ними – визнання і шалений успіх.

ЗНИКНЕННЯ НА ПІКУ КАР'ЄРИ

І все-таки, щоб заробити грошей для зіркового життя, співачка змушена була гастролювати: Німеччина, Польща, Скандинавія, Прибалтика,

▲ *Ксенія Бельмас (праворуч) з подругою, 1930-ті роки.*

Австралія, Монте-Карло. Пів року виступала разом з відомою балериною Анною Павловою, з якою приятелювала.

І знову Париж. Численні пропозиції імпресаріо. Однак французького громадянства їй так і не дали (бо не жила постійно в країні). А тут – запрошення на гастролі до Південної Африки (1934). Шалений успіх у цій країні. І рішення залишитися в ПАР назавжди.

Африканський період у Бельмас – найзагадковіший. Чому цей континент? Сама співачка, щоправда, одного разу обмовилась: мовляв, «знайшла тут абсолютний спокій та задоволення».

У місті Дурбан вона створила власну вокальну школу та присвятила життя тому, що навчала співати інших. Учні її називали не інакше, як «Наша мадам». Бельмас і сама продовжувала виступати. Та найбільше концертів дала під час Другої світової, збираючи кошти для закупівлі медикаментів, які передавали до СРСР.

Навіть в останні роки життя, попри вік і те, що єдиним джерелом прибутків були приватні уроки співу (іноді доводилося міняти речі на продукти), мадам Ксенія одягалася за останньою модою, а учнів та гостей пригощала «фірмовими» закусками з української кухні.

▲ *Мадам Бельмас (друга ліворуч) зі співаками секстету Люсії ді Ламермур, 1963 рік.*

▲ *Учні Ксенії Бельмас у постановці «Казки Гофмана». Дурбан, 1964 рік.*

ОСТАННЮ ВОЛЮ ВИКОНАЛИ ЧАСТКОВО

Батьки Ксенії загинули під час революційних подій 1917-го. Перший чоловік, заможний поміщик Аркадій Бобровников, помер від поранення. Другий, піаніст та диригент Олександр Кічин, утік до багатої південноафриканки. Зате вона мала відданого друга – естонського морського інженера Карла фон Лілієнштейна. Саме йому й заповіла свій прах поховати в Чернігові.

Упродовж 16 років після смерті Ксенії її лицар, чекаючи нагоди, тримав урну вдома. І за першої ж можливості передав прибулій журналістці з колишнього СРСР. Та, перейнявшись незвичною ситуацією, вийшла на радника українського посольства Олександра Цвєткова та в листопаді 1998-го вручила тлін йому.

Ще півтора роки забрали бюрократичні залагодження. І нарешті, на зламі тисячоліть (2000), співачка упокоїлася в українській землі. Щоправда, воля чиновників переважила волю покійної: з політичних міркувань Бельмас поховали в столиці, а не в її рідному Чернігові.

АФОРИЗМ НА ТЕМУ

«Оперні співаки – головний інструмент оркестру»

(Марія Каллас)

Будинок в Дурбані, де мешкала примадонна.

ЦІКАВІ ФАКТИ

- *Батько співачки – натуралізований француз, мати – українка.*
- *Бельмас: «Коли мені виповнилося лише п'ять років, я вже «концертувала». Ходила від будинку до будинку та співала пісень, яких навчила мене мати».*
- *Серед шанувальників таланту були: президент Франції Гастон Думерг, маршал Анрі Петен та директор Гранд-Опера Жак Руш.*
- *Щонайменше двічі втрачала всі статки та змушена була починати з нуля. Спочатку помістя, що залишилося їй після смерті першого чоловіка, конфіскували більшовики. А через багато років другий чоловік прихопив із собою усі заощадження, коли пішов до іншої жінки.*
- *Від'їзд Бельмас із Європи до Африки на піку кар'єри став причиною багатьох спекуляцій серед біографів. Деякі з них закінчували документи про Ксенію словами «Вважається мертвою. Нині про цю співачку немає ніяких відомостей». Лише 1964-го року, через 30 років після від'їзду, чутки про смерть Мадам були офіційно спростовані.*
- *Жорстко критикувала німецьку («ручну», як казала) манеру виконання, що панувала серед оперних співаків ПАР.*
- *Регулярно співала під час літургій у грецькій церкві Святої Трійці в місті Дурбан.*
- *Заздрісників та недругів називала незрозумілим для іноземців словом «svolochi».*
- *Її колекційні платівки й донині продають у Європі – замовлення можна зробити через інтернет.*

З ДОСЬЄ КСЕНІЇ БЕЛЬМАС

- Народилася 23 січня 1890 року в Чернігові.
- Закінчила Київську консерваторію (1906-1910), стажувалася в московському Большому театрі, італійській «Ла Скалі».
- Співала в Харківському, Одеському, Паризькому, Берлінському оперних театрах.
- Виконувала провідні партії в операх «Євгеній Онєгін» Чайковського, «Снігуронька» Римського-Корсакова, «Фіделіо» Бетховена, «Аїда» Верді.
- Блискуче володіла французькою мовою.
- Померла 2 лютого 1981 року в Дурбані (ПАР). Похована на Байковому цвинтарі Києва. На могильній стелі викарбовано: «Співочому голосу України – Ксенії Бельмас. 1890-1981. Чернігів – Дурбан».

ТЕОРЕТИК ВЕЛИКОГО ВИБУХУ З ОДЕСИ

ГЕОРГІЙ ГАМОВ

Матерія має властивості, за допомогою яких фізика розмовляє з нами. І я її чую

ГЕОРГІЙ (ДЖОРДЖ) АНТОНОВИЧ ГАМОВ – фізик-теоретик, автор теорії «гарячого Всесвіту» (новий етап у космології), першого квантово-механічного пояснення альфа-розпаду (передбачення реліктового випромінювання), найпершого розрахунку генетичного коду (фундамент сучасної біології), консультант Комісії з атомної енергії США, учасник «Манхеттенського проєкту» зі створення ядерної бомби.

ЩО БУЛО, КОЛИ НІЧОГО НЕ БУЛО

Фізики-теоретики впевнені: на початку початків була точка сингулярності. Стан, за якого кривизна простору-часу така нескінченно щільна, що зникає саме поняття «простір» і «час». Твердження здається абсурдним? Не поспішайте. Адже поняття «північ» втрачає сенс, коли ви перебуваєте в самому центрі Північного полюсу. Хоча той нікуди не зникав.

▲ *Георгій Гамов (крайній праворуч) з колегами лабораторії Брега. Велика Британія, 1931 рік.*

І ось ця загадкова точка, вибухнувши, почала розбігатися в просторі й часі, відраховуючи перші миті народження Всесвіту.

Саме колишній радянський вчений Георгій Гамов, який у тридцяті роки минулого століття втік до Америки, розставив крапки над «і», висунувши ідею:

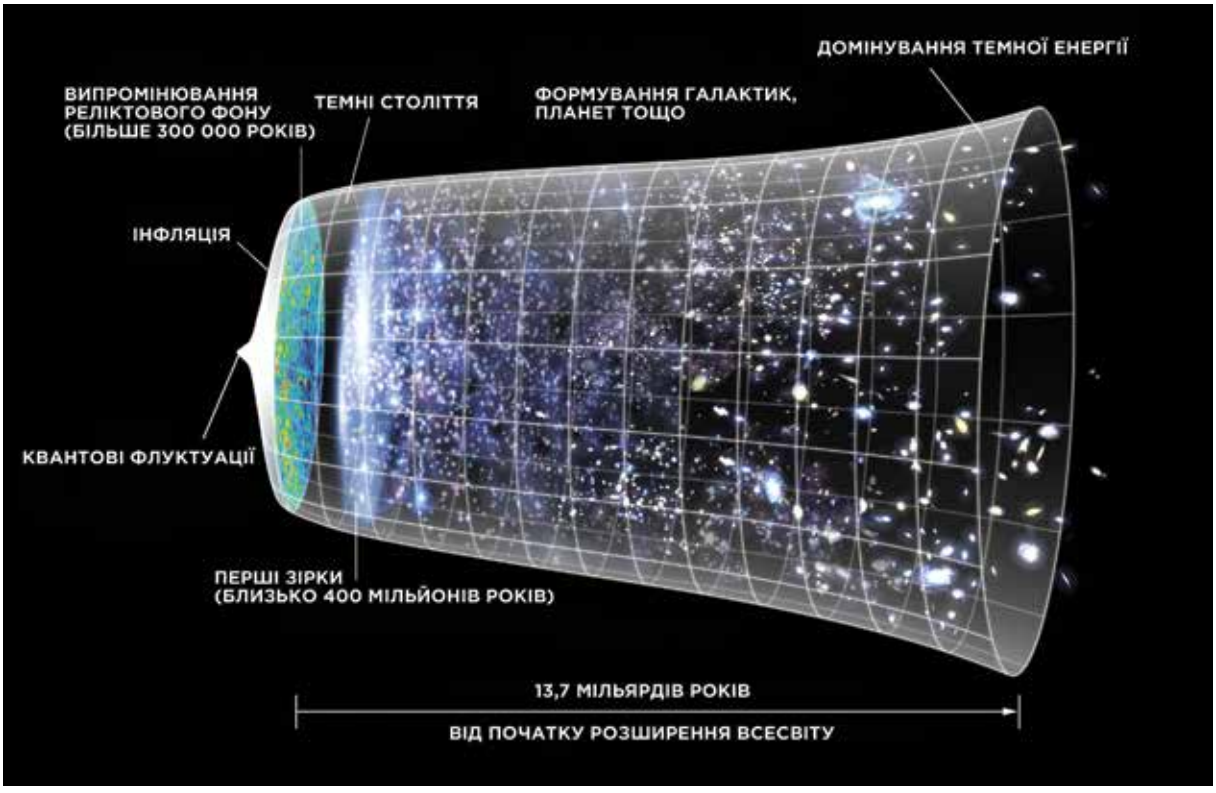

▲ *Ось так (теоретично) розширювався всесвіт після великого вибуху.*

«нескінченно мале» було не тільки дивовижно щільним, а й надзвичайно гарячим. Таке поєднання стало спусковим гачком ядерних реакцій, у ході яких лише за сто секунд відбулося становлення хімічного складу Космосу (на Заході версія отримала назву Теорія Великого вибуху, на пострадянському просторі – Теорія «гарячого Всесвіту»).

Це сталося 1946 року, а вже через два роки Гамов на основі фізико-математичних розрахунків дійшов висновку: разом з розпеченою речовиною апріорі існувало електромагнітне випромінювання (теорія альфа-розпаду). Яке за мільярди років і навіть за умови запаморочливого розширення Всесвіту все одно не могло остаточно зникнути. Воно обов'язково залишилося – тільки надзвичайно охолодженим.

А докази? Не теоретичні, а експериментальні? Вони з'явилися, коли вчені Арно Пензіас і Ро-

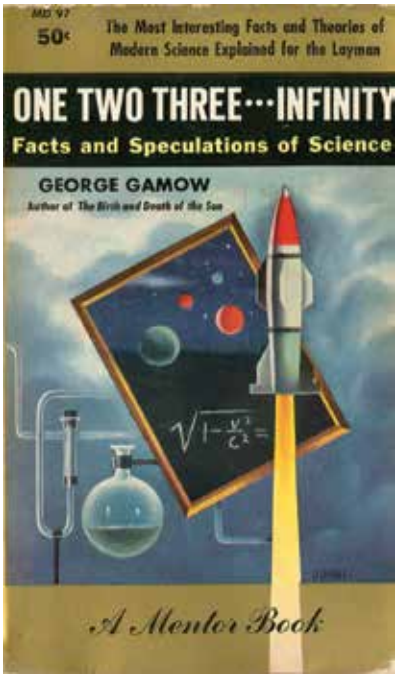

◀ *Вчений не тільки теоретизував у фізиці, а ще й популяризував науку, пишучи для людей зрозумілі книжки.*

берт Вільсон визначили: Всесвіт рівномірно заповнює теплове випромінювання, яке має всі ознаки реліктового (Гамов з точністю до десятих передбачав навіть його температуру).

За це відкриття американці 1978-го (через 10 років після смерті вченого Георгія Гамова) отримали Нобелівську премію.

РОЗГАДКА КОДУ ВСЬОГО ЖИВОГО

Приблизно із середини XIX століття було відомо: білки – основа всього живого – складаються з двадцятьох типів амінокислотних залишків. Але як відбуваються подальші перетворення? Що змушує клітину «чинити» так, а не інакше? Сторіччя вчені ламали голови над завданням, не знаходячи прийнятної відповіді.

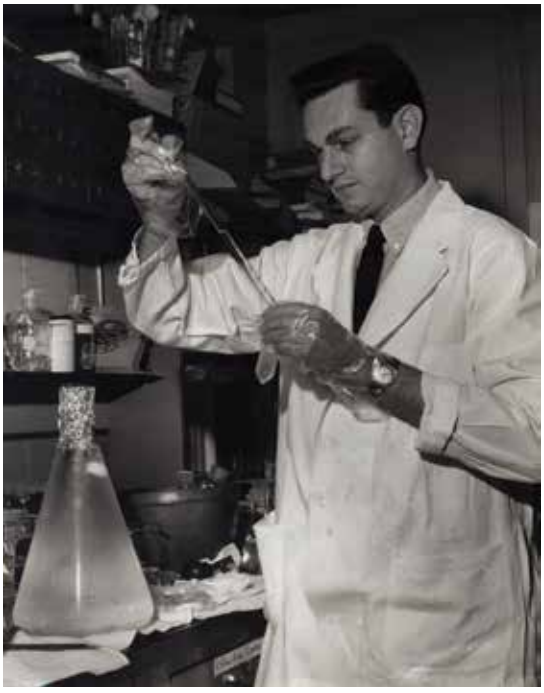

▲ *Біохімік Маршалл Ніренберг разом з колегами підтвердив теорію Георгія Гамова щодо генетичного коду людини.*

▶ *Ядерна бомба «Товстун» (Fat Man), яка була створена під час «Манхеттенського проєкту».*

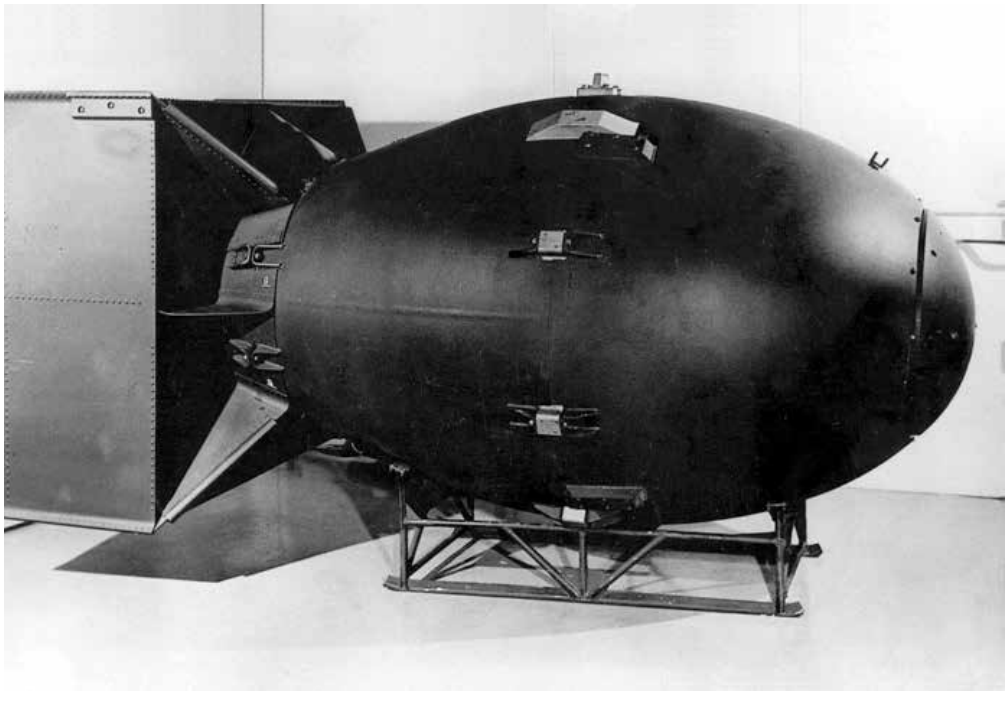

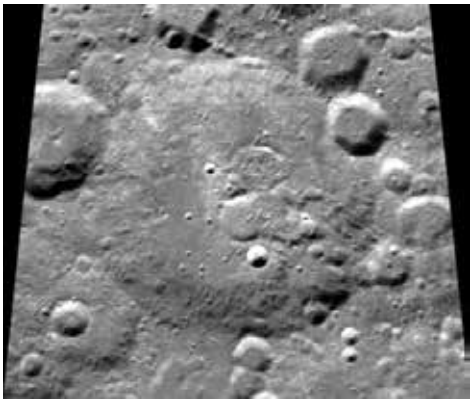

▲ *Кратер Гамова на Місяці.*

РЕАЛІТІ-АНЕКДОТ

Свого часу керівництво Ленінградського університету, аби підтримати молодого перспективного вченого, запропонувало Георгію Гамову посаду проректора. Повідомили новину і для обговорення деталей призначили зустріч на 9 ранку наступного дня.

На що «нестандартний» висуванець відповів: «Я ніколи так допізна на роботі не затримуюся»

А 1954 року Гамов опублікував статтю, в якій висловив «єретичну» думку: існує біологічна програма, універсальна для всього живого, однакова для всіх організмів – генетичний код, що «вибудовує» функціонування на клітинному рівні.

Через 14 років гіпотезу успішно підтвердили американці Роберт Голлі, Маршалл Ніренберг і Гар Корана, удостоївшись Нобелівської премії з фізіології та медицини «за розшифровку генетичного коду». Гамов не дожив до цього кілька місяців.

Біохімік Мартін Ічас, коментуючи вручення Нобеля американцям, прозоро натякнув, хто саме на нього заслужив: «Найважчим у проблемі коду було зрозуміти, що він існує. На це знадобилося ціле століття. Коли це зрозуміли, то для того, щоб розібратися в деталях, вистачило якогось десятиліття».

На жаль, Георгій Гамов знову лишився без нагороди. Хоча колеги вважали його гідним отримання щонайменше трьох Нобелівських премій.

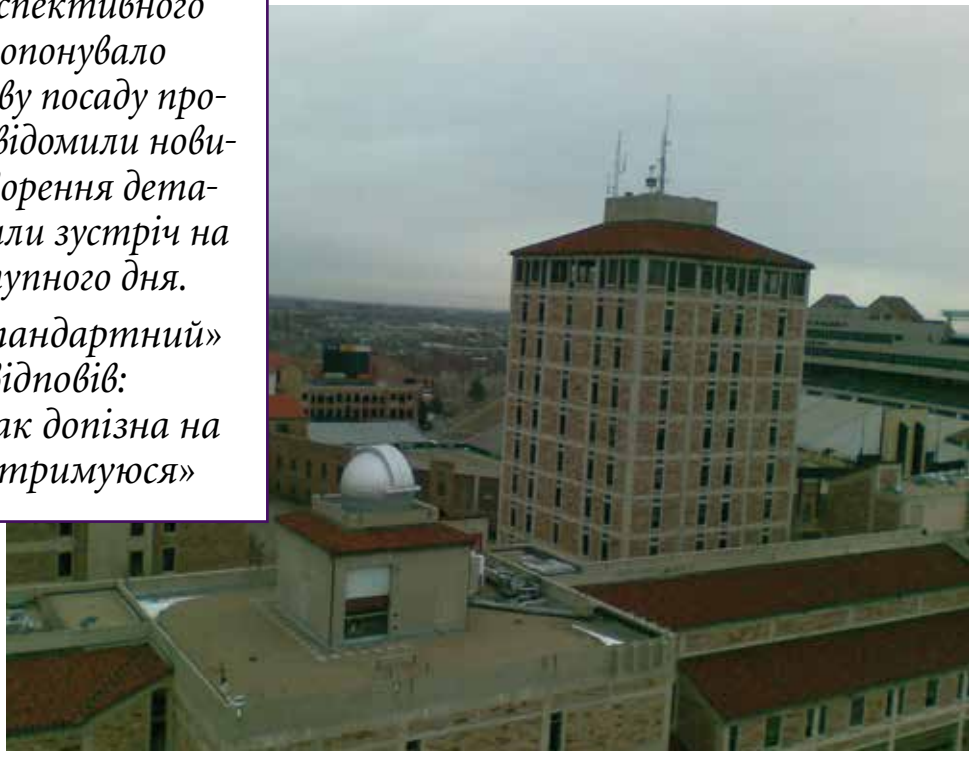

▶ *На честь вченого з України на території Колорадського університету названо Космічний центр – «Джордж Гамов-Тауер».*

ЗАВАДИЛИ ГЕНІАЛЬНІСТЬ І СВОЄРІДНИЙ ГУМОР

До сьогодні й надалі не один біограф намагатиметься «бомбардувати» нейронами свого мозку гарячу загадку – уже не Всесвіту, а самого Гамова: чому ж він не отримав жодної Нобелівської премії?

Відповідь нестандартна, як і сам герой: геніальність і своєрідний гумор.

Щодо першого, то тут усе зрозуміло – відкриття одесита кажуть самі за себе. А всім відомо: «Бездарність пробачають легше, ніж талант». Якщо казати про почуття гумору, то, приміром, батько водневої бомби Едвард Теллер, згадуючи одесита, зазначав: «При невдачі він легко міг повернути все на жарт». Фізик Крістіан Меллер був ще відвертішим, стверджуючи, що йому часом здавалося, буцімто для Гамова «головним у житті було вигадування жартів, а наука – лише побічним продуктом».

Вчений навіть своїх студентів навчав креативно-дотепно. Наприклад, вигадав оригінальне завдання: вони уявляють себе представниками високорозвиненої цивілізації, де не існує обертових елементів, навіть колеса, і мають «винайти» замінники, описавши особливості життя в такому суспільстві. Так от, було отримано декілька пропозицій, які мали практичне використання в земних умовах.

▲ *Одна з карикатур Джорджа Гамова, який вмів посміятися навіть з ядерної зброї. Так він побачив бомби МК-2 «Elmer» та МК-8 «Elsie».*

Увійшли в історію і жарти Гамова. Згадаємо деякі.

В одній із серйозних статей учений посилається на вигадану публікацію Ландау в неіснуючому журналі «Червоний гудок». В іншій, в якій йдеться про відкриття генетичного коду, записує у співавтори вигаданого персонажа зі своїх науково-популярних книг.

А, готуючи до виходу дослідження «Походження хімічних елементів», авторами якої були, окрім нього, Алфер і Бете, Гамов загорівся ідеєю підписати її таким чином, щоби перші склади прізвищ давали словосполучення «альфа-бета-гамма». Понад те, вмовляв колегу Германа взяти псевдонім Дельтер, аби стати співавтором їхнього дослідження і продовжити ряд ще й на «дельта».

Та що там казати: навіть ініціали головного героя серії його популярних книг «Пригоди містера Томпкінса» – C. G. H. – це перші літери фундаментальних фізичних констант: швидкості світла (C), гравітаційної постійної (G) та квантової постійної Планка (H).

Гамов не раз заявляв: «Мені подобаються виключно новаторські речі». Що не подобалося багатьом заздрісникам. А його жарти часто-густо чіпляли колег та різноманітних чиновників від науки. Цього йому теж не могли пробачити.

ЦІКАВІ ФАКТИ

- *Пращурами Георгія Гамова були запорізькі козаки. Підкреслюючи цей факт, він включав до автобіографії репродукцію відомої картини Рєпіна «Запорожці пишуть листа турецькому султану».*
- *Батько вченого, Антон Михайлович, викладав російську мову та літературу в приватній гімназії, серед його учнів був Лев Троцький.*
- *Під редагуванням Георгія Антоновича виходив рукописний журнал «Покидьки фізики».*
- *Склалося так, що відповідний паспорт і візу для поїздки за кордон, з якої Гамов та його дружина не повернулися, допоміг отримати чиновник №3 СРСР В'ячеслав Молотов.*
- *З першого разу Гамова не прийняли до аспірантури через те, що він закінчив університет не за чотири, а за три роки.*
- *Відомий пролетарський поет Дем'ян Бєдний, ідеологічно тавруючи «ворога народу», гнівно писав: «Уже й до атома добрався, лиходій…».*
- *У США Гамов створив «РНК-клуб» з двадцятьох (за кількістю відомих на той час амінокислот) видних генетиків. Відмінністю обраних стала краватка з малюнком РНК та оригінальна шпилька до неї.*
- *За однією з версій, саме Гамов з другом-вченим Станіславом Уламом (родом зі Львова) передав СРСР секрет американської водневої бомби.*
- *Ім'я Гамова отримали кратер на зворотному боці Місяця, мала планета, а також наукові терміни («Правило Гамова-Теллера», «Правило Гамова-Берга»).*
- *На території Колорадського університету функціонує Космічний центр «Джордж Гамов-Тауер».*

▶ *Могила Джорджа Гамова на кладовищі міста Боулдер, Колорадо, США.*

▲ *Слухайте лекцію на честь вченого від колег Колорадського університету в «Джордж Гамов-Тауер».*

З ДОСЬЄ ГЕОРГІЯ ГАМОВА

- Народився 4 березня 1904 року в Одесі.
- Закінчив Одеське реальне училище, фізико-математичний факультет Ленінградського університету, де й продовжив наукову роботу.
- На запрошення академіка Абрама Йоффе працював консультантом відділу фізики ядра в Ленінградському фізико-технічному інституті.
- У березні 1932 року 28-річного Гамова було обрано членом-кореспондентом Академії наук СРСР (наймолодший з фізиків за всю її історію).
- Працював у Радієвому інституті в Парижі (нині Інститут Кюрі, Франція), у Кембриджському університеті (Велика Британія), в Інституті Бора (Данія).
- 1934 року не повернувся з відрядження, переїхавши до Сполучених Штатів, де через шість років отримав громадянство.
- Професор Університету Джорджа Вашингтона та Колорадського університету (США).
- Член Національної академії наук США. З членів АН СРСР виключений (поновлений 1990-го).
- Лауреат Премії Калінга ЮНЕСКО – найвищої нагороди за популяризацію науки, 1956 рік.
- Вільно володів німецькою, англійською, датською, французькою, читав і перекладав зі словником з давньоєгипетської мови.
- Помер 20 серпня 1968 року в Боулдері (штат Колорадо, США).
- 2004-й був названий ЮНЕСКО Міжнародним роком Гамова.

ТВОРЕЦЬ КАМУФЛЯЖУ ТА СВІТЛОМУЗИКИ З ХЕРСОНА

ВОЛОДИМИР БАРАНОВ-РОССІНЕ

Допоки мистецтво не звільниться від предмета, воно прирікає себе на рабство

ВОЛОДИМИР ДАВИДОВИЧ БАРАНОВ-РОССІНЕ – скульптор, художник, дизайнер, винахідник, організатор першого на планеті оптофонічного концерту та автор першої у світі кубістичної скульптури, яка виставлялася в Нью-Йоркському музеї сучасного мистецтва в одній залі з Пікассо. Саме завдяки йому з'явилися термін «кольорова музика» і сучасний військовий камуфляж.

УКРАЇНСЬКИЙ ПАБЛО ПІКАССО

1925 року, емігрувавши до тодішнього світового центру мистецтв Парижа, Баранов-Россіне (родом з Херсонщини) вже був відомим художником у СРСР. У столиці Франції він оселився в знаменитій інтернаціональній колонії художників La Ruche («Вулик»). Де навіть серед нестандартних Модільяні, Архипенка, Шагала виділявся творчим радикалізмом, заперечуючи традиційне: «Не наслідувати природу». Саме тому мистецтвознавці іноді називають Баранова-Россіне «українським Пабло Пікассо».

Митець пройшов довгий і звивистий шлях – імпресіонізм, кубізм, кубофутуризм, сюрреалізм, абстракціонізм. Гаряче відстоював безпредметну композицію – поєднання різних геометричних форм, кольорових площин, прямих і ламаних ліній.

▲ *Автопортрет, 1914 рік.*

▲ *Дивіться галерею творів Баранова-Россіне.*

◀ *Один з кольорових етюдів художника – «Рожеве».*

Саме Баранов-Россіне – автор першого в світі графічного зображення у нововинайденому стилі – «Кубістична оголена». Він був авангардистом у всіх напрямках мистецтва і творив за власними правилами: Живопис? Подалі від класики. Талановите лише те, що «не схоже на існуюче».

Скульптура? Віват біоморфним структурам – комбінаціям з різних матеріалів. Музика? Має стати кольоровою. Тим паче, що і нот, і спектральних відтінків – по сім.

▲ *Так митець побачив самовар.*

▲ *Один з варіантів динамічного камуфляжу – «сирий» камуфляж.*

▲ *Що являє собою оптофонічне піаніно: дивіться архівне відео.*

ВІД ОПТОФОНІЧНОГО ПІАНІНО ДО «ХАМЕЛЕОНА»

Далі – справа техніки: Баранов-Россіне патентує оптофонічне («кольоромузичне») піаніно (оптофон), апарат із системою клавіш, що дозволяє проєктувати на екран більше трьох тисяч відтінків спектра (реліквія зберігається в паризькому Національному центрі мистецтва й культури імені Жоржа Помпіду) та організовує перший у світі концерт світломузики.

Але межі високого мистецтва для Баранова-Россіне були затісними – і він стає винахідником.

Наприклад, Володимир створив хромофотометр – прилад для визначення якості та чистоти дорогоцінних каменів.

А ще мультиперко – апарат для виготовлення, стерилізації та розливання газованих рідин, по суті, прототип автомата для газировки.

▲ *Прототипом всім відомих автоматів газводи став винахід Володимира Баранова-Россіне.*

▲ *Свій «камуфльований винахід» художник змалював з природи.*

◀ *Мабуть, найвідоміший винахід українця – так званий хамелеон-метод для маскування військ. Митця надихнула саме ця тваринка.*

Та, мабуть, найвідоміший винахід українця – так званий хамелеон-метод для маскування військ. Саме він ліг в основу «строкатого камуфляжу» – спеціального забарвлення, яке й досі використовують майже всі армії світу.

КОЛІРНІ ПЛЯМИ ДЛЯ «ДИНАМІЧНОГО КАМУФЛЯЖУ»

Насправді, прототип камуфляжу з'явився наприкінці XIX століття, коли британці уперше використали маскувальні властивості кольорів типу хакі у бойових діях в Індії та Африці. А згодом новинка була вже й «під конкретну місцину» – і «зимова», і «осліплювальна» тощо.

Здавалося б, варіанти військової мімікрії вичерпані. Та невгамовний Баранов-Россіне цей вердикт блискуче спростував, винайшовши 1939 року «динамічний камуфляж».

Сенс його в тому, що збільшення розміру видовжених звивистих колірних плям (які, до речі, нагадували картини художника з України) давало можливість «знівелювати» для очей супротивника будь-який об'єкт.

Винахідник, розуміючи важливість досягнутого результату саме цього історичного відрізка часу (назрівала Друга світова), звернувся з пропозицією щодо запуску камуфляжу в масове виробництво до керівництва французького «Рено», а пізніше – Пентагону. Однак наразився на доволі прохолодну реакцію.

Дивина: через певний час «динамічний камуфляж» з'явиться у військах більшості держав. От тільки вже з посиланням на іншого автора – одного із засновників кубізму француза Жоржа Брака, який першим запатентував винахід. За однією з версій, він отримав ескізи «динамічного камуфляжу» від «Рено» й дещо доопрацював їх. Українець Баранов-Россіне лишився ні з чим.

▼ *Динамічний камуфляж вже більше ста років використовують у різних арміях світу.*

ЦІКАВІ ФАКТИ

- *При народженні мав ім'я Шулим Вольф Баранов. Після переїзду до Парижа взяв псевдонім Даніель Россіне, який 1917-го року змінив на Володимир Баранов-Россіне.*
- *Майбутній парижанин під час навчання в художньому училищі мав стабільну трійку з французької мови.*
- *Скульптура «Ритм», яку Баранов-Россіне презентував 1913 року на виставці «Салону незалежних» (об'єднання художників у Парижі), була виконана з дерева, картону та яєчної шкаралупи.*
- *Згадок про Баранова-Россіне не було в жодному виданні «Великої радянської енциклопедії», як і в шеститомнику «Художники народів СРСР».*
- *Баранов-Россіне – автор прижиттєвих графічних портретів композиторів Скрябіна та Рахманінова, прикрашених автографами.*
- *Коли скульптуру Баранова-Россіне «Симфонія №2», виготовлену з металевих труб, дроту і пружин, критики визнали «радикально незрозумілою», розгніваний автор, зібравши друзів, урочистою втопив її в річці Сена, де вона й досі «спочиває».*
- *Відмовився покинути Париж з початком Другої світової війни, заявивши знайомим: «Я люблю Париж і нічого не боюся». Згодом був заарештований гестапо та вже ніколи не вийшов на волю.*
- *Єдиний у світі Музей світломузики, який функціонував у Казані (РФ), на початку 1990-х припинив своє існування, оскільки його приміщення віддали під банківську установу.*

Поліхромна скульптура Володимира Баранова-Россіне, 1913 рік.

З ДОСЬЄ ВОЛОДИМИРА БАРАНОВА-РОССІНЕ

- Народився 1 січня 1888 року у селищі Велика Лепетиха Херсонської області.
- Закінчив Одеське художнє училище, навчався в петербурзькому Вищому художньому училищі при Академії мистецтв (відрахований за прогули).
- Емігрував до Франції.
- Член Асоціації інтелектуальних працівників Парижа. Засновник оптофонічної академії у Парижі.
- Твори Баранова-Россіне прикрашають зали Нью-Йоркського музею сучасного мистецтва, музею Гіршгорна у Вашингтоні,
- Національного центру мистецтва та культури імені Жоржа Помпіду в Парижі, Третьяковської галереї в Москві, музею Людвіга в Кельні, Вільгельма Лембрука в Дуйсбурзі, Одеського художнього музею.
- 1943 року був заарештований нацистами, які захопили Париж, і загинув у концтаборі Аушвіц на початку 1944-го.

▲ *Автопортрет, 1920 рік.*

ТОП-КРАСУНЯ СВІТОВОГО КІНО З КИЄВА

АННА СТЕН

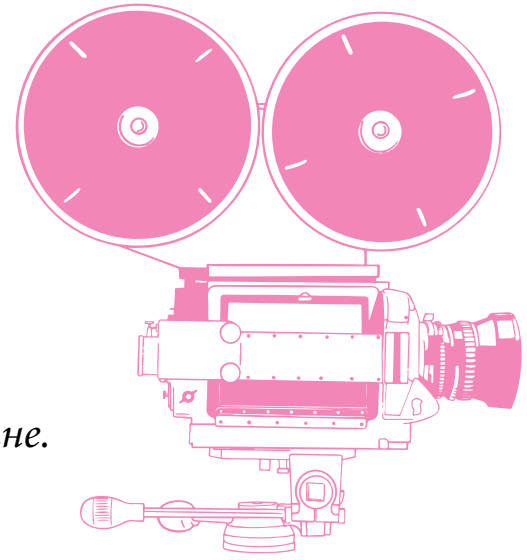

Нинішнє нам дароване.
Приймаймо дарунки
з вдячністю

АННА СТЕН (Ганна Петрівна Фесак) – акторка кіно і театру, художниця, викладач акторської студії, ведуча телебачення і радіо. Зірка європейського кінематографа. Перша українська представниця в Голлівуді.

ЇЇ ОБОЖНЮВАЛИ І В СРСР, І В ЄВРОПІ

Неймовірно, але факт: за майже чотири роки, проведені в Німеччині після втечі з СРСР (1928 рік), Ганна Фесак, під творчим псевдонімом Анна Стен, стала зіркою європейського кінематографа (знімалася ще й у Франції). Хоча на береги Рейну 20-річна акторка приїхала, вже маючи визнання як у рідному Києві, так і в усьому СРСР.

▲ *Плакат дебютного фільму Анни Стен – «Міс Менд», 1926 рік.*

Дебютувала Фесак-Стен у бойовику «Міс Менд» (1926 рік), який став у Союзі найкасовішою стрічкою 1920-х. Анні тоді не виповнилося ще й 18-ти. А роль була другорядною.

1927-го Стен зіграла у комедії «Дівчина з коробкою» та драмі «Земля в полоні», а наступного року – ще в трьох стрічках. Одна з них – «Білий орел» – фільмувалася в Німеччині, звідки киянка вирішила не повертатися. І стала в Європі, без перебільшення, кіноіконою.

▲ *Продюсер Семюел Голдвін.*

▲ *Анна Стен з Гаррі Купером у фільмі «Шлюбна ніч», 1935 рік.*

Стен обожнювали однаково палко і в Берліні, і в Парижі. 1931-го її творча тека поповнилася головними ролями у фільмах «Вир пристрасті», «Бомби над Монте-Карло» та «Сальто-Мортале». А її Грушенька з картини «Вбивця Дмітрій Карамазов» спричинила справжній фурор. А також – купу пропозицій від європейських режисерів.

Та 1932 року акторка зустріла американського продюсера Семюела Голдвіна, який окрилений знайомством заявив: «Це найзначнішій день у всій моїй кар'єрі. Вона – щось особливе, вона – зірка». І запросив Анну до США.

▲ *Кадр з фільму «Дівчина з коробкою», 1927 рік.*

По той бік океану Стен стане першою зіркою Голлівуда з України, зіграє більше ролей, ніж у Європі, отримає відзнаку Венеціанського фестивалю за роль у фільмі «Шлюбна ніч» (1935 рік). Однак її доля в Америці складеться, ой, як не просто.

АМЕРИКАНЦІ НЕ ПРИЙНЯЛИ «НОВУ ГРЕТУ ГАРБО»

Чужа країна, інший продюсер, незнайоме оточення. А головне – зовсім інша концепція кіно: у Європі – почуття, в Америці – трюки; в Європі – «Не вірю», за океаном – «Вірю апріорі». До того ж, як відомо, неможливо запрягти в голоблі трепетну лань.

▲ *Дивіться один з перших фільмів Анни Стен «Дівчина з коробкою», 1927 рік.*

Пізніше Семюел Голдвін зізнається, що мав намір «зліпити» з киянки нову Грету Гарбо, про що й запустив шалену рекламу. Мабуть, тому глядач навіть і не намагався розгледіти в акторці особистість, талант, оцінити професійне уміння: він просто шукав схожість однієї з іншою.

Додайте сюди ще малозрозумілу для американців «загадковість слов'янської душі» та незнання англійської мови (вивчала цілий рік) – і отримаєте вирок не на користь першокласної акторки.

▲ *Українку часто порівнювали з Гретою Гарбо, 1934 рік.*

▲ *Грета Гарбо, 1929 рік.*

Вибір залишався невеликий: або «лягти» під голлівудські традиції, або, граючи у власному стилі, поступово скочуватися до другорядних ролей. Але Голдвін знайшов третій варіант: повернути Стен до «середовища почуттів». Поспіль зняли три стрічки з нею: «Нана», «Ми знову живі» (обидві – 1934-го) та «Шлюбна ніч» (1935 рік).

Критики гру Анни високо оцінювали. Як і зовнішність – вона постійно входила в топ-красунь Голлівуда за різними версіями. А от глядач продовжував складати «порівняльну таблицю» і, не побачивши в Анні «нової Гарбо», до кінозал не поспішав.

▼ *Анна Стен у своєму будинку в Санта-Моніці, 1930 рік.*

Французький кінокритик Жан-Лу Пассек пізніше констатує: «Анна Стен залишається трагічною представницею світу голлівудських зірок великої епохи».

Сам Голдвін до кінця життя вважав, що дав маху, запросивши європейську зірку до Голлівуда, бо за 30 років кінокар'єри в США вона знялась лише у 14 стрічках. А от сама Стен в інтерв'ю, незадовго до смерті, заявила: вона ні про що не шкодує і щаслива, що зуміла залишитися собою.

АФОРИЗМ НА ТЕМУ

«Кіно не помре доти, доки в кінотеатрах буде темно»
(Семюел Голдвін)

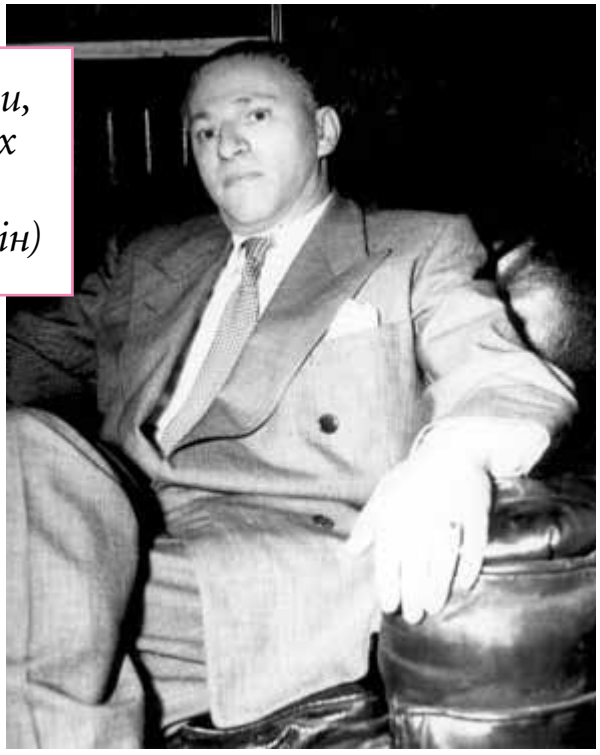

▲ *Дивіться сцену за участі Анни Стен у фільмі «Нана», 1934 рік.*

◀ *Перший чоловік Анни – радянський режисер Федір Оцеп, 1947 рік.*

ЦІКАВІ ФАКТИ

- *Мати Анни Фесак – шведка, танцівниця Київського театру опери та балету. Від матері майбутня акторка успадкувала правильні риси обличчя, блакитні очі та біляве волосся.*
- *З 12-річного віку певний час брала участь у циркових виставах.*
- *Першим чоловіком Анни (1927 рік) став один з найвідоміших радянських режисерів того часу – Федір Оцеп. За чотири роки шлюбу він встиг зняти дружину в чотирьох фільмах.*
- *До 1929-го року акторка Стен знімалася попеременно то в Москві, то в Києві.*
- *За легендою, вигаданою для журналістів, з другим чоловіком, режисером Юджином Френке, киянка познайомилася 1932 року в США, коли її авто зіткнулося з машиною незнайомця, в якого вона «закохалася з першого погляду». Насправді це відбулося роком раніше на зйомках фільму «Вбивця Дмітрій Карамазов», де Френк виступив продюсером. Анна тоді ще була у першому шлюбі.*
- *1936 року знялась ще в одній стрічці Френке «Самотня жінка», сценарій до якої написав її перший чоловік Оцеп.*
- *Олександр Вертинський присвятив їй пісню «Акторці» (1934 рік).*
- *1935 року легендарному співаку та кіноактору Морісу Шевальє запропонували визначити трійку найвродливіших артисток світу того часу. Він назвав Грету Гарбо, Марлен Дітріх та Анну Стен.*
- *Останній фільм акторки «Черниця та сержант», 1962 року. Від нових пропозицій Анна відмовлялась – хотіла залишитися в пам'яті глядачів красунею, а не літньою жінкою*

З ДОСЬЄ АННИ СТЕН

- Народилася 3 грудня 1908 року в Києві.
- Навчалася в Київських балетній школі та державному театральному технікумі.
- У кіно дебютувала епізодичною роллю 1927-го року. Закінчила кінокар'єру 1964-го. Загалом зіграла в 35 картинах, здебільшого – в головних ролях.
- Займалася живописом. Її роботи експонувалися в Бостонському музеї, низці європейських країн.
- Померла 12 листопада 1993 року в Нью-Йорку.
- Про долю Анни Стен йдеться у книгах Гарсона Каніна «Голлівуд» та «Українська спадщина в Америці», виданих у США.

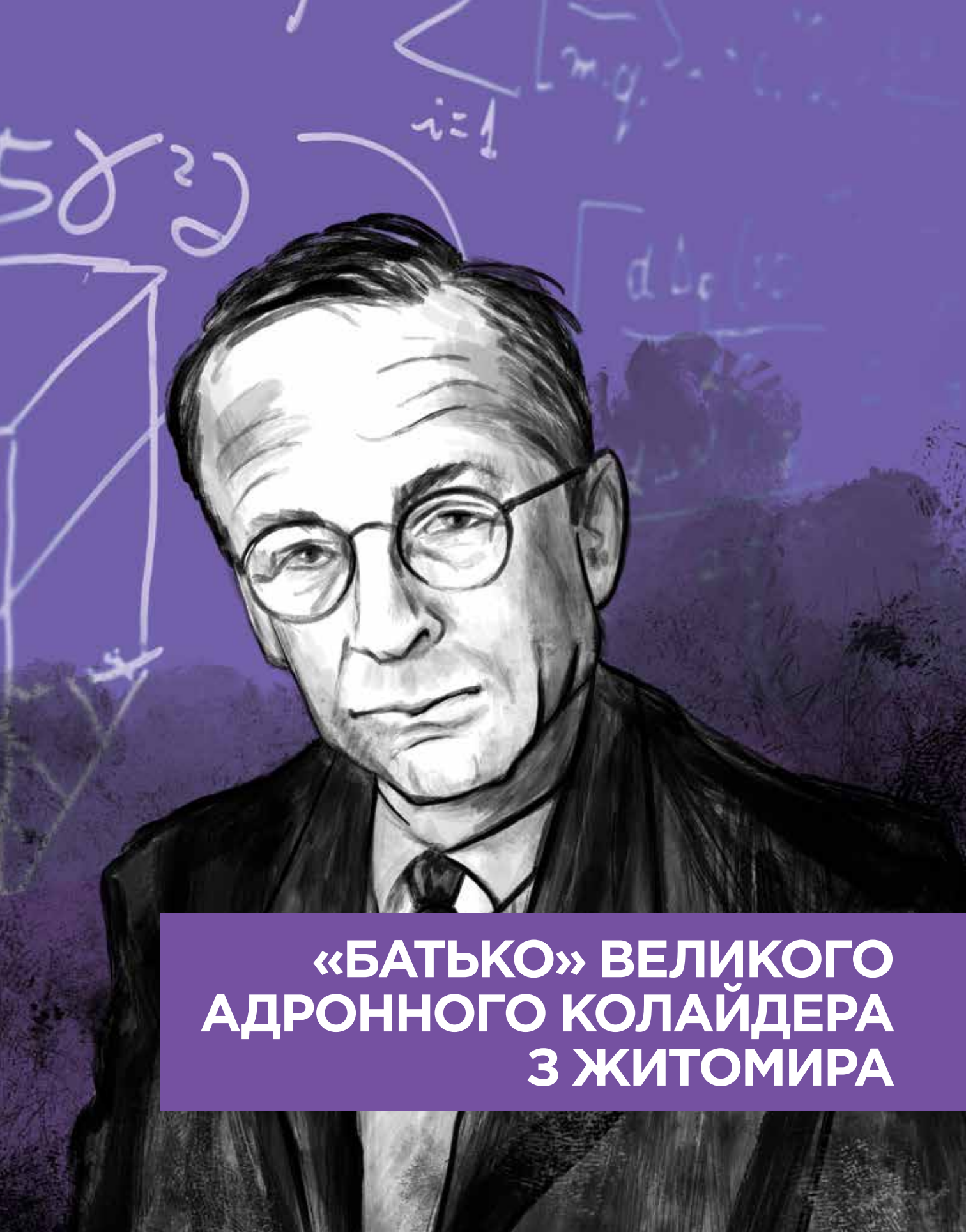

«БАТЬКО» ВЕЛИКОГО АДРОННОГО КОЛАЙДЕРА З ЖИТОМИРА

ВОЛОДИМИР ВЕКСЛЕР

Обдарованість і зрада – речі несумісні. Якщо людина кривить душею, вона втрачає талант

ВОЛОДИМИР ЙОСИПОВИЧ ВЕКСЛЕР – спеціаліст з проблем прискорення заряджених частинок, фізики високих енергій та космічних променів. Винахідник синхрофазотрона, що став прототипом Великого адронного колайдера. Відкривач «принципу автофазування». Автор визначень «Фазові коливання», «Синхротрон», «Фазотрон». Існує науковий термін «Автофазування Векслера».

ЯК ЗДОЛАЛИ «НЕЗДОЛАННИЙ» БАР'ЄР

Володимир Векслер, здобувши у 24-літньому віці вищу освіту, пов'язав свою роботу з ядерною фізикою.

Працюючи у Фізичному інституті ім. Лебедєва (Москва), Векслер зайнявся проблемою руху важких заряджених частинок та винайшов поетапно:

- фазотрон (пристрій, у якому магнітне поле однорідне та постійне в часі, а його частота змінюється),
- мікротрон (прискорювач зі змінною кратністю),
- синхротрон (резонансний циклічний прискорювач).

▲ *Володимир Векслер за робочим столом.*

Науковець брав безпосередню участь у виявленні невідомої до цього елементарної частинки – анти-сигма-мінус-гіперона, що існує лише одну десятимільярдну частку секунди.

◀ *Той самий перший синхротрон.*

▼ *Після синхротрона з'явився синхрофазотрон – прототип колайдера.*

▲ *Все, що треба знати про Великий адронний колайдер.*

І все ж зоряним часом для вченого слід вважати відкриття ним принципу автофазування (1944), який дозволив, унаслідок підвищення енергії на прискорювачах, одразу на багато порядків подолати релятивістський бар'єр, що тривалий час вважали «нездоланним». Проблема полягала в неузгодженості частот обертання частинки в циклотроні і прискорюючого поля. Володимир Векслер придумав, як обійти це обмеження.

Під його керівництвом збудовано перший у світі синхрофазотрон (1957), у роботі якого використали принцип автофазування. Упродовж трьох років він залишався найпотужнішим у світі та, по суті, став прототипом Великого адронного колайдера.

Відтоді ім'я Векслера назавжди пов'язане з розробкою інноваційних методів прискорення елементарних частинок. Багатозначна деталь: функціонування усіх найпотужніших «-тронів» і нині гарантується принципом автофазування Векслера.

ВІТАЛЬНА ТЕЛЕГРАМА ВІД ПРЕЗИДЕНТА США

Принцип автофазування Векслер відкрив 1944-го. Яким же було його здивування, коли через кілька місяців журнал Physical Review опублікував повідомлення про те, що цей винахід запатентував… американець Едвін Макміллан. Зухвалий плагіат?!

Житомирянин звертається з листом до редакції та отримує відповідь самого винуватця. Той написав: «Моя неувага до Вашої роботи була ненавмисною і, дізнавшись про неї, я хотів би підтвердити, що Ваше відкриття передувало моєму».

А коли 1963-го обом присудили премію «Атом для миру», вітальну телеграму Векслеру надіслав президент США Ліндон Джонсон: «Я знову переконуюся в інтернаціональному характері та мові справжньої науки. Її цілі й методи… не знають політичних меж. Це виявляється в практично одночасно здійсненому Вами та доктором Макмілланом відкритті».

▲ *Читати промову Володимира Векслера під час отримання премії «Атом для миру».*

▼ *А це – Великий адронний колайдер. Точніше, CERN Atlas Caverne (Печера «Атлас»), де сучасні вчені прискорюють елементарні частинки.*

АФОРИЗМ НА ТЕМУ

У фізиків є традиція – раз на 50 мільярдів років вони збираються і будують адронний колайдер.

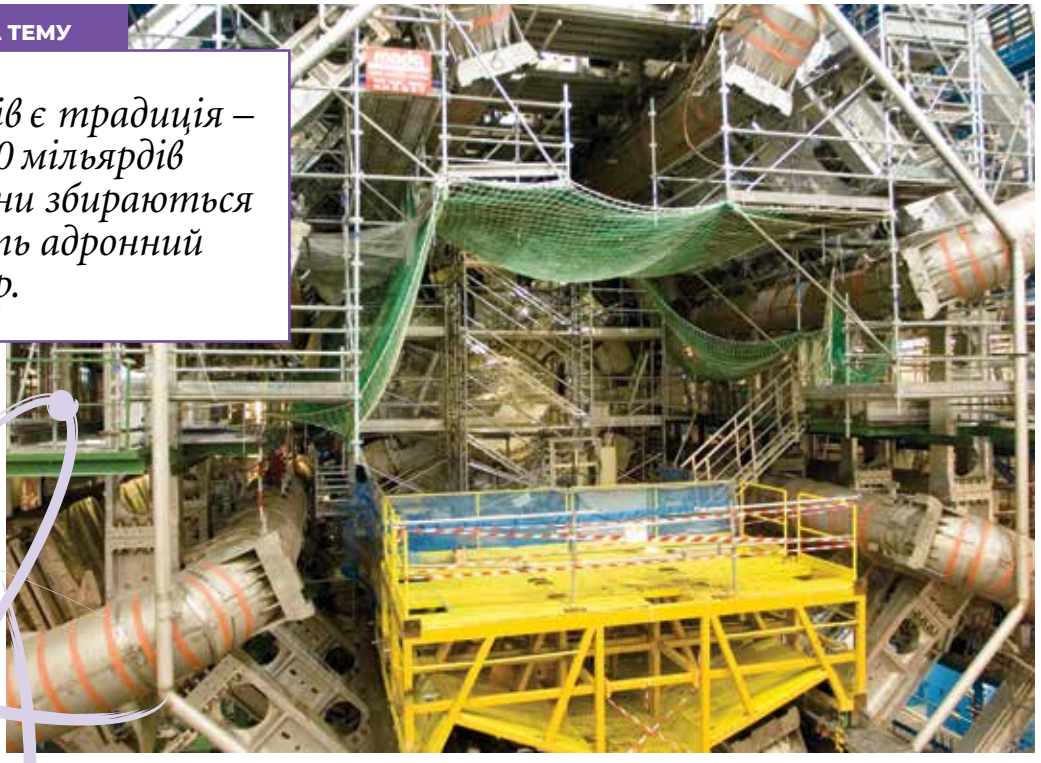

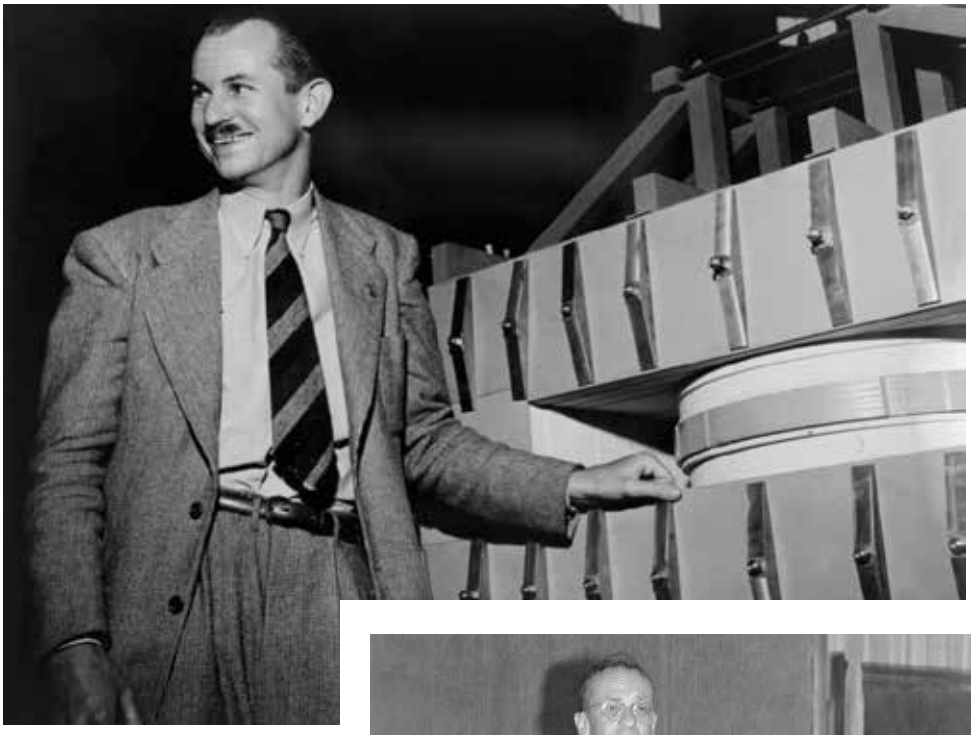

Головний конкурент Володимира Векслера – Едвін МакМіллан с дерев'яною моделлю свого синхротрону, 1946 рік.

Володимир Векслер на Міжнародній конференції з фізики високих енергій. Київ, 1959 рік.

Векслер, отримуючи нагороду в США, відповів:

«Знаменно, що цю високу премію я поділяю з моїм американським колегою Едвіном Макмілланом… Природа єдина. Завдання, які вона ставить перед нами, дуже часто на даному етапі розвитку науки мають єдине рішення. І воно, звичайно, не залежить від того, де – в Радянському союзі або Сполучених Штатах Америки – перебувають люди, які намагаються знайти це рішення».

▼ *Володимир Векслер з колегами – Нільсом Бором та Ігорем Таммом, 1961 рік.*

НОБЕЛЯ НЕ ОТРИМАВ ЧЕРЕЗ «СЕКРЕТНІСТЬ»

Векслера п'ять разів висували на Нобелівську премію з фізики. Причому не лише з ініціативи радянської Академії наук, а й за поданням вчених зі Швеції, США та Великої Британії. На жаль, житомирянин так і лишився багаторазовим номінантом, не отримавши Нобеля, на якого безумовно заслужив своїми винаходами. Це сталося насамперед тому, що СРСР, керуючись міркуваннями секретності «Атомного проєкту», відмовлявся надати відповідні документи.

Деякі колеги Векслера запевняють, що на найвищу нагороду вихідця з України номінували не п'ять, а 9 разів. Проте документальних підтверджень у відкритому доступі поки що не з'явилося – вони могли бути засекречені.

Ім'я Володимира Векслера носять вулиці в Житомирі, Одесі, Дубні і навіть CERN (містечко Європейського центру ядерних досліджень, на базі якого й був створений Великий адронний колайдер неподалік Женеви, Швейцарія).

▼ *Медаль Нобелівської премії, яку так і не отримав Володимир Векслер.*

ЦІКАВІ ФАКТИ

- *Майбутній геніальний фізик кілька років провів у привілейованому для своїх часів інтернаті, яким особисто опікувався нарком просвіти Анатолій Луначарський.*
- *Фізик Анрі Рухадзе у мемуарах згадує про Володьку Векслера, одного з героїв «Педагогічної поеми» Антона Макаренка.*
- *У разі зриву терміну введення в експлуатацію синхрофазотрона на Векслера очікувала «антипремія» – арешт «за шкідництво».*
- *З міркувань особливої секретності лабораторію вченого в СРСР офіційно найменували безособово – «Еталонна».*
- *На початку 1935-го Векслера, «наукового співробітника групи рентгенівських променів», за сумлінну працю нагородили відрізом на костюм.*
- *Аби фінансово підтримати колектив, регулярно допомагав підлеглим, інкогніто сплачуючи частину коштів за путівки, які вони потім викуповували як профспілкові пільгові, або складав відомість і вручав студентам «бюджетні виплати».*
- *Векслер був поціновувачем мистецтва. Його донька згадувала, що вдома він мав солідну бібліотеку. Улюблений автор – Олександр Пушкін. Також знався на живописі – шанував творчість імпресіоністів. З музики любив слухати Булата Окуджаву та Олександра Галича.*
- *Надгробок житомирянина виконано у вигляді синхрофазотрона.*

▶ *Надгробок вченого виконано у вигляді синхрофазотрона.*

З ДОСЬЄ ВОЛОДИМИРА ВЕКСЛЕРА

- Народився 4 березня 1907 року в Житомирі.
- Закінчив Московський енергетичний інститут (1931).
- Лауреат премії АН СРСР (1937).
- Лауреат Державної премії СРСР (1951).
- Лауреат міжнародної премії «Атом для миру» (1963).
- Почесний доктор празького Вищого технічного училища (1963).
- Помер 22 вересня 1966-го в Москві після третього інфаркту.
- При Об'єднаному інституті ядерних досліджень (Дубна, Росія) діє Лабораторія фізики високих енергій ім. Векслера.

ЦІЛИТЕЛЬ З ОДЕСИ, ЯКИЙ УРЯТУВАВ СВІТ ВІД ЕПІДЕМІЙ

ВОЛОДИМИР ХАВКІН

Подорож, яку ми здійснюємо тут, на Землі, дуже коротка. І щасливі ті, хто встигли знайти свій шлях і піти ним

ВОЛОДИМИР АРОНОВИЧ ХАВКІН (Мордехай Вольф Хавкін) – епідеміолог, бактеріолог. Існує науковий термін «лімфа Хавкіна». Першим в історії людства створив протихолерну та протичумну вакцини, врятувавши світ від глобальної катастрофи. В Індії його було визнано національним героєм і досі величають «Білим цілителем», який врятував цю країну (а згодом – і весь світ).

«ОСВІЧЕНІ ЄВРОПЕЙЦІ» ПРОТИ ВАКЦИН

Наприкінці XIX століття в Євразії вирувала епідемія холери, згодом Індію охопила ще й чума. То ж недарма навіть столиці провідних держав запанікували, очікуючи на численні жертви.

Саме цього періоду епідеміолог Володимир Хавкін, який 1881 року емігрував до Швейцарії, а згодом переїхав до Парижа, розпочав експерименти зі створення протихолерної вакцини. І створив її, працюючи в Пастерівському інституті (1892 рік).

Щоправда, до нього те ж саме намагався розробити іспанець Ферран, проте щеплення призводили або до зараження здорових людей, або навіть до смертей. Через ці невдачі уряди різних європейських держав вороже та скептично зустріли звістку про успіх Хавкіна.

Країна за країною, серед яких і передові Німеччина та Франція, застосовувати винахід епідеміолога відмовилися. Навіть тоді, коли вчений, аби

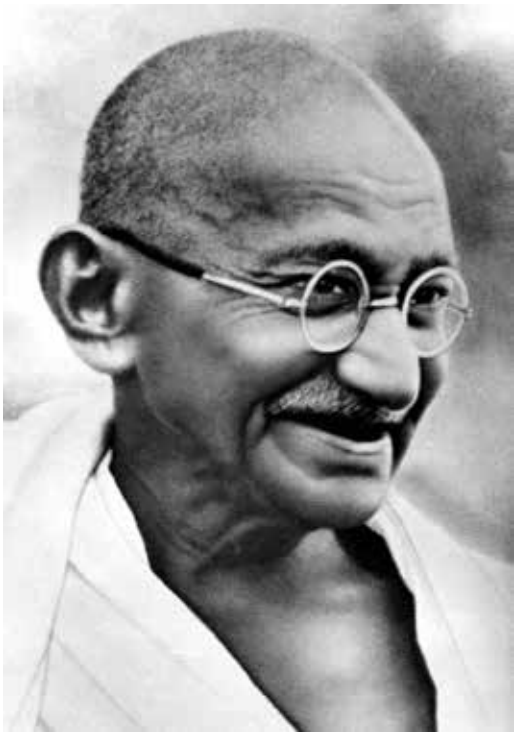

▲ *Махатма Ганді.*

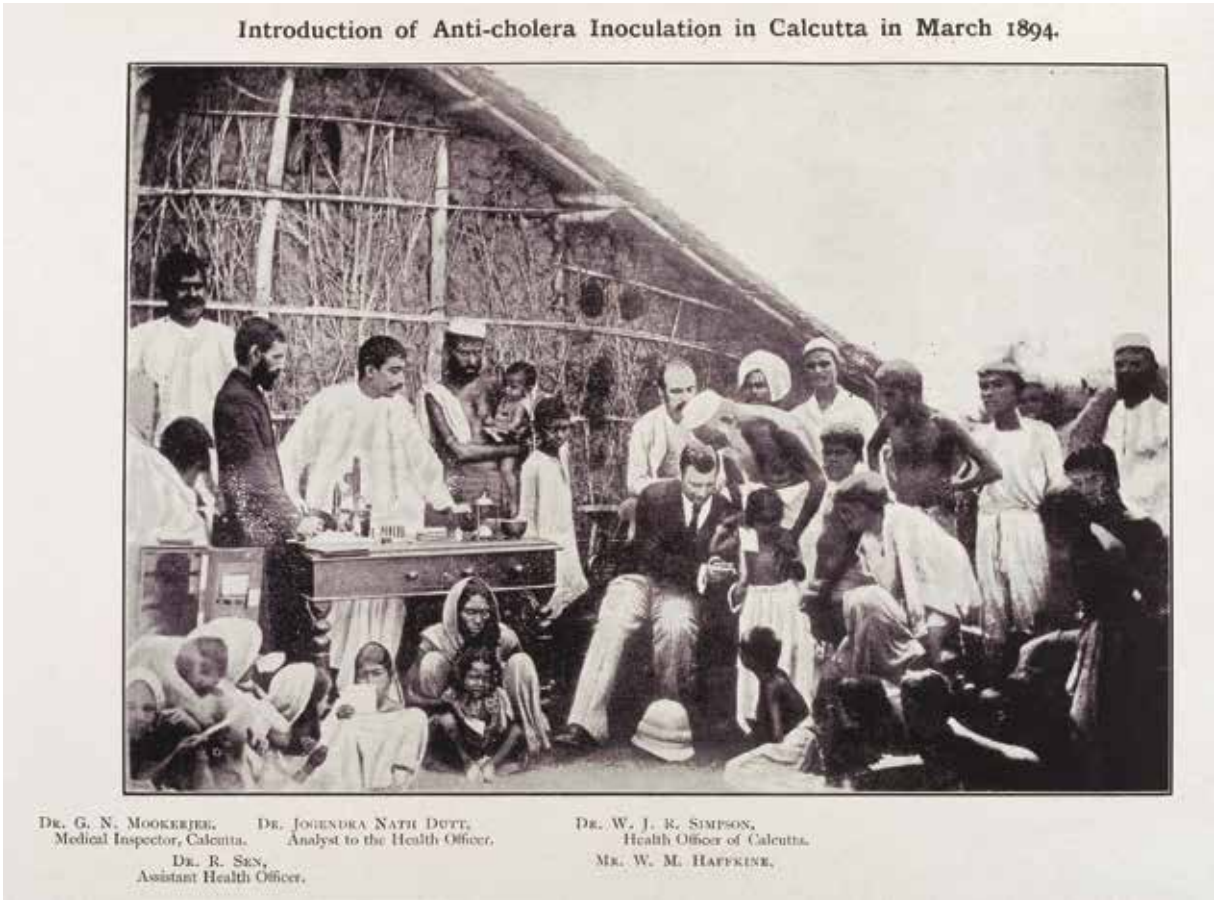

довести безпечність процедури, вакцинував сам себе. На жаль, цей відчайдушний крок не зламав позицію «освічених європейців» у владних колах.

Хавкіну не залишалося нічого іншого, як податися геть. І він поїхав до Індії (1893 рік), де ситуація була жахливішою: крім холери, там вирувала ще й чума.

Боротьбу з можливою епідемією ускладнювали дві речі:

- відсутність запасів вакцини;
- позиція населення, яке вважало вакцинацію «рештками мертвих тварин» (індуїзм забороняє їх вбивати) підступами диявола.

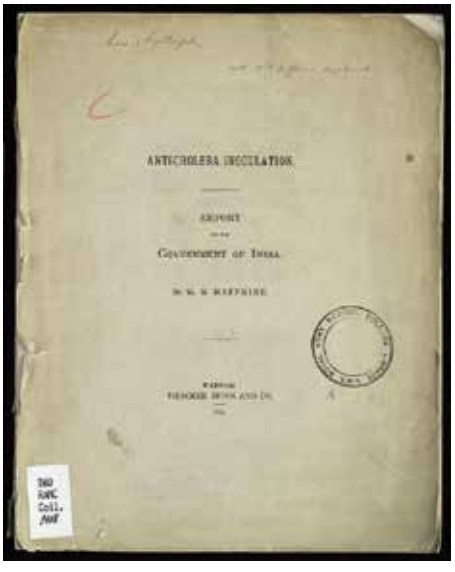

▲ *Володимир Хавкін разом з учнями-колегами виконує щеплення від холери мешканцям Калькутти, 1894 рік.*

◀ *Брошура Володимира Хавкіна «Щеплення проти холери» зі штампом військового медичного коледжу, 1895 рік.*

І Хавкін зробив хід конем: залучив на свій бік беззаперечного морального авторитета індійців, очільника боротьби за незалежність країни Махатму Ганді. Уважно вислухавши вченого, той, після недовгих роздумів, попросив вакцинувати від холери його. І люди пішли до «Білого цілителя».

Через три роки, коли місто Бомбей (нині – Мумбай) опинилося на порозі епідемії чуми (1896 рік), Хавкін розробив і першу протичумну вакцину, випробувавши її на собі.

Подальший наступ проти хвороби розгортали на марші. Просто неба, у наметах, виготовляли конче необхідні «лімфи» – так назвали протичумну вакцину. У результаті за півтора року Хавкін особисто вакцинував приблизно 55 тисяч осіб, врятувавши більшість з них від смерті.

▲ *Поштова марка пам'яті Володимира Хавкіна, випущена в Індії.*

ТАЄМНИЧІ ЗНИКНЕННЯ ВЧЕНОГО

Принаймні двічі за життя Хавкін таємниче щезав з поля зору світової спільноти. Уперше – в травні 1904 року, коли він, покинувши Індію, прибув до Лондона, на публіці з'явився лише 1907-го. Удруге – 1915 року. Отримавши пенсію і повернувшись до Європи, Хавкін знову зник – цього разу на ціле десятиліття.

Багатозначна деталь: під час Першої світової, 1917 року, вперше на полі бою, була застосована зброя масового знищення – отруйний газ іприт. І країни Антанти робили все, щоб мати змогу відповісти на «німецький виклик».

А тепер пригадаймо, бактерії збудників яких хвороб можуть бути використані для виробництва бактеріальної зброї? Це чума, холера,

▲ *Луї Пастер.*

▲ *Монумент перемоги над епідеміями на території штаб-квартири ВООЗ в Женеві.*

▲ *Будівля Інституту Хавкіна в Мумбаї.*

сибірка та ботулізм. І з двома з них мав безпосередній професійний контакт Володимир Аронович.

Постає питання: чи випадково зникав Хавкін, людина, яка була на «ти» зі збудниками хвороб – кандидатами №1 і №2 на роль біологічної зброї? Насамперед якщо врахувати, що вчений і раніше тісно співпрацював з міністерством оборони Великої Британії. Над цією конспірологічною версією дослідники біографії вченого б'ються й досі.

ПРОРОЦТВО ПАСТЕРА

Вельми цікавою була реакція деяких колег з наукових авторитетів світового рівня на повідомлення про винахід Хавкіним протихолерної вакцини. Наприклад, відомий німецький бактеріолог Роберт Кох публічно заявив: «Це занадто чудово, аби бути правдою».

І тут доречно пригадати пророчі слова геніального Луї Пастера, який уже на смертному одрі віщував: «Один з моїх учнів зупинить чуму».

ІНСТИТУТ ЙОГО ІМЕНІ

Володимир Хавкін здійснював свої відкриття не тільки в Пастерівському інституті. Його ім'я носить бактеріологічний центр в Мумбаї, заснований 1899 року, коли вченому для лабораторії передали резиденцію губернатора. Зараз Інститут Хавкіна є найбільшим у Південній і Південно-Східній Азії дослідним центром з бактеріології та епідеміології.

Також у Мумбаї встановлено пам'ятник вченому. А його бюст прикрашає головний корпус Бердянського державного педагогічного університету (колишня чоловіча гімназія, де він навчався).

▲ *Читайте більше про Інститут Хавкіна в Мумбаї.*

Володимир Хавкін був змушений емігрувати після того, як отримав «вовчий квиток» за підтримку Іллі Мечникова (на фото).

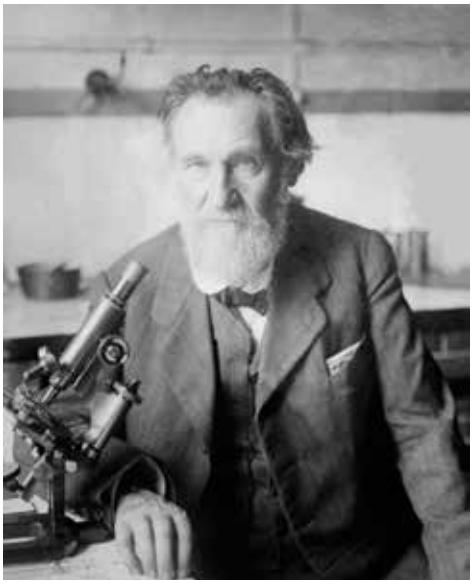

АФОРИЗМ НА ТЕМУ

«Не існує мистецтва кориснішого за медицину»

(Пліній Старший)

ЦІКАВІ ФАКТИ

- *Студентом Хавкін вступив до революційної організації «Народна воля» і за підозрою в неблагонадійності перебував під наглядом поліції Російської імперії.*
- *За підписання колективного листа на захист Іллі Мечникова Хавкіну і ще шістьом студентам вручили «вовчі білети» – молоді вчені були позбавлені права обіймати посади в державних установах і вчитися в будь-якому навчальному закладі. Це й стало причиною еміграції.*
- *Хавкін за дорученням міністерства оборони Великої Британії відповідав за щеплення англійських солдатів, яких відправляли на Першу світову війну.*
- *Вдячні індійці називали Хавкіна «Махатма», що означає «Велика душа».*
- *Учений провів у Індії 22 роки.*
- *Затяті вороги вакцинації розповсюджували чутки, що Хавкін – шпигун, тож подекуди його зустрічали камінням.*
- *Усе своє майно, а також 300 тисяч доларів, учений передав на створення Фонду заохочень молодих талантів єврейських релігійних шкіл Східної Європи.*
- *Величезний архів Хавкіна зберігається в Єврейському університеті в Єрусалимі. Там є його свідоцтво про народження з підписом одеського рабина, щоденники, листи, літературні нариси й навіть звіти з домашньої бібліотеки: «За ранкову газету сплачено стільки-то, за молоко – стільки-то».*
- *Цікаву рокіровку провели в Бердянську заради того, щоби там була вулиця Хавкіна. 2016-го року ухвалено рішення перейменувати вулицю Фрунзе на честь вченого. Але оскільки в місті вже й до того була вулиця Хавкіна, то її перейменували на Менонітську. Також вулиця Хавкіна є в Одесі.*

З ДОСЬЄ ВОЛОДИМИРА ХАВКІНА

- Народився 15 березня 1860 року в Одесі. Виріс у Бердянську, де закінчив чоловічу гімназію.
- Навчався в Одеському університеті. Працював в Одеському зоологічному музеї, Лозаннському університеті (Швейцарія), Пастерівському інституті (Франція), директором протичумної лабораторії в Бомбеї (нині – Мумбай).
- Виконував обов'язки державного бактеріолога Британської корони, головного бактеріолога індійського уряду.
- Член Французького товариства екзотичної патології.
- Лауреат премії з досягнень у медицині Паризької академії наук.
- Кавалер британського «Ордена Індійської імперії».
- Повернувся до Одеси 1927-го, але не зміг пристосуватися до післяреволюційного життя, тож через рік переїхав до Лозанни, де й помер 26 жовтня 1930 року в готельному номері.

ВІННИЦЬКИЙ «КАПІТАН НЕМО»

ІВАН РІЗНИЧ

Підводники – моряки майбутнього. І з нас починається це майбутнє

ІВАН ІВАНОВИЧ РІЗНИЧ – моряк-підводник, перший у світі здійснив автономне трансокеанське плавання на субмарині малої водотоннажності та провів її річкою (Дунай), автор «Командних слів з керування підводними човнами», якими послуговуються донині.

СЛАВУ ПРИНЕСЛА ПОМСТА КОЛЧАКА

Історичний казус: найвищий злет вінницького капітана Немо – результат помсти майбутнього адмірала Олександра Колчака за нищівну критику не лише його, а й усього Морського генерального штабу.

Іван Іванович вбачав майбутнє за субмаринами, а чиновники – за лінійно-броненосними кораблями. Тому 1908 року 30-річного офіцера Різнича списали на берег.

Проте з початком Першої світової війни змушені були відкликати. А коли виникла необхідність перегнати новозбудовану субмарину з Італії до Росії через зону активних морських бойових дій, Колчак доручив цю справу Різничу. Історики зазначають, що доволі небезпечне плавання було спробою помститися капітану за давню критику й довести, що майбутнє підводного флоту не за субмаринами. Та ба, майбутній командувач Чорноморським флотом прорахувався. Саме цей похід остаточно увінчав славою капітана Різнича.

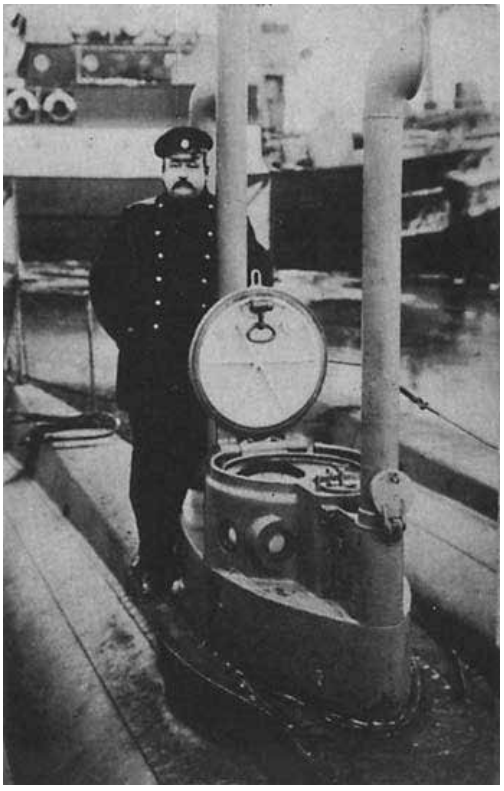

▲ *Іван Різнич керувати субмариною готовий!*

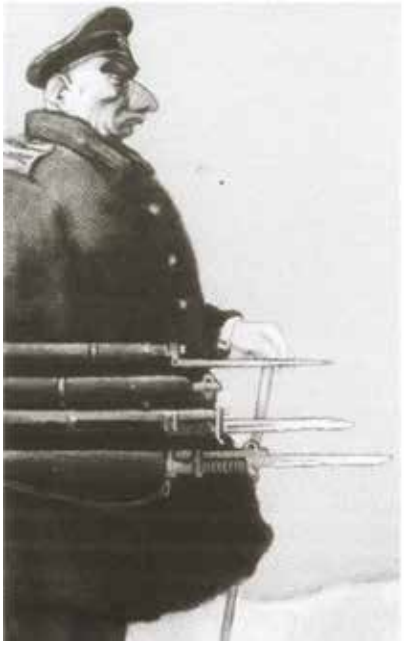

▲ *Політична карикатура Кукриніксів на Колчака, який, намагаючись підставити Різнича, спіймав облизня.*

▼ *Старший лейтенант Різнич (ліворуч) та лейтенант Шмідт.*

5000 МИЛЬ ПІД ВОДОЮ ЗА 89 ДНІВ

13 червня 1917 року мінісубмарина «Святий Георгій» віддала швартови, щоб упродовж трьох місяців виживати, щомиті ризикуючи.

Маршрут пролягав з італійського міста Спеція до Архангельська. Німецькі підводні човни – повсюди, як і глибоководні міни. Температура всередині човна дорівнювала температурі води за бортом, забрудненість повітря визначалася за реакцією білих мишей (незмінних «членів екіпажу»), а освіжали його шляхом підняття на поверхню (як правило, уночі, аби не «засвітитися»). До того ж, згори постійно капала конденсована вода, а спати через нестачу ліжок доводилося по черзі.

Перехід Середземним морем, Гібралтарською протокою, Біскайською затокою, Англійським каналом, Ірландським морем, звивистими протоками Літл-Мінч і Норт-Мінч, Північним, Баренцевим та Білим морями. Декілька разів субмарину затоплювало. Атакував невідомий підводний човен. Двічі виходили з ладу то правий, то лівий двигуни, суттєво збоїло інше обладнання. А на останній ділянці шляху з'явився новий «ворог» – яскраве північне сяйво. Спливати уночі, щоб субмарина «ковтнула свіжого повітря», стало вкрай небезпечно.

Та попри все, «Святий Георгій» пришвартувався в Архангельську. Пройшовши за 89 героїчних днів 5000 миль водами Атлантичного, Північного Льодовитого океанів та п'яти морів.

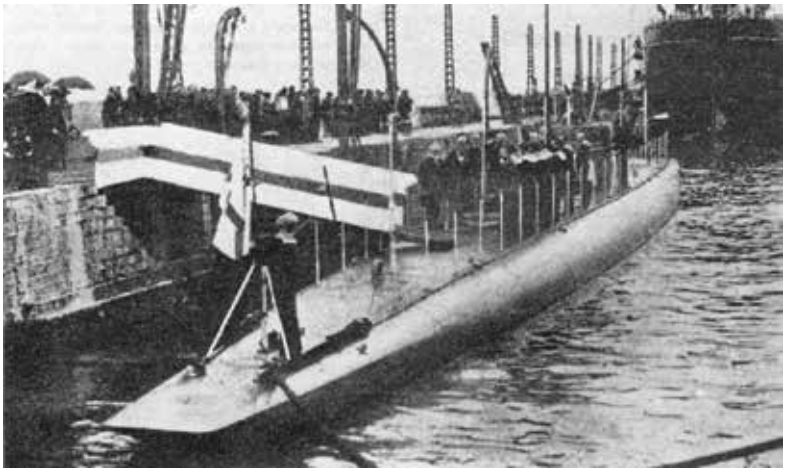

▲ *20 травня 1917-го: підняття прапора на субмарині «Святий Георгій».*

ТАЄМНИЦЮ СМЕРТІ НЕ РОЗГАДАЛИ

Щодо біографії вінницького «капітана Немо», документально підтверджено:

- демобілізували Різнича 30 квітня 1918 року;
- 1919-го його прізвище згадується у паперах як відповідального за будівництво військово-морської бази на Кольському півострові;
- січень 1920-го – працює командиром охорони в Кандалакші;
- у «Списку морських чинів Північної області» (зима 1920 року) вказано: «Залишився при евакуації в Росії»;
- до вересня 1920-го значиться в списках в'язнів Холмогорського концтабору як «поплічник білих».

А далі – загадки. Існує три версії загибелі капітана Різнича:

- У березні-червні 1920-го заарештований особливим відділом Червоної Онезької флотилії та запроторений до Холмогорського концтабору, де після вересня, внаслідок «розвантаження бараків», розстріляний (у списках вже не згадувався).
- Син, зі слів мачухи, заявив, що батько загинув із сотнями полонених білогвардійців 1920-го року на «баржі смерті», затопленій більшовиками у Білому морі.
- Також існують свідчення, що підводник Різнич, повоювавши за Білу гвардію, емігрував до Китаю та помер у Шанхаї влітку 1923 року.

▲ *Умови на човні капітана Немо з «Наутілуса» були райськими у порівнянні зі «Святим Георгієм» вінницького колеги. Малюнок з книги Жуля Верна.*

Що сталося насправді, ми не знаємо і, мабуть, ніколи не дізнаємося: прізвище Різнич внесено до «Списку офіцерів Російського Імператорського флоту, доля яких невідома».

А от віртуальну могилу наш капітан отримав. 2012 року під час четвертого міжнародного автопробігу флотських ветеранів, який стартував у Києві, на води Білого та Баренцового морів були спущені хрести із землею рідних місць загиблих моряків, серед яких – і хрест капітана другого рангу Івана Різнича.

АФОРИЗМ НА ТЕМУ

Підводники мають традиційний тост, який, за легендою, належить Івану Різничу:

– За те, щоб кількість занурень завжди дорівнювала кількості повернень на поверхню.

▲ *На березі Різнич став акціонером фірми «Дукс», займаючись торгівлею велосипедами.*

▲ *ТОП-10 найкращих субмарини сучасності.*

ЦІКАВІ ФАКТИ

- *Підводний човен «Святий Георгій» перед передачею замовникові викрав італійський мічман запасу Анжело Беллоні та під комерційним прапором перегнав на Корсику, звідки звернувся до союзних держав з пропозицію викупити «бойову одиницю» та дозволити йому воювати на ній проти Австрії.*
- *Оскільки «Святий Георгій» будувався в теплій Італії, експлуатувати його за температури нижче нуля градусів виявилося неможливим, і комісія рекомендувала ходити на цій субмарині виключно в Чорному морі влітку та поблизу баз.*
- *Під час океанського переходу «Святого Георгія» постійно супроводжував британський тральщик «Айсленд».*
- *Після того, як Різнича тимчасово списали на берег, він зайнявся роздрібною торгівлею велосипедами фірми «Дукс».*
- *Син Різнича, теж Іван, був відомим художником-анімалістом, скульптором та книжковим ілюстратором. Працював на Ленінградському порцеляновому заводі імені М. В. Ломоносова та прожив до 90 років.*

З ДОСЬЄ ІВАНА РІЗНИЧА

- Народився 19 січня 1878 року в родині сербських переселенців у Гопчиці Погребищенського району Вінницької області.
- Закінчив Петербурзький морський кадетський корпус (1895 рік), водолазну школу.
- Служив офіцером на броненосцях і крейсерах, помічником начальника водолазної школи та навчального загону підводного плавання, командиром низки найновіших субмарин, керував дивізіоном підводних човнів особливого призначення.
- Точні дата й місце смерті – невідомі.
- Київська міська асоціація воїнів-підводників 2004 року організувала на батьківщині Різнича урочистості, в яких взяла участь його праправнучка Ольга.

▲ *Портрет Іван Різнича з книги Миколи Черкашина.*

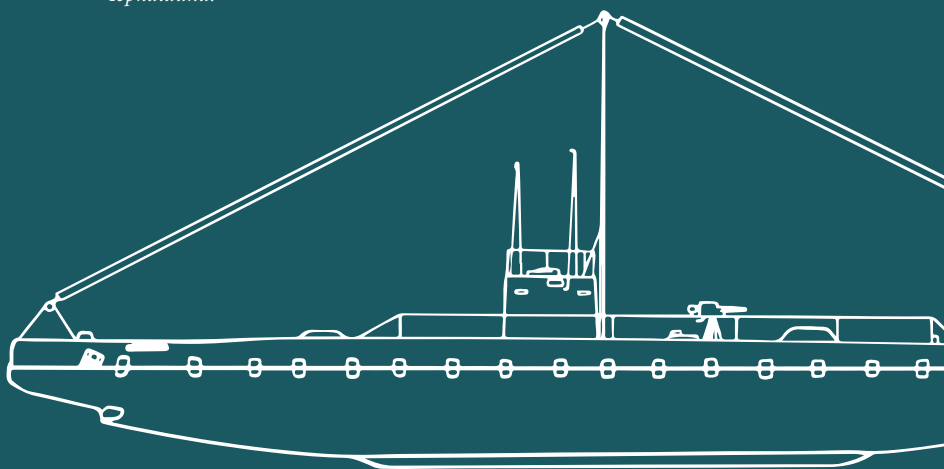

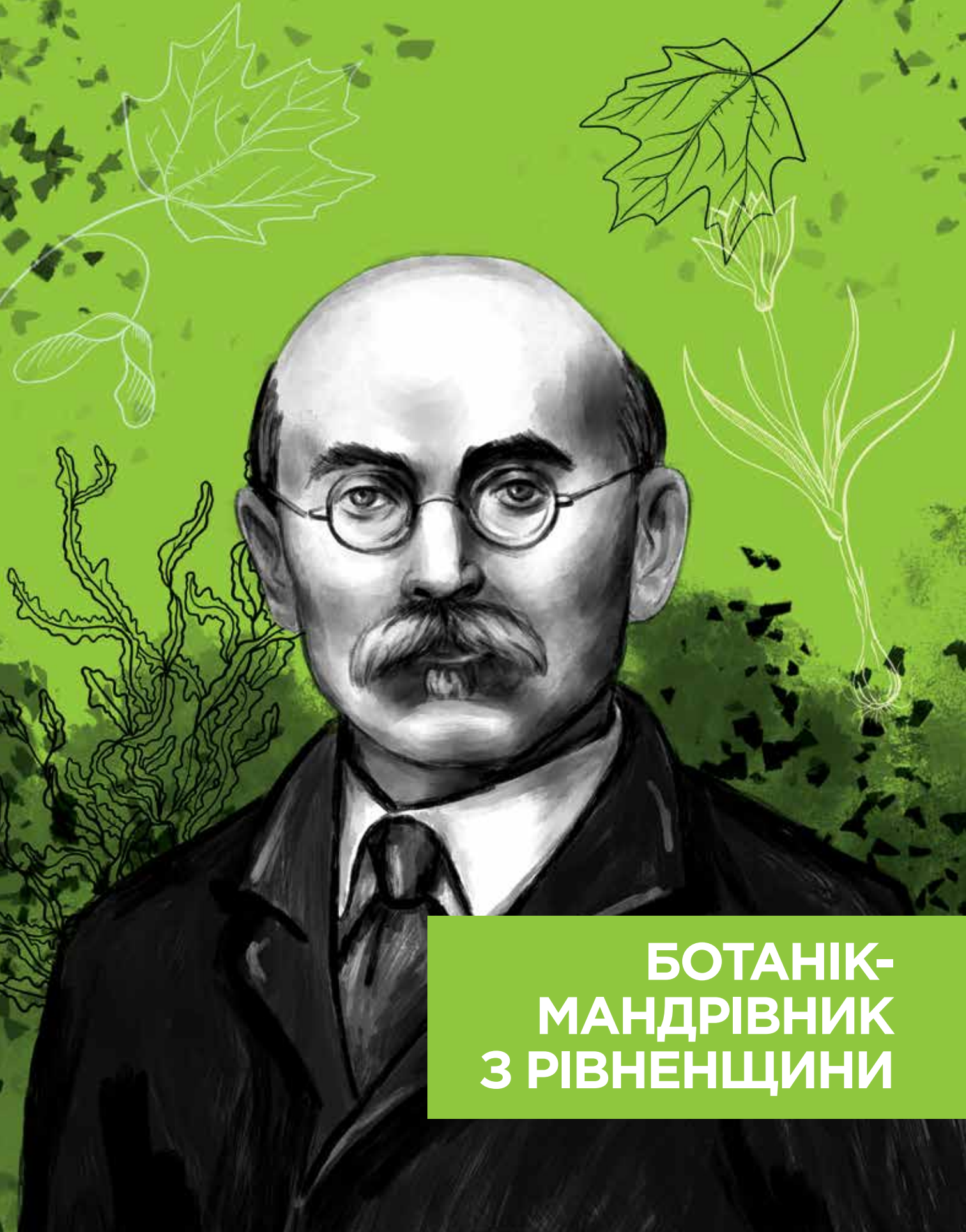

БОТАНІК-МАНДРІВНИК З РІВНЕНЩИНИ

ВОЛОДИМИР ЛИПСЬКИЙ

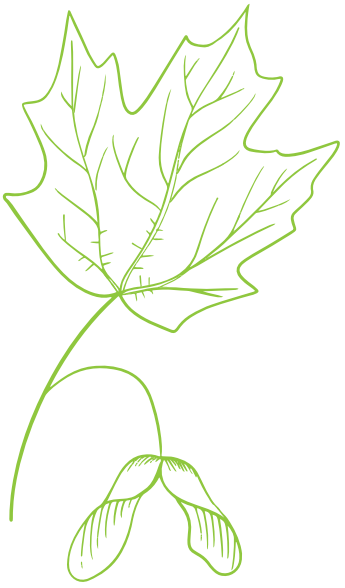

Якщо не знатимеш назв, помре і пізнання речей

ВОЛОДИМИР ІПОЛИТОВИЧ ЛИПСЬКИЙ – фітогеограф, флорист, систематик, знавець гербарної справи, мандрівник. Єдиний ботанік у світі, ім'ям якого названо 54 види рослин, серед яких клен Липського, белевалія Липського, молочай Липського, ковила Липського, чебрець Липського, тюльпан Липського та інші. Усі вони увійшли до флористичних зібрань країн світу.

ДОСЛІДЖУВАВ РОСЛИНИ БЕЗ ОБМАНУ: ВІД УРУГВАЮ ДО СУХОГО ЛИМАНУ

Мабуть, легше перерахувати ареали, де Липський не бував, ніж ті, де залишив свій визначний слід. Незмінно підкреслюючи: «Якщо не знатимеш назв, помре й пізнання речей».

Так, саме він одним з перших у світі описав рослинність Тунісу, Індонезії, Алжиру. Шлях його численних експедицій простягнувся до далеких Бразилії, Аргентини, Уругваю, Цейлону, Японії, ближчих Північного Ірану, Середньої Азії, Кавказу, Алтаю, Молдови. І скрізь Липський зібрав унікальні колекції флори.

Відкрив «Фанську Ніагару» – гірський водоспад у Таджикистані. Активно досліджував радіоактивні мінеральні джерела Житомирщини, рослинність Сухого лиману на Одещині.

▲ *Володимир Липський, початок 1930-х років.*

Бук східний, названий на честь Липського.

Водоспад у Фанських горах, Таджикистан.

Написав десятки книжок та монографій. Фундаментальністю привертають на себе увагу тритомник зі Середньої Азії та двотомник – з Кавказу. Володимир Іполитович згадував, що пройшов кавказькими горами та рівнинами майже 10 тисяч верст (10,7 тисяч кілометрів).

І ще одне ноу-хау: Липський одним з перших почав супроводжувати свої доробки фотоілюстраціями.

ЯК У ЧОРНОМУ МОРІ ЙОД ЗНАЙШЛИ

1927 року відомий тоді професор Аверкієв організував експедицію Чорним морем з метою створення мапи зон, багатих на червону філофору (водорості). Саме за її допомогою влада вирішила здійснити чи не перше в СРСР «імпортозаміщення». Замістити планували йод і агар-агар. До команди пароплава «Дельфін» залучили й Липського.

Подолавши понад 1000 морських миль, підняли на поверхню майже 135 тонн необхідної маси. Висновок: необхідна сировина є в необмеженій кількості. І за чотири роки в Одесі до роботи став перший в Україні йодний завод.

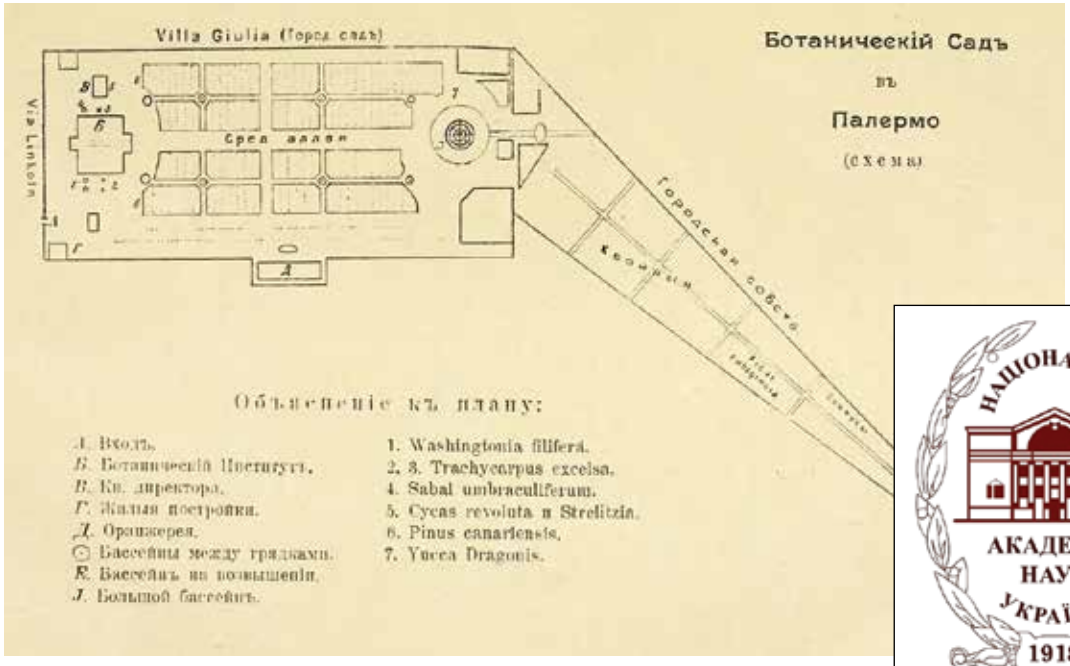

▲ *Схема ботанічного саду Палермо, виконана рукою Липського.*

▲ *Липський дев'ять років очолював Академію наук України.*

СКРОМНИЙ І ПРИНЦИПОВИЙ

Володимир Іполитович у всьому, що не стосувалося ботаніки, був надзвичайно делікатним і невибагливим. Його київські колеги дивувалися: очільник Всеукраїнської академії наук навіть узимку ходить на роботу у вельми зношеному демісезонному пальті. А ще – власноруч вирощує на крихітному клаптику землі овочі «борщового набору», пиляє та рубає дрова для опалення невеличкої хатинки.

Більш того, після переїзду до Одеси, державну дачу, яку йому виділили для житла, передав у користування місцевому ботанічному саду.

Та попри скромність, Липський був дуже принциповою людиною. Попрацювавши майже п'ять років директором Одеського ботсаду, подав у відставку, бо категорично не підтримував ідеї одіозного агронома-чиновника Трохима Лисенка, який тоді був «на коні» й був у милості Сталіна.

Липський вирішив, що краще бути науковим консультантом, ніж керувати, виконуючи «дурні забаганки» начальства.

▲ *Агроном-чиновник Трохим Лисенко.*

▶ *Йод інколи видобувають із червоних водоростей.*

▲ *Дивіться схему: як і з чого можна «добувати» йод у домашніх умовах.*

ЦІКАВІ ФАКТИ

- *Батько, дід і прадід ботаніка були священиками.*
- *Липський виростив шістьох дітей.*
- *Сусамирську долину в Киргизії образно назвав Пастушачим Ельдорадо – і назва прижилася.*
- *Зібрав величезні колекції рослин, найповніші з яких зберігаються в Інституті ботаніки НАН України, Петербурзькому ботанічному саду, гербаріях Кавказу та країн Середньої Азії.*
- *1902 року опублікував фотозвіт про поїздку на Памір.*
- *Автор ідеї створення ботанічного саду в Києві на території Голосіївського лісу, 1918 рік.*
- *В одному зі своїх останніх листів 73-річний Липський писав: «Я працюю годинами з лопатою і мітлою, допомагаючи весні».*

▲ *Липський В.І. Барельєф в Одеському ботанічному саду.*

- *З нагоди 150-річчя заснування колектив Одеського ботанічного саду (2013 рік) виступив з ініціативою присвоєння установі імені Липського, проте питання в бюрократичних коридорах не «розквітло».*
- *Нині на території Ботанічного саду імені Мечникова в Одесі розташований барельєф, присвячений ученому.*
- *Навколо останнього притулку Володимира Іполитовича точаться суперечки. Одні переконані, що вчений був похований у районі одеського парку Перемоги, там колись був цвинтар. Місце поховання втрачене. Разом з цим на другому Християнському цвинтарі в Одесі є надгробна плита з ім'ям Липського.*
- *2013 року Міністерство інфраструктури України випустило художні конверти із зображеннями Липського та бука східного, який він виявив та досліджував.*

З ДОСЬЄ ВОЛОДИМИРА ЛИПСЬКОГО

- Народився 11 березня 1863 року в Самострілах Рівненської області.
- Навчався в 1-й Житомирській гімназії, Київській колегії П. Галана, закінчив фізико-математичний факультет Київського університету св. Володимира, 1886 рік.
- Був науковим співпрацівником Ботанічного саду Київського університету (1887-1894), консерватором, головним ботаніком Петербурзького ботанічного саду (1894-1917), директором Одеського ботанічного саду (1928-1937).
- Член Київського товариства природодослідників (1887 рік). Член УАН (1919 рік), член-кореспондент Російської академії наук (1924 рік), член-кореспондент академії наук СРСР (1928 рік).
- Помер 24 лютого 1937 року в Одесі.
- Фасад Президії Національної Академії наук України прикрашає меморіальна дошка на честь Липського, а одна з вулиць Житомира носить ім'я ученого.

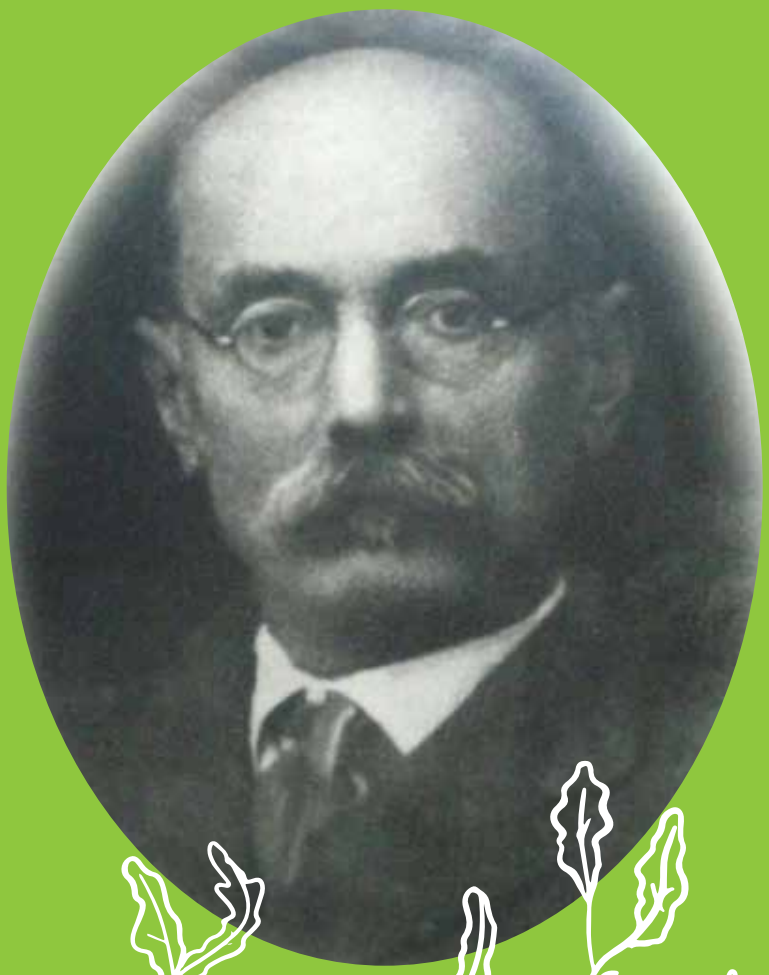

ЛЬОТЧИЦЯ-РЕКОРДСМЕНКА З-ПІД БЕРДЯНСЬКА

ПОЛІНА ОСИПЕНКО

Без неба мені не жити

ПОЛІНА ДЕНИСІВНА ОСИПЕНКО – льотчиця, одна з перших жінок, що отримала звання Героя Радянського союзу, встановила п'ять світових авіарекордів.

«ОБІЦЯЮ ЛІТАТИ ВИЩЕ ЗА ВСІХ ДІВЧАТ СВІТУ»

До 20 років Поліна навіть не знала, що таке літак і ніколи не запитувалася: «Чому я не сокіл, чому не літаю?»

Вона займалася іншими птахами – курками. І навіть досягла успіхів у цій справі – зовсім юною очолила колгоспну птахоферму у своїй рідній козацькій слободі Новоспасівці, яка нині названа на її честь – Осипенко (Запорізька область). Але згодом вийшла заміж за військового льотчика – і пішло-поїхало. Точніше – полетіло.

Рекорди вона почала встановлювати після 1936-го, коли з трибуни на параді заявила: «Обіцяю літати вище за всіх дівчат світу!»

І вже за рік, 22 травня 1937-го, Осипенко піднялась на гідроплані на висоту 9 100 метрів – найвище досягнення на той час. За два дні – подвійний світовий рекорд: на гідро-

▲ *Поліна Осипенко, 1938 рік.*

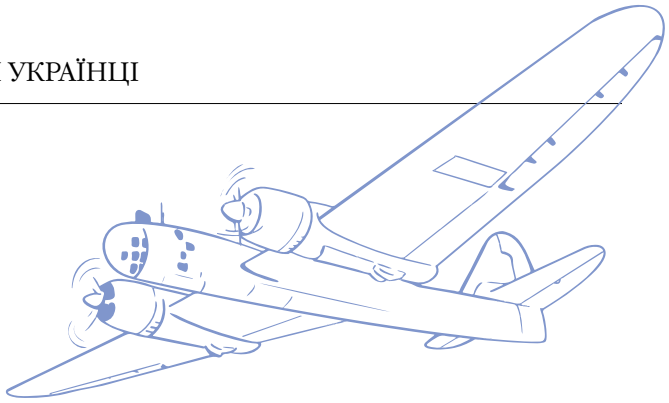

літаку подолала висоту 7 009 метрів з вантажем у 1000 кг.

2 липня 1938-го Осипенко вже в складі екіпажу встановила ще одне жіноче авіадосягнення – довжина польоту по прямій – понад 3 000 км (Севастополь – Київ – Новгород – Архангельськ).

НА ПАРАШУТІ – У ДВІР ДО МАМИ

Мабуть, найгероїчніший її рекорд – безпосадковий переліт за маршрутом «Москва – Далекий Схід» (близько 6 000 км). Це досягнення 31-річна майор Осипенко встановила у вересні 1938 року (менш ніж за рік до трагічної загибелі).

Літак «Родіна», членом екіпажу якого була й українка,

▲ *Пам'ятник льотчиці-героїні на Привокзальній площі Бердянська.*

▶ *Екіпаж літака АНТ-37 «Родіна»: П.Д. Осипенко, В.С. Гризодубова, М.М. Раскова. Мініатюра на папьє-маше. Майстер: Г. Точенов.*

збився з маршруту і, не дотягнувши до Хабаровська, приземлився на тайговому болоті.

Під час розслідування розглядали три версії аварії:

1. Складні погодні умови.

2. Штурман Марина Раскова випустила з рук польотні мапи, які повітрям витягло в астролюк.

3. Нестача пального.

Швидше за все, ці причини зав'язалися в один вузол. У результаті Раскова, за наказом легендарної льотчиці Гризодубової, вистрибнула з парашутом. А сама командир екіпажу з другим пілотом Поліною Осипенко сіли на болото.

Лише за 10 днів жінок-льотчиць знайшли, врятували та нагородили званням Героїв. Парашутисти Дніпропетровського аероклубу, щоб якнайшвидше повідомити матері Поліни приємну новину, вилетіли до Запорізької області, де приземлилися прямо у двір родинного будинку Осипенків.

БУЗОК ЇЇ ІМЕНІ КВІТНУВ У МІСТІ ЇЇ ІМЕНІ

80 років тому, у травні 1939-го, радянські газети повідомляли, що Поліна Осипенко загинула, пілотуючи літак, який приземляла. Але з документів, які пізніше були розсекречені, виявилося, що все було зовсім не так.

Того дня відпрацьовували польоти «наосліп». Поліні в напарники дістався комбриг Анатолій Сєров. Злетів було два. Під час першого у закритій кабіні сиділа Осипенко. І з завданням справилася блискуче, повернувшись на аеродром.

▲ *Сорт бузку «Поліна Осипенко» з колекції Ботанічного саду МДУ, виведеного 1941 року ботаніком Колесниковим.*

▲ *Вищу нагороду СРСР – Золоту зірку Героя – Поліна Осипенко отримала однією з перших жінок у країні.*

▲ *Як загинули Осипенко та Сєров – дивіться архівне відео.*

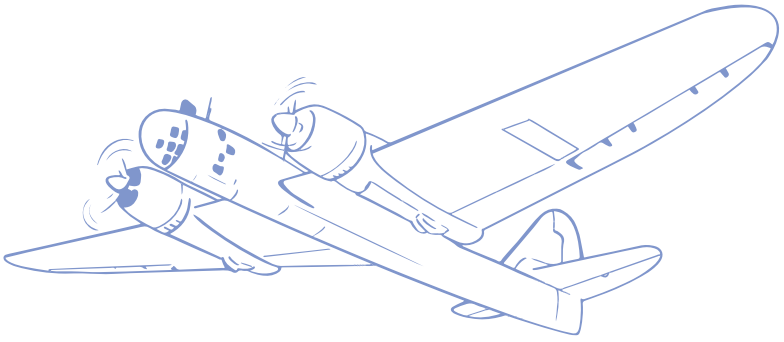

ПРИСЛІВ'Я НА ТЕМУ

Птахи в клітках розмовляють тільки про польоти. Вільні птахи просто літають.

Трагедія сталася після другого старту, коли «наосліп» літаком керував Сєров. Він і припустився фатальної помилки, внаслідок якої сталевий птах, звалившись у штопор, врізався в землю. Загинули два Герої Радянського союзу.

Як виявилося, Поліна перед вильотом попереджала про збої у роботі індикатора повороту й ковзання, неправильні показники якого й призводять до штопора. Але льотчицю ніхто не послухав.

У зв'язку з цією трагедією у країні оголосили жалобу. Місто Бердянськ було перейменовано на Осипенко (така назва була до 1958 року). А за кілька років селекціонери вивели сорт рожевого бузку «Поліна Осипенко».

1939 року пошта СРСР випустила марку на честь Поліни Осипенко.

А от вулицю у Києві, яка півстоліття називалася на честь українки Поліни Осипенко, на початку 1990-х перейменували на Стрітенську.

ЦІКАВІ ФАКТИ

- *Існує версія, що Осипенко з'явилася на світ не в родині безземельного селянина, а в сім'ї чоботаря-«середняка», біографію ж їй «підправили», аби стала «правильнішою».*
- *Перший чоловік, льотчик Степан Гов'яз, щоб запропонувати руку і серце Поліні (тоді ще вона носила прізвище Дудник), прилетів до їхнього рідного села на невеликому військовому літаку.*
- *Попри те, що в офіційній біографії вказано буцімто в Качинську авіаційну школу Поліна Осипенко вступила завдяки дзвінку наркома Ворошилова, насправді ж протекцію їй склав чоловік, який потім був запроторений до концтабору.*
- *Перший чоловік льотчиці з в'язниці так ніколи і не вийшов: ні точне місце, ні дата його смерті наразі невідомі.*
- *Другим чоловіком Поліни став її однополчанин Олександр Осипенко, також військовий льотчик, який отримав звання Героя Радянського союзу за війну в Іспанії.*

З ДОСЬЄ ПОЛІНИ ОСИПЕНКО

- Народилася 8 жовтня 1907 року в селі Новоспасівка (нині – Осипенко Бердянського району Запорізької області). Закінчила курси птахівників, а згодом Качинську військову авіаційну школу (1933 рік).
- Служила молодшим пілотом, командиром ланки винищувальної авіації, інспектором з техніки пілотажу ВПС при Генштабі, наставником льотчиків-винищувачів.
- На честь Осипенко названі: район, десятки населених пунктів, площі та вулиці, сквери, авіашколи, аероклуби, мікрорайони, квартали, інститут, радгосп-завод, теплоходи в Україні, Росії, Казахстані, Молдові, Киргизії, а також кратер на Венері.

ОСТАННІЙ КІНОРОМАНТИК ЛІТЕРАТУРИ З-ПІД ЖИТОМИРА

ДЖОЗЕФ КОНРАД

▲ *Джозеф Конрад відмовився від британського лицарського звання, бо вже мав власний родовий герб.*

> *Дайте мені необхідне слово, необхідну інтонацію – і я переверну світ без будь-якого важеля*

ДЖОЗЕФ КОНРАД (Юзеф Теодор Конрад Коженьовський) – романіст, сценарист, класик англійської літератури, за творами якого провідні режисери світу зняли понад 70 фільмів. А ще – офіцер британського торговельного флоту.

«У НЬОГО ПОЕТИЧНА НАВІТЬ ВУЛЬГАРНІСТЬ»

Життя Конрада – захопливий трилер. У 4 роки – в'язень з табірним номером 23 (за батьком-висланцем поїхала й дружина із сином). У 11 – круглий сирота, у 16 – матрос-контрабандист марсельських вітрильників, у 20 – дуелянт, який дістав поранення, у 23 – штурман, у 26 – старший помічник капітана, у 29 – капітан далекого плавання.

Дістав важку контузію, коли на нього під час шторму впав уламок реї, рятувався за бортом з палаючої баржі, ледь не помер внаслідок тропічної лихоманки.

Між іншим, 1884-го юнак з Росії вирушив до Франції не тільки у пошуках пригод, а й щоб уникнути призову до царської армії. Тож коли Париж за чотири роки ухвалить закон про депортацію «симулянтів», Конрад перебереться до Британії.

Там він не лише отримає громадянство (1886 рік), а й стане спочатку капітаном королівського флоту, а потім – класиком літератури (писав англійською).

▲ *Джозеф Конрад, 1916 рік.*

▲ *Будинок на вулиці Новий світ, 47 у Варшаві, де мешкав майбутній письменник.*

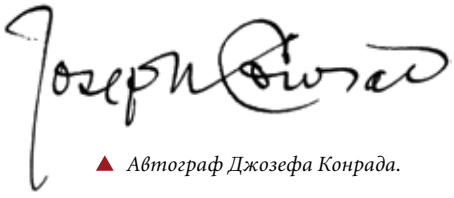

▲ *Автограф Джозефа Конрада.*

Левова частка його творів – пригодницький морський цикл: «Тайфун», «Лорд Джим», «Розповіді про неспокій», «Серце темряви» та інші. Персонального матеріалу у письменника – вище ватерлінії, адже він на 19 човнах борознив води трьох океанів, був на Гаїті, Мартиніці, Яві, Суматрі, в Колумбії, Венесуелі, біля берегів Австралії, Екваторіальної Африки, пройшов річкою Конго углиб материка на 200 миль. Тож книги були написані не лише талановито, а й з максимально глибоким знанням теми. А так творчість Конрада оцінювали його видатні колеги:

Вірджинія Вульф: *«Якими б не були зміни смаків і моди, його книги посіли непорушне місце серед наших класичних творів».*

Томас Манн: *«Коли я чую, що мене називають «першим оповідачем епохи», я закутую собі голову. Дурниці! Ним був не я, а Джозеф Конрад».*

Габрієль Гарсіа Маркес: *«У нього поетична навіть вульгарність».*

Герберт Веллс: *«Геніальний письменник».*

▲ *Пам'ятник Джозефу Конраду у Гдині (Польща).*

ХІЧКОК І КОППОЛА ЗНІМАЛИ ЗА ЙОГО ТВОРАМИ

За вміння детально та смачно «показувати» словами картинку Конрада називали «останнім кіноромантиком літератури», бо, читаючи його романи, ти ніби дивишся захопливий пригодницький фільм. Мабуть, тому його дуже любили (і люблять) кінорежисери.

За творами письменника знято понад 70 художніх стрічок. Постановниками яких були і такі гранди як Альфред Хічкок, Френсіс Коппола, Анджей Вайда.

Роман «Серце пітьми» став основою для написання Джоссом Відоном сценарію серіалу «Баффі – переможниця вампірів».

У культовому голлівудському «Чужому» один зореліт має назву «Ностромо», а інший – «Сулако» (перша назва – за однойменним романом Конрада, друга – місто з нього ж).

Найвідоміші з фільмів за мотивами письменника:

- «Саботаж» (Альфред Хічкок, 1936 рік).
- «Агірре, гнів Божий» (Вернер Херцог, 1972 рік).
- «Смуга тіні» (Анджей Вайда, 1976 рік).
- «Апокаліпсис сьогодні» (Френсіс Коппола, 1979 рік).

▲ *Тадеуш Бобровський, дядько Конрада по материнській лінії, його наставник і меценат.*

▶ *В родині маленького Юзефа називали Конрадек.*

▲ *Дивіться документальну стрічку ВВС про Джозефа Конрада із серії «Великі письменники»*

АНЕКДОТ НА ТЕМУ

Письменник прийшов на творчий вечір разом з молодою дружиною. До нього підходить знайомий:

– Прикраси твоєї дружини – це поема!

– Ні, друже мій, це п'ять поем і дві новели.

Меморіальна дошка в Сінгапурі.

ЦІКАВІ ФАКТИ

- *У родині хлопчика незмінно величали Конрадек, тому він і вибрав псевдонім Конрад.*
- *Один з небагатьох, хто відмовився від титулу лорда.*
- *Упродовж життя Конрада пов'язувала тісна дружба з Голсуорсі.*
- *Парадокс, але в США письменник популярніший, ніж в Англії.*
- *Існує Польське конрадівське товариство, у США виходить журнал «Конрадіана».*
- *150-ту річницю з дня народження письменника (2007 рік) офіційно відзначило ЮНЕСКО; в Києві відбувся фестиваль «Джозеф Конрад у кіно».*
- *У Бердичеві в нижньому храмі кляштору (монастиря-фортеці) ордену Босих Кармелітів відкрито музей Конрада, а у Вінниці на його честь названо вулицю.*
- *Серед експонатів Терехівського сільського музею – модель вітрильника «Отаго», макет штурвала, мапа з позначками місць, які відвідав Конрад, корабельні знаряддя.*

З ДОСЬЄ ДЖОЗЕФА КОНРАДА

- Народився 3 грудня 1857 року в селі Терехове Бердичівського району Житомирської області.
- Закінчив 1-у Житомирську чоловічу гімназію, навчався в Краківській гімназії св. Анни, Петербурзькому університеті.
- Був моряком французького (1874-1878), британського (1878-1896) торговельних флотів.
- Автор трьох десятків романів, збірника «Оповідання про неспокій», спогадів. У перекладі польською вийшло зібрання у 27 томах (1972-1974).
- Помер 3 серпня 1924 року в Бішопсборні (графство Кент, Велика Британія). Похований на місцевому цвинтарі.
- За ініціативою Житомирської письменницької організації на фасаді історичного музею села Терехове встановлено меморіальну дошку на честь Джозефа Конрада.

ІНЖЕНЕР-ФАНТАЗЕР З-ПІД КРОПИВНИЦЬКОГО

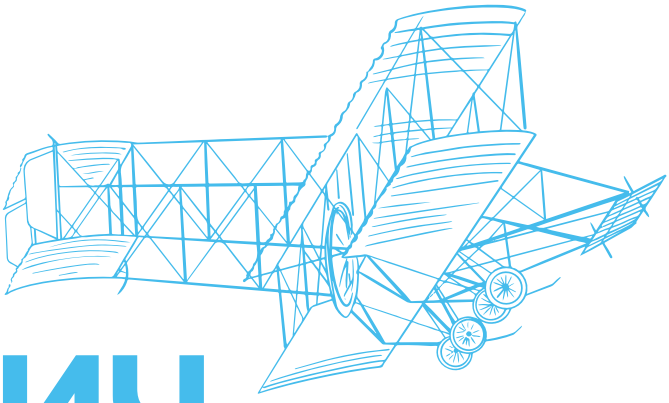

ЛЕВ МАЦІЄВИЧ

Коли грунтовно вивчаю недоліки кораблів чи аеропланів, що існують, постійно думаю про них, то обов'язково з'являється ідея – і я берусь за проєктування нового

ЛЕВ МАКАРОВИЧ МАЦІЄВИЧ – повітроплавець, теоретик і практик військово-повітряного флоту, корабельний інженер, автор ідей першого в світі авіаносця та гальмівної системи для обмеження руху літаків палубою. Перша жертва авіакатастрофи на теренах Російської імперії.

ЛЮДИНА-ІДЕЯ

Коротке життя Мацієвича (33 роки) можна порівняти з літаком вертикального злету. Після навчання потрапив до корпусу корабельних інженерів, згодом – до конструкторського бюро, відділу повітряного флоту. Але за кілька років на його рахунку опинилось чимало здобутків:

- розробив один з перших у світі проєктів гідроплана, а також пристрій, який рятує льотчика при вимушеній посадці на воду;
- один із шістьох офіцерів, направлених до Франції для підготовки їхніми інструкторами першої російської військової авіашколи;
- рекорди висоти, швидкості та тривалості польоту;
- пропозиція про застосування аеропланів на морі, окреслення шляхів взаємодії літаків з бойовими кораблями;

▲ *Лев Мацієвич під час Першої світової війни.*

Літак «Фарман» у повітрі.

Сучасний авіаносець, ідею якого більше ста років тому запропонував Лев Мацієвич.

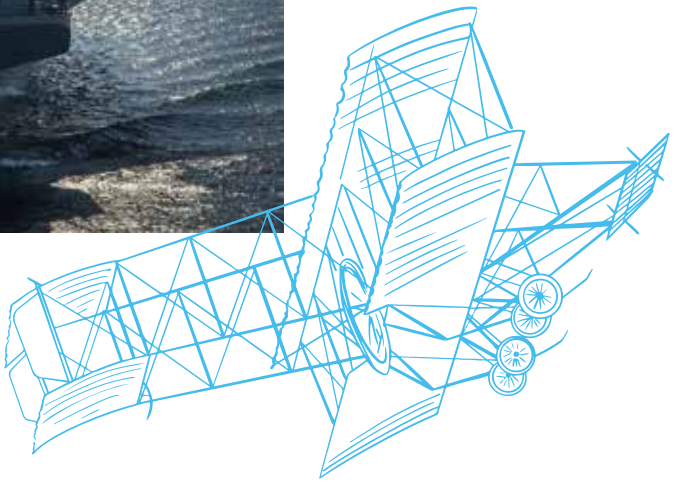

- автор проєктів: броненосного крейсера, низки субмарин різного призначення, двигуна, придатного як для надводного, так і для підводного плавання, оригінальної системи захисту човнів від мін і торпедних атак.

Тільки цих ідей достатньо для років роботи цілого науково-дослідного інституту.

ПЕРШИЙ У СВІТІ АВІАНОСЕЦЬ

14 листопада 1910-го – дата в історії негучна, але важлива. Саме цього дня американець Юджин Елі вперше в світі злетів з палуби крейсера «Бірмінгем». Це був прозорий натяк на «ось-ось» появу авіаносців. Чергове відкриття янкі? Так-то воно і є, однак не зовсім.

За рік до цього – 23 жовтня 1909 року – Лев Мацієвич написав доповідну начальникові Головного морського штабу. І виклав ідею розробки авіаносця на 25 літаків.

Цитуємо: «Якщо розташувати один чи декілька аеропланів на палубі корабля, вони можуть служити як розвідники, а також для встановлення зв'язку між окремими човнами ескадри та берегом. Крім того, можливий спеціальний тип плавзасобу, забезпеченого великою кількістю аеропланів (до 25). Можливість розташування їх на палубах військових кораблів не має непереборних ускладнень. Не є ускладненням і спроба облаштувати на носі й кормі судна особливі майданчики, на яких би перебували аероплани та з яких би вони злітали».

На жаль, Мацієвич невдовзі загине, і пальму перших винахідників «зброї майбутнього» перехоплять американці.

ОСТАННІЙ ПОЛІТ

У ті вереснево-жовтневі дні 1910-го на Комендантському полі під Петербургом ніде було яблуку впасти – тривало перше Всеросійське свято повітроплавання. 7 жовтня у Мацієвича заплановано два польоти – вранішній та вечірній. На новенькому Сомері.

На жаль, через сильний вітер довелося злітати на Фармані. І льотчик не просто виписував кренделі, а й встановив рекорд висоти польоту для цих змагань. Зазначивши після приземлення, що увечері його перевершить. Звісно, тепер уже на Сомері (вітер вщух).

Але не судилося: ні підвищити планку досягнення, ні сісти за штурвал новенького аероплана – у того «зачхав» двигун. І в небо Мацієвич знову піднявся на хлюпику Фармані, який під час польоту переламався навпіл (дротяна розтяжка, розірвавшись, накрутилася на гвинт), уламки полетіли до землі. А серед них – і льотчик, який щосили кричав. А на землі, затуливши тремтячою рукою очі 7-річній доньці, плакала Олександра – дружина 33-річного авіатора.

▼ *Авіатори віддають данину пам'яті загиблому товаришу.*

▶ *Петро Столипін був першим авіапасажиром на літаку, яким керував Лев Мацієвич.*

ЦІКАВІ ФАКТИ

- *Лев Мацієвич мав офіційну ліцензію пілота під номером 176 у світі, а в царській Росії був сьомим за ліком льотчиком.*
- *Свій перший самостійний політ зробив після 45-хвилинного навчання з інструктором.*
- *Першим у Російській імперії підняв у небо пасажирів, серед яких був і голова Ради міністрів Петро Столипін.*
- *Письменник-емігрант Олександр Олесь, відгукуючись на смерть земляка, писав: «Він був наш за духом і кров'ю. Українське громадянство має вшанувати його самостійно і незалежно від інших».*
- *Смерті Мацієвича присвятили вірші низка поетів, серед яких – Микола Вороний та Олександр Блок.*
- *Похорон капітана Мацієвича перетворився на багатотисячну маніфестацію, якої Петербург не знав з часів смерті Федора Достоєвського 1881 року.*
- *Студенти Військово-медичної академії на вінку написали: «Безумству хоробрих співаємо пісню», а Столипін – «Жертві обов'язку та відваги».*
- *На похороні був вінок від української громади Петербурга, покладання якого ініціював «міщанин міста Полтави» Симон Петлюра.*
- *Саме після трагедії з Мацієвичем Гліб Котельников розробив ранцевий парашут.*
- *Автор пам'ятника на місці авіакатастрофи Іван Фомін – проєктант будинку Кабінету міністрів України.*

АФОРИЗМ НА ТЕМУ

Якщо льотчик – отже, хороший.
Якщо не хороший – отже, не льотчик.

Слухайте архівне повідомлення про загибель Льва Мацієвича та вірші, присвячені йому.

Надгробок на могилі Лева Мацієвича.

З ДОСЬЄ ЛЕВА МАЦІЄВИЧА

- Народився 13 січня 1877 року в Олександрівці (тоді – Київської губернії, нині – Кіровоградська область).
- Місця навчання: Харківський технологічний інститут, Миколаївська морська академія, спеціальний курс Лібавського навчального загону підводного плавання, паризька авіаційна школа Анрі Фармана.
- Місця служби: корпус корабельних інженерів по Морському міністерству, помічник начальника конструкторського бюро Морського технічного комітету, спостерігач за будівництвом підводних човнів на Балтійському суднобудівному заводі, Відділ повітряного флоту.
- Один з фундаторів Революційної української партії (1900 рік), за що його, виключивши з інституту, вислали під нагляд поліції до Севастополя (1901 рік). Є документальне підтвердження, що нагляд здійснювався і в Харкові.
- Загинув 7 жовтня 1910 року під Петербургом. Надгробок прикрашає пам'ятник у вигляді восьмиметрової колони з полірованого червоного граніту.
- Іменем авіатора названі площі, вулиці, навчальні заклади в Україні та Росії.
- Студія «Укртелефільм» зняла документальну стрічку «Два крила Левка Мацієвича».
- На честь Мацієвича названо вулицю в Солом'янському районі Києва.

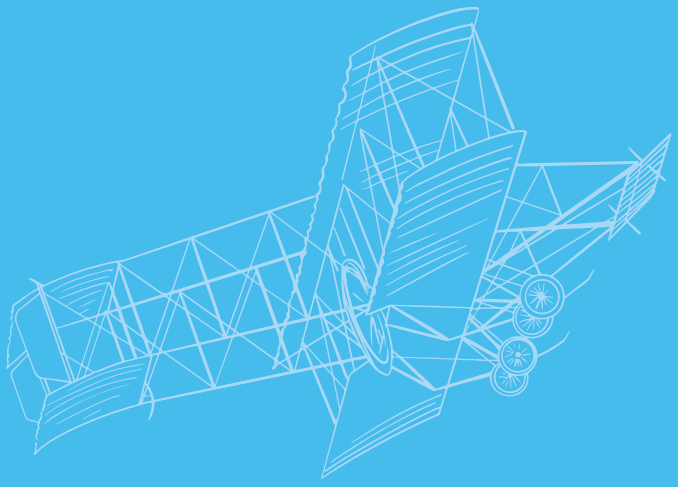

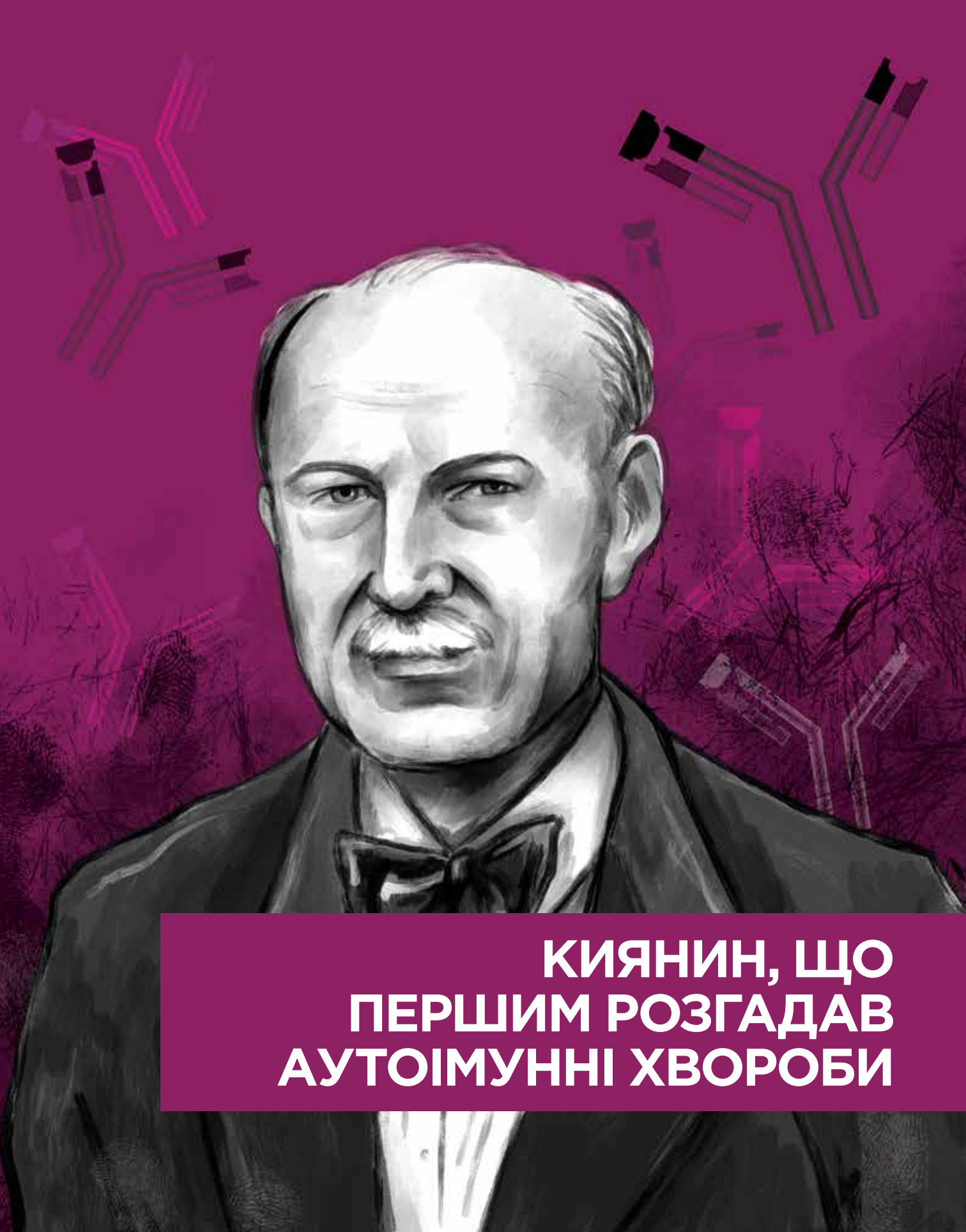

КИЯНИН, ЩО ПЕРШИМ РОЗГАДАВ АУТОІМУННІ ХВОРОБИ

П’ЄР ГРАБАР

Головним підсумком моїх півстолітніх занять імунологією стало усвідомлення того, що аутоантитіла є нормальними регуляторними молекулами

П’ЄР (Петро Миколайович) ГРАБАР – імунолог, біохімік, відкривач багатьох імунологічних процесів, співавтор імуноелектрофорезу (піонерний метод дослідження антигенного складу біологічних матеріалів). Спеціалізувався з проблем вивчення онкологічних захворювань та діабету. Внесений до п’ятірки найвидатніших імунологів світу усіх часів.

СПЕЦ З АУТОІМУННИХ ЗАХВОРЮВАНЬ

Відомо: людський організм має не одну, а дві імунні системи – вроджену і адаптивну. Перша, якщо говорити образно, – стрілецький авангард, друга – тяжка артилерія. Саме у такому порядку вони зустрічають патогени, що проникають в організм. У результаті виробляються антитіла, які дають смертельний бій чужинцям, нейтралізуючи їх.

Та іноді трапляється те, про що в народі говорять «на голову не налазить». А саме: імунна система сама починає нищити органи, які має захищати. Отака підступна зрада. Чи «інопланетна» категорія захворювань?

Остання отримала назву аутоімунних. Відомо їх усього понад 40. Та попри відносно невелику кількість, втрата працездатності й смертність через них на планеті, за даними ВООЗ, посідають третю сходинку після серцево-судинних та онкологічних.

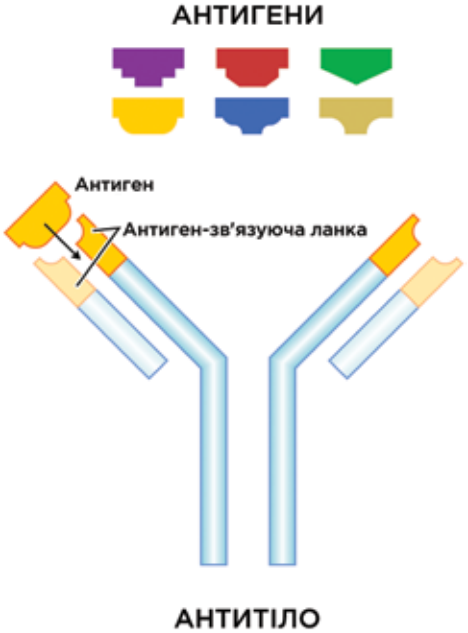

▲ *Принцип дії антитіл: кожне з них зв’язується специфічним антигеном – як кожний ключ відкриває лише один замок.*

▶ *Будівля Французької академії наук, членом якої був П'єр Грабар.*

▲ *Ознайомитись з діяльністю Інституту Пастера, де працював Грабар.*

На щастя, лікарі, нехай і не на повну силу, уже протистоять підступному лиху. І шлях до перемоги їм окреслив П'єр Грабар, що, емігрувавши до Франції (1919), зробив сенсаційне відкриття: серед аутоантитіл (контрагенти до організму, а не зовнішніх збудників) є і нормальні. Себто, не всі вони – вороги, яких треба за допомогою ліків знищувати. Навпаки, варто залучати на свій бік.

Це був небувалий прорив, наукова бомба. Саме завдяки цьому, учасники першого Міжнародного конгресу імунологів (1971) внесли Грабаря до п'ятірки найвидатніших учених свого профілю.

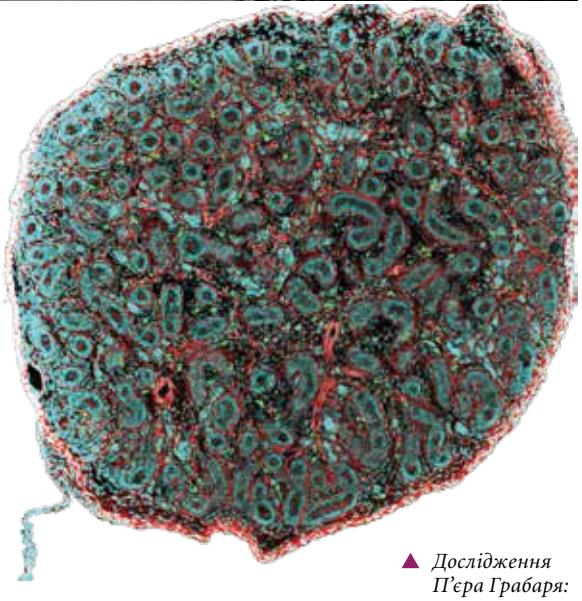

▲ *Дослідження П'єра Грабаря: «маркування» цитоскелета підтверджує ослабленість імунітету миші.*

ПІД КОВПАКОМ КДБ

Та навіть за кордоном про Грабаря не забували «рідні» спецслужби.

Якось радянському академікові Гаррі Абелєву, який дуже поважав «українського француза» та приятелював з ним, зателефонували з КДБ і призначили

«рандеву» в приміщенні московського Дарвінівського музею.

Науковець зустрівся з опером «у великій кімнаті з масивним письмовим столом». Той, прикинувшись наївним простачком, поскаржився, як іноді важко відрізнити справжнього західного ученого від агента. І тому Комітет держбезпеки «покладає великі надії на свідомих радянських фізиків та ліриків».

Зрештою кадебешник перейшов до конкретики: «З ким ви підтримуєте контакти ТАМ?». Абелєв назвав колег, серед яких і П'єра Грабаря. Серія уточнюючих запитань щодо колишнього земляка. І прохання, «раптом що», відразу зв'язуватися.

Академік, за його словами, пообіцяв та прохання не виконав.

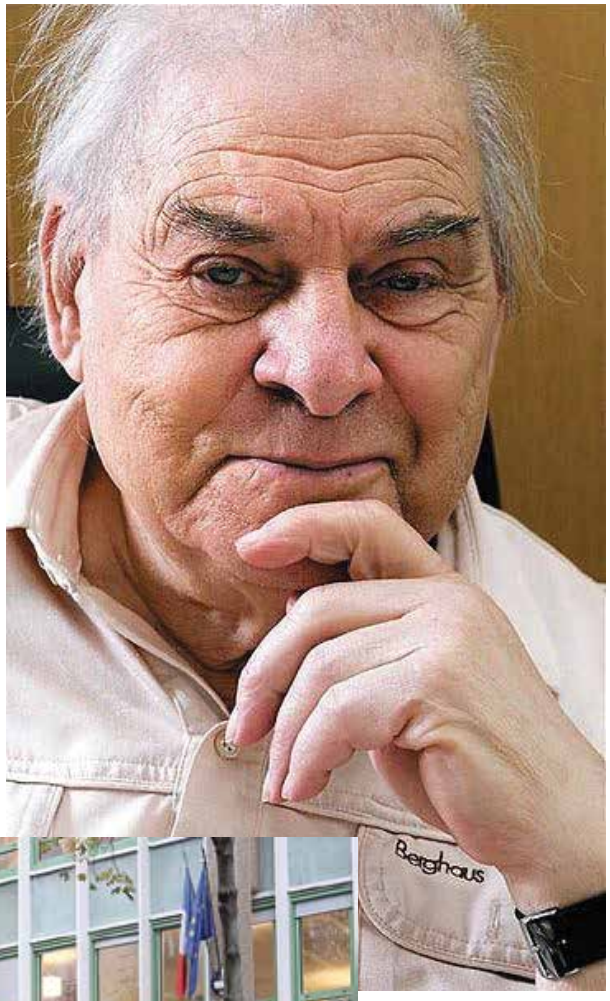

▲ *Академік Гаррі Абелєв.*

▶ *Національний центр наукових досліджень Франції, де впродовж 1960-1966 працював П'єр Грабар.*

АФОРИЗМ НА ТЕМУ

«Відкриття приходять лише до тих, хто підготовлений до їхнього розуміння»
(Луї Пастер)

ЦІКАВІ ФАКТИ

- *Під час Громадянської війни в Росії воював на боці білих, у лавах Північно-Західної армії. Деякі джерела вказують, що прапорщика лейбгвардії Кінної артилерії Петра Грабаря арештували та засудили до смертної кари. Однак він зміг втекти та дістатися Данії, а вже звідти – Франції.*
- *Після отримання 1929 року французького громадянства одружився на болгарській підданій – Ніні Івановій. Вона здобула медичну освіту в Болгарії та переїхала до Страсбурга, де вже жили її родичі.*
- *Старший брат Петра Миколайовича – Андрій – відомий історик середньовічного і візантійського мистецтва. Вважається одним з основоположників вивчення візантійського мистецтва та ікон XII століття.*
- *Організм людини синтезує понад 100 млн антитіл – така кількість необхідна для того, щоб розпізнати патогени, які, маскуючись, постійно змінюються.*
- *Пьєр Грабар: «Люблю, коли в лабораторії співають і сміються. Це означає, що все йде добре».*
- *Запропонував способи діагностики низки форм ракових новоутворень.*
- *Під час Другої світової війни був активним учасником французького Руху опору.*
- *На римському Міжнародному конгресі мікробіологів повідомлення Грабаря про існування аутоантитіл викликало нерозуміння і критику з боку колег (1963).*
- *Вивчав механізм дії ультразвуку на денатурацію білків, розробив підходи для отримання цитотоксичних активних антитіл, які нейтралізують пухлинні клітини.*

▲ *Читайте добірку наукових робіт вченого.*

◀ *П'єр Грабар був кавалером Ордена Почесного легіону.*

З ДОСЬЄ П'ЄРА ГРАБАРЯ

- Народився 10 вересня 1898 року в Києві.
- Закінчив Київський ліцей (1916), навчався в Петроградському пажеському корпусі (1916-1917), Лілльській інженерній хімічній школі (1924), на природничому факультеті Страсбурзького університету (після 1924-го).
- Працював інженером Лілльського хімічного заводу (1924-1926), завідувачем лабораторії клінічної медицини, асистентом кафедри біохімії Страсбурзького університету (1926-1938), завідувачем відділу хімії мікробів Інституту Пастера (1946-1968), паралельно – директором Інституту з вивчення раку при Національному центрі наукових досліджень Франції (1960-1966).
- Лауреат премій: Пастера (1935), Ніклу (1935), Бреана (1944), Фонду Янсена (1944), Берінга (1958), Фрейсіна (1958), Гайрднера (1963).
- Кавалер ордена Почесного Легіону (1954).

- Кавалер срібної медалі Національного центру наукових досліджень Франції (1958).
- Кавалер медалі Клода Бернара Монреальського університету (1967).
- Володар Великого призу фонду Яффі Інституту Франції (1968).
- Почесний доктор Копенгагенського університету (1969).
- Медаль Роберта Коха (1977).
- Фундатор і багатолітній президент Французького товариства імунологів.
- Помер 28 січня 1986 року в Парижі.

ПРОДАВЕЦЬ МЕДІА-ІЛЮЗІЙ ІЗ СОЛОТВИНА

РОБЕРТ МАКСВЕЛЛ

Якщо мені на думку спаде якась ідея, я не можу сказати їй «ні»

РОБЕРТ МАКСВЕЛЛ (Ян Людвіг Гох) – медіа-магнат, мільярдер, видавець, власник глобальної видавничої імперії «Максвел комюнікейшн».

ВІД СОТНІ ФУНТІВ СТЕРЛІНГІВ ДО МІЛЬЯРДА

Перед Другою світовою тоді ще Ян Людвіг Гох перебрався до Франції. Недовго воював проти німців. Дістався Лондона, вступив до британської армії, в якій прослужив до 1947-го (учасник висадки союзників у Нормандії).

Повернувшись на Туманний Альбіон, зайнявся видавничим бізнесом, маючи вже британське ім'я Роберт Максвелл. Статутний капітал першої фірми складав лише 100 фунтів, які він накопичив на шахрайстві у західній зоні впливу розділеного рейху.

А чотири десятиліття потому став мільярдером з десятками підприємств газетно-видавничої галузі та телебачення, серед яких Maxwell Communication Corporation, Mirror Group, частки в телеканалах TF1 (Франція), Canal 10 (Іспанія), Central Television (Англія), MTV, видавництва Pergamon Press та Macmillan.

▲ *Солдат збройних силах Великої Британії під час Першої світової війни*

Всесвітньо відоме видання Daily Mirror також входило до медіа-імперії Роберта Максвелла.

Французький телеканал TF1 – один з багатьох, якими володів медіа-магнат.

Роберт Максвелл (крайній праворуч) у складі Глобальної економічної групи в Амстердамі, 1989 рік. Перед ним – держсекретар США Генрі Кіссинджер.

КОНКУРЕНТ «ІМПЕРАТОРА ЗМІ» МЕРДОКА

Видавав твори не лише відомих письменників, а й учених, спортсменів, політиків найвищого рангу (насамперед із соцтабору), з більшістю був особисто знайомий, серед них – Брежнєв, Черненко, Горбачов, Хонеккер, Ярузельський, Живков, Чаушеску.

Злі язики натякали на його зв'язки з радянськими спецслужбами. Інші вважали Максвелла «геніальним творцем ілюзій». Проте факт лишається фактом: протистояти всесильному ЗМІ-магнату Руперту Мердоку, намагаючись перехопити його ділові угоди, міг лише він.

▲ *Дивіться корпоративне відео Maxwell Communications, зняте за рік до загибелі її шефа.*

◀ *У цьому будинку в Хедінгтон Хілл Холл, взятому в оренду, Роберт Максвелл мешкав останні 32 роки свого життя.*

ПРИБРАЛИ, ЩОБ НЕ БАЗІКАВ?

Смерть Роберта була загадковою. Містер Максвелл вийшов на прогулянку яхтою у бік Канарських островів. На ранок капітан знайшов каюту шефа порожньою. Максвелл щез.

За кілька днів його тіло без одягу виловили з океану. Офіційний висновок – самогубство. Але чи правда це?

Версій чимало, більшість з них вказують на роботу спецслужб. І на британську MI-6, і на радянсько-російське КДБ/ФСБ, і на ізраїльський Моссад.

Настійливо циркулюють чутки, буцімто Максвел 1991-го був модератором таємної зустрічі представника Моссаду з головою КДБ Володимиром Крючковим. І нібито обговорювали вони повалення Михайла Горбачова. За декілька місяців медіа-магнат загинув. Є припущення, його позбулися, щоб не базікав.

Той же Максвелл стверджував: «Що більше таємниць людина забере із собою в могилу, то більшого успіху в житті вона досягла».

▲ *До повалення Горбачова приклав руку зовсім не Рейган.*

ЦІКАВІ ФАКТИ

- *22-річний лейтенант, закохавшись у парижанку Елізабет, заявив: «Обіцяю тобі, що стану депутатом парламенту, мільйонером і в нас буде семеро дітей». Перше – виконав, а от другий і третій пункти навіть перевиконав – став мільярдером. Дружина ж народила йому дев'ятьох.*
- *Максвелл стверджував, що винайшов «нейтралізатор алкоголю» – йогурт з чорною ікрою.*
- *Перебуваючи в СРСР, незмінно зупинявся в одному і тому ж номері московського «Націоналю», де 1917-го мешкав Ленін: «Я додивляюся його сни».*
- *Мав звичку занурювати кінчик сигари, яку курив, у бокал з бренді, а оскільки іноді був украй неуважним, то часто влазив у чужі напої.*
- *Максвелл, попри те, що сам курив, підлеглим це робити забороняв, мотивуючи турботою про їхнє здоров'я.*
- *1969-го відвідав рідне Солотвино на Закарпатті – навіть спустився у соляну шахту.*
- *Роберт Максвелл: «Я – єдиний щур, який прорив хід по обидва боки Берлінської стіни».*
- *Медіамагнат придбав у серці Лондона страхову компанію виключно заради того, аби використовувати дах хмарочоса в якості майданчика для приземлення своїх гвинтокрилів.*
- *Назва видавництва Максвелла «Пергамон прес» (Pergamon Press), випадково чи ні, збігається з назвою Пергамського вівтаря. Це витвір античного мистецтва, який вважався чудом світу, виготовлений з мармуру і присвячений Зевсу. У XIX столітті археологи перевезли його до Берліна та побудували під нього музей, який відкрився 1930-го. Є легенда, що у Святому письмі Пергамський вівтар називається «вівтар сатани». Хоча релігієзнавці наголошують, що це помилка.*
- *У Британській правовій практиці є процедура – максвелізація. Вона вимагає, щоб особам, яких критикують у офіційних звітах, заздалегідь надсилали подробиці цієї критики, аби вони мали час відповісти на зауваження до його оприлюднення. Цю норму затвердили після того, як 1969 року Роберта Максвелла нещадно критикували у звіті Відділу промисловості та торгівлі центрального уряду за погане керування державним підприємством. У відповідь він довів у суді, що це зашкодило бізнесу, і якщо до нього були претензії, то їх треба було обговорити до публікації.*
- *Його компанії мали відділення в 26 країнах, працювали там 27 тисяч людей.*
- *Спадкоємцями Максвелла були оголошені його сини Кевін та Ян. Однак окрім прибутків корпорацій (на час смерті містера Роберта вони оцінювалися у 3,9 мільярдів доларів на рік), їм довелося мати справу з численними боргами батька, що подекуди перевищували доходи. Судова тяганина навколо них тривала десятиліттями.*

З ДОСЬЄ РОБЕРТА МАКСВЕЛЛА

- Народився 10 червня 1923 року в селищі Солотвино Закарпатської області.
- Закінчив місцеву єврейську школу.
- Служив шифрувальником, офіцером британських розвідувальних служб MI-9 і MI-14 (1941-1947). Спеціалізувався на допитах колишніх офіцерів Абверу, СД і гестапо та аналізі таємних документів німецької розвідки.
- Лорд, депутат британського парламенту, 1964 рік.
- Кавалер британського «Військового хреста», 1945 рік.
- Засновник фонду Максвелла у Ліхтенштейні.
- Почесний доктор Нью-Йоркського політехнічного інституту та Московського державного університету.
- Загинув на 69 році життя 5 листопада 1991 року поблизу Канарських островів (офіційний висновок – самогубство).
- Похований на Оливковій горі в Єрусалимі.

АКТОРКА-ХАМЕЛЕОН З ЯЛТИ

АЛЛА НАЗІМОВА

Для американців я – загадка. І це найкраща моя реклама

АЛЛА НАЗІМОВА (Аделаїда Яківна Левентон) – продюсерка, сценаристка, акторка, реформаторка американського театру і кіно, перша українка, яка отримала зірку на голлівудській Алеї слави.

ПОПРИ ГНІВ БАТЬКА

Уперше на підмостки Адель вийшла у 10 років – на новорічному концерті грала на скрипці. Але між музикою і сценою вона обрала друге. Попри гнів батька і старшого брата.

Цей спротив тривав майже сім років – і жага до акторства перемогла: юна кримчанка, узявши псевдонім Алла Назімова (щоб не «соромити» батьківське прізвище), почала опановувати ази акторської професії. Дісталася самого Станіславського.

Далі – виступи у театрах, від провінційних до московських. І всюди успіх.

Та переламним став 1905-й, коли трупа, до складу якої вона входила, потрапила на гастролі до Нью-Йорка. Назімова залишилася там, хоча й не знала англійської, проте вільно володіла німецькою та французькою.

КОРОЛЕВА БРОДВЕЮ

Мову вивчила за 3,5 місяці. Та так, що змогла дебютувати в Театрі Принцес. Далі – інші ролі та слава.

«Мадам-пристрасть», «Королева трагедії», «Реформаторка американського театру» – якими тільки епітетами

▲ *У фільмі «Маріонетки», 1911 рік.*

▲ *Акторка та режисер Герберт Бренон, 1916 рік.*

Дивіться танок Саломеї у виконанні Алли Назімової. Бродвей, 1923 рік.

не нагороджували Назімову в США. Їй же найбільше подобалося прізвисько «Акторка-хамелеон», яке підкреслювало її талант бути різною.

Наступні роки вона, маючи фантастичний контракт з Metro-Goldwyn-Mayer (у той час – ще Metro Pictures), центральна фігура Бродвею, яка затьмарює блиск «класичної американки» Мері Пікфорд.

Назімову щороку знімають у головних ролях у двох-трьох стрічках (небачена тоді цифра), які вона сама вибирає. Як і режисерів.

Кінохіти, чи не щороку, сиплються, мов з рогу достатку: «Наречені війни», «Одкровення», «З туману», «Ляльковий будинок» та інші. Нечувані гонорари – 30 тисяч доларів за фільм. А режисери шикуються в чергу.

Алла стає першою представницею України, яку увічнюють на голлівудській Алеї слави. Після цього один з критиків напише: «Якби найкращі акторки Америки побачили її на репетиціях, вони б кинули грати і пішли торгувати панчохами».

▲ *Алла Назімова у фільмі «Ляльковий будинок», 1922 рік.*

Реклама чергового фільму за участі Алли Назімової.

З цивільним чоловіком Чарльзом Браянтом у фільмі «Прозріння», 1918 рік.

ГІРКІ «СЛЬОЗИ МУДРОСТІ»

Будда підкреслював: «Хороше робить нас щасливими, а погане – мудрими». Мусимо констатувати: у нашої героїні упродовж життя було немало причин мудрішати.

Перебуваючи на піку голлівудської слави, вона ризикнула заощадженнями ($300 тисяч) і спробувала себе у якості сценаристки та режисерки (співрежисером виступив цивільний чоловік Чарльз Браянт). Знімали «Нору» Генріка Ібсена і «Саломею» Оскара Уайльда.

На превеликий жаль, нічого, окрім мудрості, цей ризик Назімовій не приніс. Кіно провалилося, гроші закінчилися, а її співрежисер і коханий чоловік утік.

Алла Назімова в ролі Саломеї, 1923 рік.

Понад 12 років Аллі довелося жити в боргах. Навіть продаж знаменитої вілли на голлівудських пагорбах не допоміг відновити статки. А далі була тривала депресія, рак молочних залоз, операція. На щастя, хворобу вдалося перемогти.

У молодості Алла сказала одного разу: «Жінка, яка займається творчістю, не має права на дітей. Щоб себе виразити, слід бути вільною». Слова свого вона дотримала. До останніх днів доглядала за нею близька подруга Глескі Маршалл.

Якими ж надзусиллями дісталася та «мудрість» провідній акторці Бродвею, якщо вона зізналася: «Ох, якби я могла спалити усі свої фільми – до останнього дюйма. Я соромлюся їх».

▼ *Алла Назімова разом зі своєю подругою Глескою Маршалл та похресницею Ненсі Девіс (пізніше – Рейган), майбутньою першою леді США, 1944 рік.*

ЦІКАВІ ФАКТИ

- *Назімова мала іспанське коріння, яке брало початок з дворянської родини.*
- *Придбавши розкішний будинок у Лос-Анджелесі, акторка назвала його «Сад Алли» та облаштувала у дворі басейн у контурах рідного Чорного моря, який підсвічувався з-під води.*
- *Новий власник відкрив у віллі клубний готель і назвав його трішки інакше – «Сад Аллаха». Тут тусувалася і акторська братія – Лоуренс Олів'є, Грета Гарбо, Марлен Дітріх, і письменники – Френсіс Скотт Фіцджеральд, Сомерсет Моем, Вільям Фолкнер і Ернест Хемінгуей.*
- *Назімова до кінця життя жила в одному з номерів «Саду Аллаха».*
- *На схилі віку публіка шанобливо величала Назімову не інакше як «Мадам».*
- *Знаменитий американський драматург Теннессі Вільямс: «Вона – одне з тих незабутніх вражень, які змусили мене писати для театру. Після її гри хотілося існувати для театру».*
- *Коли Чарлі Чаплін розлучувався зі своєю першою дружиною Мілдред Гарріс, то заявив на суді, що приводом для розторгнення шлюбу є любовний зв'язок між Мілдред та Аллою.*
- *Була хрещеною матір'ю Ненсі Рейган, майбутньої першої леді США, дружини президента Рональда Рейгана. Алла дружила з матір'ю Ненсі – також акторкою Едіт Лакетт.*
- *Існує версія, що прототипом героїні класичного фільму Біллі Вайлдера «Бульвар Сансет» стала Назімова.*

З ДОСЬЄ АЛЛИ НАЗІМОВОЇ

- Народилася 3 червня 1879 року в Ялті.
- Навчалася в Одеському філармонічному училищі (1894-1898), школі акторської майстерності при МХАТі у Костянтина Станіславського (1896-1899).
- Виступала на сценах Московського художнього академічного театру (1900-1904), Кисловодського обласного театру (1904-1905), десятках сцен Європи та США.
- Померла 13 липня 1945 року від тромбозу судин у Лос-Анджелеському шпиталі добрих самаритян на 67 році життя.

ТВОРЕЦЬ МУСУЛЬМАНСЬКИХ ДЕРЖАВ ЗІ ЛЬВОВА

МУХАММЕД АСАД

Багато хто вважає, що коли закрити обличчя жінки паранджею, то це і є справжній шлях до ісламу, хоча це – далеко не так

МУХАММЕД АСАД (ім'я при народженні Леопольд Вайс) – журналіст, письменник, дипломат, причетний до становлення державності низки арабських держав, один з найвидатніших мусульманських мислителів XX століття, автор близько 40 філософських праць, «почесний батько» прем'єр-міністра Пакистану Беназір Бхутто.

ЧОТИРИ КОНТИНЕНТИ, ТРИ КУЛЬТУРИ, ВІСІМ МОВ

Леопольд Вайс, син львівського адвоката, родина якого після Першої світової війни перебралася до Відня, з юнацьких років демонстрував: він – self-made man (людина, яка робить себе сама).

У 20 років він покинув університет і з Відня переїхав до Берліна, де влаштовувався працювати телефоністом до однієї з найвідоміших німецьких газет Frankfurter Zeitung («Франкфуртська газета»). Завдяки журналістській удачі, він швидко отримав підвищення – його перевели на посаду репортера після того, як йому дивом вдалося взяти інтерв'ю у Катерини Пешкової – дружини Максима Горького, коли та прибула до Берліна.

Однак у 22 роки він знову круто змінив життя – став близькосхідним кореспондентом Frankfurter Zeitung, оселившись у свого рідного дядька в Єрусалимі.

▲ *Леопольд Вайс в юності.*

▲ *Чернівецький рабин Беньямін Вайс - дідусь Леопольда, який згодом стане Мухаммедом.*

◀ *Поки ще він – Леопольд Вайс, Палестина, початок 1920-х.*

▲ *На честь мусульманського іудея зі Львова в Пакистані випущено марку.*

▼ *Мухаммед Асад в традиційному арабському одязі.*

Леопольд встигає пожити та попрацювати на чотирьох континентах, досконало пізнавши різні культури (юдейську, європейську, ісламську) та вивчити вісім мов.

Леопольд був знайомий і дружив з багатьма властителями, серед яких – емір Йорданії Абдалла, ідеологи незалежності Пакистану Мухаммад Ікбал та Мухаммад Алі Джинна. А ще був радником першого короля Саудівської Аравії Абдель-Азіз ібн Сауда.

Львів'янин настільки пройнявся ідеями Корану, що по поверненні до Берліна 1926 року, прийняв іслам і взяв собі нове ім'я – став Мухаммедом Асадом (слово «асад» у перекладі з арабської означає «лев», тобто той самий Леопольд зі Львова). Своєю діяльністю підтримував боротьбу за суверенітет мусульманських країн. І коли стався крах колоніальної системи, (з'явилася низка самостійних утворень – Пакистан, Саудівська Аравія, Йорданія, Афганістан, Лівія, Сирія, Єгипет, Іран, Марокко, Палестина, Кувейт та інші) історики констатували: до становлення державності більшості з них мав безпосереднє

ПРИСЛІВ'Я НА ТЕМУ

«Кожному дано прожити життя лише один раз і кожен заслуговує шансу на успіх передусім, якщо готовий старанно працювати»

Беназір Бхутто

відношення виходець з України. Леопольда називали «щедрим даром Європи мусульманському світові».

ДОРОЖНЯ МАПА ДЛЯ ПАКИСТАНУ

Приставши на пропозицію Мухаммада Ікбала «роз'яснити інтелектуальні передумови функціонування» суверенного Пакистану, Асад взявся за розробку принципів побудови ісламської держави та «дорожньої мапи», утвердження її на міжнародній арені. Напружена робота тривала вісім років (1947-1955).

1947-го львів'янина призначили очільником Відділу ісламського відродження, в завдання якого входила детальна розробка ідеології державного та суспільного устрою. Два роки потому він став начальником Близькосхідного відділу міністерства закордонних справ. Згодом – офіційним представником Пакистану в ООН, де настілки енергійно відстоював права мусульманської держави, що отримав прізвисько «єврейського віровідступника».

А ще він започаткував ЗМІ мовою урду та брав найактивнішу участь у розробці Конституції Пакистану. Саме за його настійливою вимогою до основного закону запровадили пункт, який роками пізніше дав змогу Беназір Бхутто стати першою у новітній історії людства жінкою-лідером мусульманської країни – прем'єр-міністром Пакистану. Вона особисто підкреслювала заслугу Асада в цьому, тож його шанобливо називали «почесним батьком» Бхутто.

▼ *Саме завдяки Асаду, який відстоював права жінок, Беназір Бхутто стала прем'єр-міністром ісламської держави.*

▶ *Асад в пакистанському представництві при ООН.*

▲ *Дивіться архівне інтерв'ю з Асадом про іслам і не тільки.*

ЦІКАВІ ФАКТИ

- *Дід Леопольда був старійшиною однієї з найшановаиіших рабинських династій, що налічувала кілька поколінь.*
- *Асад добре пам'ятав місто свого народження: «Моє дитинство минуло у Львові – в той час під австрійським володінням – у будинку й на вулицях, які були одночасно тихими та величними».*
- *Під час Другої світової війни батько та сестра Асада згинули в німецькому таборі смерті.*
- *Здійснив п'ять паломництв до Мекки, майже шість років провів у Медині, місті поховання пророка Мухаммеда.*
- *Вважав, що мусульманки не повинні носити паранджу, бо в священному писанні вказано: нею прикривали обличчя виключно дружини пророка.*
- *Книга «Дорога до Мекки», присвячена історії переходу Асада з іудаїзму до ісламу, перекладена багатьма мовами.*
- *Доктор Гюнтер Віндхагер з Віденського університету (Австрія) опублікував книгу «Леопольд Вайс, він же Мухаммед Асад: з Галичини в Аравію. 1900-1927».*
- *Асад був тричі одружений, причому першу та третю дружин-немусульманок схилив до прийняття ісламу. А другій його дружині на момент шлюбу було лише 15 років.*
- *Вільно володів вісьмома мовами: англійською, французькою, німецькою, польською, арабською, івритом, урду, фарсі.*
- *Ходили чутки щодо «таємних операцій» Асада для іноземних розвідок. Однак документально доведеним є лише факт шпигунства проти Великої Британії на користь Саудівської Аравії.*
- *На схилі віку зізнався: якби він зустрів мусульманина тепер, то не перейнявся б симпатією. Причина – розчарування не в настановах пророка, а в їхньому втіленні в життя правовірними.*

З ДОСЬЄ МУХАММЕДА АСАДА

- Народився 12 червня (в деяких джерелах – 2 липня) 1900 року у Львові.
- Навчався у Віденському та Каїрському університетах.
- В юності працював асистентом німецького кінорежисера Фрідріха Вільгельма Мурнау, кореспондентом низки газет.
- Переклав Коран англійською, адресувавши його «тим, хто думає» (цитата зі священного писання). Був професором Університету аль-Азхар (Каїр).
- Помер 20 лютого 1992 року. Похований на цвинтарі іспанського міста Марбелья.
- Ім'я Мухаммеда Асада з 2008 року носить площа перед головним входом до штаб-квартири ООН у Відні. Це перше найменування на честь мусульманина у Західній Європі.
- 2015 року у Львові відкрили Ісламський культурний центр, який назвали іменем Мухаммеда Асада.

ЧЕРНІГІВСЬКИЙ ДОСЛІДНИК «МАХАБХАРАТИ»

БОРИС СМИРНОВ

Вище за правду немає закону

БОРИС ЛЕОНІДОВИЧ СМИРНОВ – нейрохірург, першим охарактеризував вірусний енцефаліт типу А; філософ, історик, лінгвіст, санскритолог – автор найповнішого у світі перекладу «Махабхарати», давньоіндійського епосу, одного з найкрупніших літературних творів у світі.

ЗАРАХОВАНИЙ ДО ЗОЛОТОГО ФОНДУ ТУРКМЕНІСТАНУ

▲ *Сімейне фото Смирнових. Сидять: брат Олександр, батько, мати, стоять: брат Олег і сам Борис Леонідович*

Хрест на кар'єрі та майбутньому сина лікаря, який і сам здобув освіту у Військово-медичний академії, міг бути поставлений вже у 1920-ті роки. Саме тоді Борис Смирнов став учасником і засновником декількох окультних орденів. Був заарештований та засланий на три роки до Йошкар-Оли без права повернення до України. Також йому заборонили жити в Москві та ще декількох великих містах СРСР. Та Смирнов не загубився навіть за таких умов. 1935 року він переїхав до Туркменістану, де зосередився на медицині, а саме: загальних клінічних питаннях, особливостях протікання неврологічних захворювань, проблемах лікування нейробруцельозу.

Смирнов став першим у СРСР, хто охарактеризував вірусний енцефаліт А та оперував протрузію (випинання) міжхребцевого диска. А ще – стояв біля витоків неврологічної, нейрохірургічної та курортологічної служби Туркменістану, організував нейрохірургічне відділення в Інституті неврології і фізіотерапії. Зробив декілька сотень найскладніших операцій.

▼ *Меморіальна дошка на будинку Смирнових в Козляничах.*

▲ *Один з манускриптів «Махабхарати».*

Під час Другої світової надавав допомогу пораненим у численних евакуаційних шпиталях і лікарнях відновної хірургії Ашхабада, виконував обов'язки консультанта-нейрохірурга. За чотири роки зробив півтори сотні найскладніших хірургічних операцій. Смирнова зарахували до Золотого фонду найвидатніших діячів Туркменістану.

ВРЯТУВАВШИСЬ ДИВОМ, РЯТУВАВ ІНШИХ

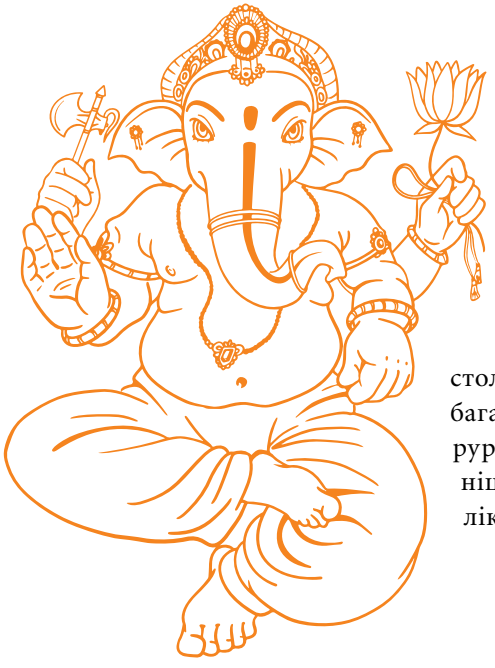

Проти ночі 6 жовтня 1948 року в Ашхабаді стався жахливий землетрус: загинув кожний третій житель міста. Смирнова та його дружину врятували книжкові полиці – вони витримали вагу стелі, що обвалилася.

Тільки-но сам звільнився з-під завалів, лікар одразу побіг до центру міста, даючи усім, хто траплявся на шляху, команду зносити поранених на головну площу, де він за годину організував похідний шпиталь.

Апокаліптична картина: площа-операційна, канцелярські столи, накриті простирадлами, «освітлювальні» смолоскипи, на багаттях – відра із закипаючою водою, у якій стерилізуються хірургічні інструменти. Операції, операції, операції… Найскладніші – черепно-мозкові – робив сам Борис Леонідович, інші – лікарі-помічники. І так декілька діб поспіль.

ВСЕСВІТНЮ СЛАВУ ПРИНЕСЛО ХОБІ

Професійні досягнення лікаря – це гени батька-медика. А от хобі – від матері-письменниці. Саме літературно-історичне захоплення принесло Смирнову міжнародне визнання.

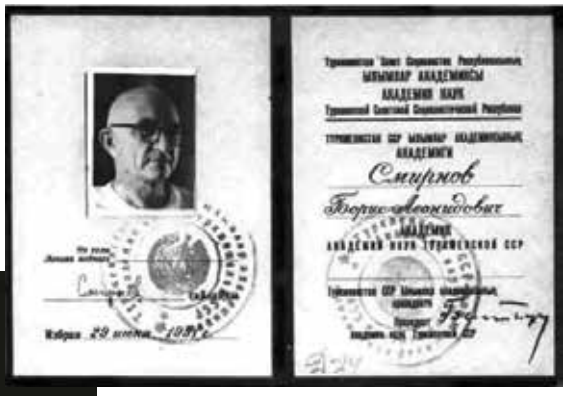

▲ *Посвідчення Академіка Туркменської РСР.*

▲ *Борис Леонідович з дружиною Людмилою Ерастівною.*

◀ *Президент Індії Раджендра Прасад, 1962 рік.*

Шедевр світової літератури – священний давньоіндійський епос «Махабхарата» («Велике сказання про нащадків Бхарати»), в якому сконцентрована мудрість тисячоліть, – твір не лише геніальний, а й надскладний для перекладу.

На початок минулого століття серед учених сформувалася думка, що зробити це «будь-якою з європейських мов неможливо». Спростувати це вдалося Смирнову, причому його доробок донині – найповніший в історії людства. Ним користувалися перекладачі багатьох країн, аби зробити найточніший переказ «Махабхарата» своєю мовою.

Рецепт успіху простий: титанічна праця, помножена на геніальну ідею. Перекладаючи шлоки (дворядкові вірші) із санскриту, Борис Леонідович зробив 16 варіантів і всі їх забракував. Уточнимо: кінцевий «комплект» 22-річної праці нараховував близько 23 тисяч поетичних одиниць.

У чому геніальність ідеї? У розумінні того, що духу санскриту найточніше відповідає зовсім інша форма: «Після довгих шукань впродовж 20 років я переконався, що правильніше не добиватися втиснення тексту в точні схеми лічених складів і наголосів, а прийняти принцип вільного вірша». Вдале поєднання цих двох складових і «катапультувало» Смирнова на літературно-науковий Олімп.

▲ *Дивіться, як відбувався Ашхабадський землетрус 1948 року.*

▲ *Слухайте аудіокнигу «Махабхарата».*

ПРИСЛІВ'Я НА ТЕМУ

У індусів існує звичай: коли хтось помирає, до родини небіжчика збираються близькі, озброєні до зубів, і кажуть:

– Покажіть нам того, хто вбив його, і ми помстимося.

Родичі відповідають:

– Того, хто взяв його душу, бачити не можна. Він – незримий.

Тоді прибулі втішають:

– То чи варто сумувати, якщо влада незримого сильніша за нас?!

▲ *Надгробок на могилі Бориса Смирнова в Ашхабаді.*

ЦІКАВІ ФАКТИ

- *Навчався в одній гімназії з Михайлом Булгаковим.*
- *Мати Бориса Леонідовича, Софія Митрофанівна, писала повісті та оповідання, які друкувалися у журналах для дітей та юнацтва. А під псевдонімом Козленицька вона збирала український фольклор (думи, пісні, легенди). Син Борис допомагав їй у цій праці.*
- *Смирнов був поліглотом: знав англійську, іврит, італійську, іспанську, туркменську, санскрит, ідиш, польську.*
- *За однією з версій, Смирнов захопився санскритом випадково, купивши словник на залізничному вокзалі Києва (орієнтовно 1919 року). Потрібний поїзд прибув лише за три дні, тому молодий лікар встиг багато вивчити.*
- *Коли після землетрусу в столиці Туркменістану його витягли з-під завалів, він, ризикуючи життям, пірнув назад – по рукопис, над яким працював.*
- *Понад 10 років важко хворів на серцеву недостатність, змушений був майже нанівець звести рухову активність. Більшу частину перекладу «Махабхарати» зробив, коли вже був прикутий до ліжка.*
- *Один з екземплярів перекладеної Смирновим «Бгагавад-Ґіти» (частина «Махабхарати», один з найважливіших священних текстів в індуїзмі) був презентований першому президенту Індії Раджендрі Прасаду під час його візиту до СРСР 1960 року. У той час ім'я українського вченого вже було відоме в Індії. Борис Леонідович отримав офіційне запрошення до Індії, однак не зміг ним скористатися через хворобу.*
- *Надгробок ученого в Ашхабаді прикрашає біломармурова книга – символ індійського епосу, на якій викарбувані слова з «Махабхарати»: «Вище за правду немає закону».*
- *Сапармурат Ніязов (Туркменбаші) назвав його «видатним туркменським ученим».*
- *«Махабхарата» в Індії включена до шкільної програми.*

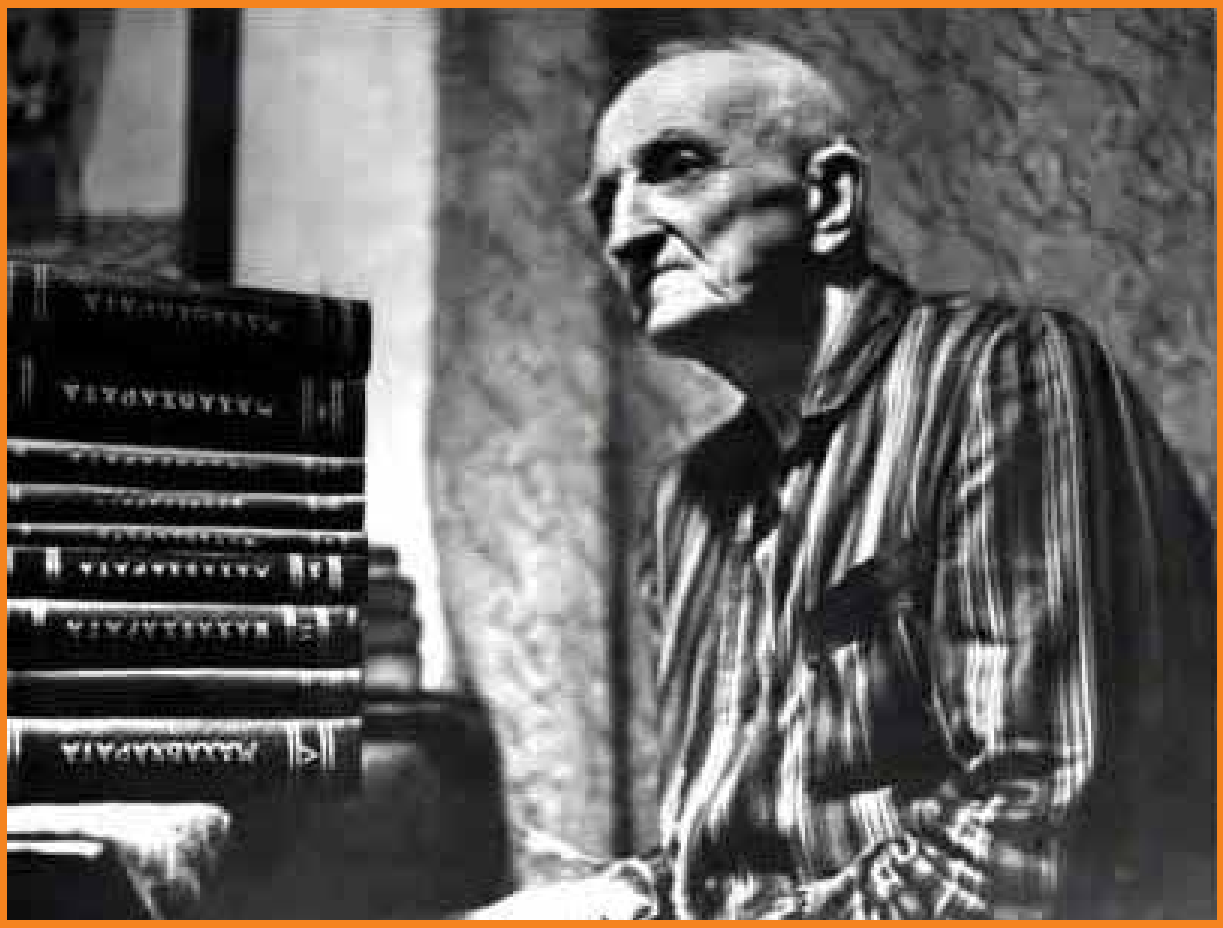

З ДОСЬЄ БОРИСА СМИРНОВА

- Народився 15 грудня 1891 року в Козляничах Сосницького району Чернігівської області.
- Закінчив шосту Петербурзьку гімназію, 1910 рік. Військово-медичну академію, 1914 рік.
- Був військовим (1914-1916) і земським лікарем, лікарем військкомату в Чернігівській губернії (1917-1919), ординатором клініки захворювань нервової системи Київського медичного інституту (1920-1929), консультантом-невропатологом Йошкар-Олинської обласної лікарні (1929-1935), науковим співпрацівником Туркменського інституту неврології і фізіотерапії (1935-1939), викладачем Туркменського державного медичного інституту (1939-1956).
- Академік Академії наук ТРСР.
- Помер 2 травня 1967 року в Ашхабаді.
- У Туркменістані функціонує Фонд освіти та відродження духовності імені академіка Смирнова, а в Кишиневі – Молдавська асоціація його імені.

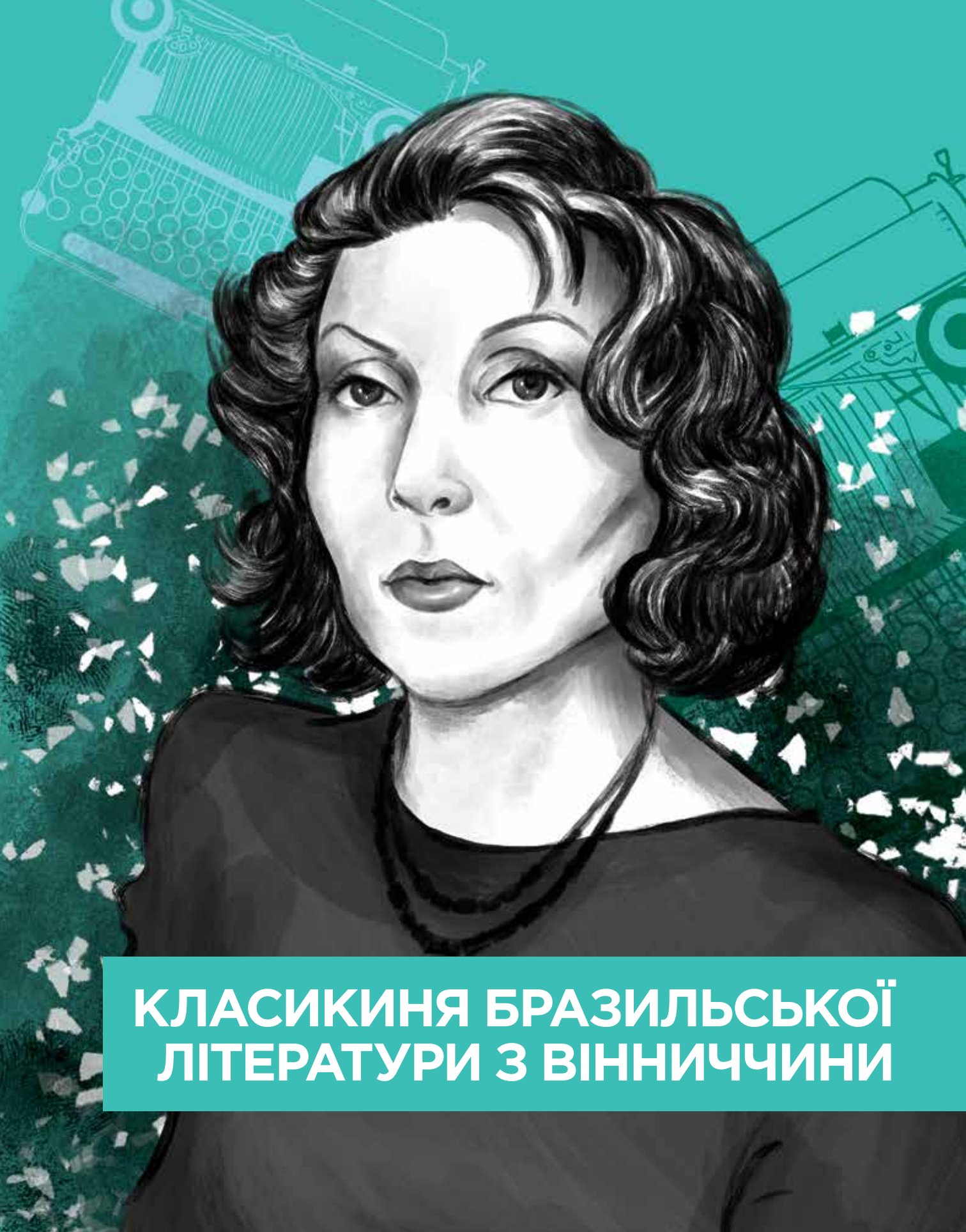

КЛАСИКИНЯ БРАЗИЛЬСЬКОЇ ЛІТЕРАТУРИ З ВІННИЧЧИНИ

КЛАРІСІ ЛІСПЕКТОР

Я настільки загадкова, що сама себе не розумію

Кларісі (при народженні – Хая Пінхасівна) Ліспектор – культова бразильська письменниця, перекладачка, журналістка. Літературознавці охрестили її Кафкою південноамериканської літератури, Борхесом інтелектуальних лабіринтів. Її парадоксальний літературний стиль отримав назву «дискурс тиші».

ЛЕВІТАЦІЯ НАД ПРІРВОЮ

Батьків майбутньої письменниці спіткала доля багатьох, хто дивом врятувався у часи Громадянської війни 1917 року. Голод, холод, погроми і – ковток рятівного повітря – втеча світ за очі. У їхньому випадку – аж до Бразилії. Маленькій Хаї на момент еміграції було лише декілька місяців, тож занурення в латиноамериканську буденність, згодом навчання та роботу було абсолютним.

Понад усе дівчинку захоплювала творчість. Із семи років вона почала складати казки. У дев'ять – написала п'єсу. Дебютне оповідання «Тріунфо» надрукувала за студентських років. А коли їй було 23 роки, написаний у стилі «потоку свідомості» – роман «Поруч з диким серцем» – побачив світ.

Твір спричинив бурхливі дебати: дехто обвинувачував авторку в аморальності. А уже за два роки книга удостоїлася престижної премії фонду Граса Аранья, заснованого Бразильською літературною академією.

Застиглі води бразильської літератури скаламучувала більшість творів Ліспектор. «Люстра», «Місто в облозі»,

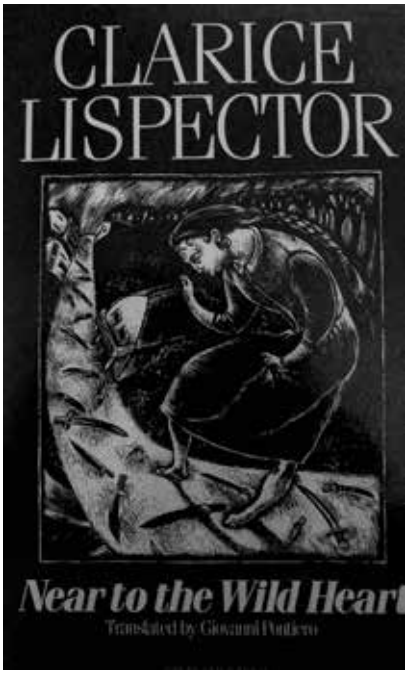

▲ *Перший роман Кларісі Ліспектор - «Поруч з диким серцем».*

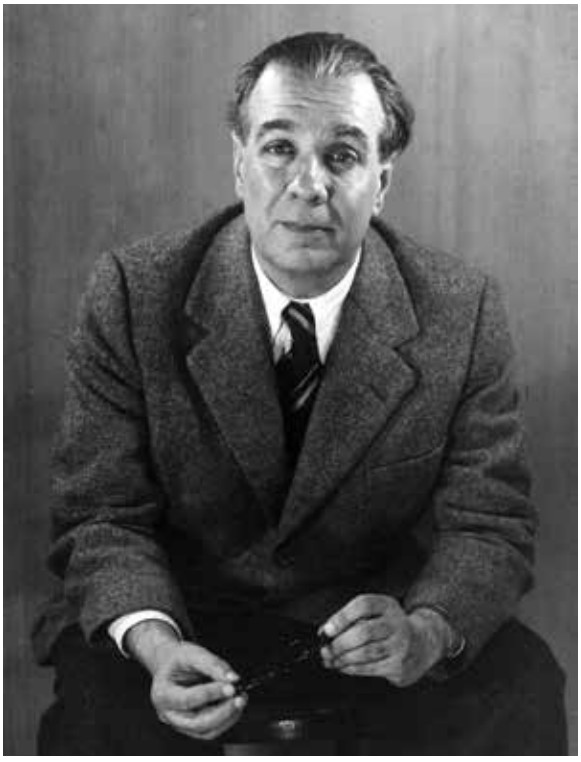

▲ *Кларісі Ліспектор порівнювали з класиком аргентинської літератури Хорхе Луїсом Борхесом.*

«Пристрасть словами Г. Х.», «Яблуко в темряві», «Жива вода», «Час зірки». Це підтверджує щедрий потік премій: Кармен Долорес Барбоса (1961 рік), Калунга (1967 рік), 10-го Національного літературного конкурсу федерального Фонду культури (1976 рік).

Сама ж Ліспектор зазначала: «Я описую враження». І описувала вона їх таємниче, сюрреалістично, філософськи.

Загалом на рахунку письменниці 8 романів та 8 збірок новел (найпопулярніші – «Сімейні узи», «Іноземний легіон», «Таємне щастя»). Також перекладала з англійської на португальську «Портрет Доріана Грея» Оскара Уайльда, «Завісу» і «Тягар кохання» Агати Крісті, низку оповідань Едгара По.

Неординарність її творчості відзначали й колеги. Журналіст і письменник Іван Лесса писав: «Кларісі підкидає слова догори, аби вони впали туди, куди вона вкаже». А поет Карлос Друммонд де Андраде був категоричніший – «Вона не пише, а левітує над прірвою».

▲ *Обкладинка однієї з найскандальніших її книжок – «Пристрасть словами Г.Х.»*

«Я – НЕ МІФ»

Не лише творчість, а й коротке життя Кларісі оповите трансцендентною загадковістю. Навіть місце й дату народження вона у різний час вказувала різні. На запитання інтерв'юерів часто відповідала: «Не знаю», «Не чула», «Не в курсі». Не любила давати інтерв'ю («Зрідка порушую це правило, аби довести, що я – не міф») і фотографуватися. Не бажала розмірковувати про свої романи.

Це породжувало купу легенд навколо письменниці. Гадали, що за прізвищем Ліспектор насправді ховається чоловік. Дійшло до того, що деякі з критиків вважали, що Кларісі Ліспектор – то ціла група авторів. Бо, мовляв, не може в голові однієї людини одночасно «жити» Гессе, Спіноза, Кафка, Сартр, Рільке, Борхес.

Прозаїк Отто Лара Ресенде всерйоз переконував колег: «Ідеться не про літературу – ідеться про чаклунство». 1975-го року Кларісі справді відвідала Всесвітній конгрес чаклунів у Колумбії, однак за спеціальним запрошенням – щоб особисто прочитати там своє філософське оповідання «Яйце та курка».

ПАРАДОКС ЯК СТИЛЬ

Тривалий час стиль літературної чаклунки не могли визначити. Аж доки для нього не з'явився спеціальний термін «дискурс тиші». Настільки ж парадоксальним було й мислення письменниці:

– На початку було слово. І це слово «так». Одна молекула сказала іншій «так» – і на Землі з'явилося життя.

– Еротизм – це відчай.

– Можливо, яйце було трикутником, який так довго катався у просторі, що округлився.

– Найгірше у брехні – це те, що вона створює фальшиву правду.

– Відмінність між божевільними та небожевільними полягає в тому, що небожевільні не говорять і не роблять того, що роблять божевільні. Різниця лише в цьому.

– Коли я перечитую те, що написала, відчуваю, що ковтаю власне блювотиння.

ЗАСУДЖЕНА ДО ЖИТТЯ

На тему власної долі письменниця казала: «Засуджена до життя», або «Я – та, хто звалив на свої плечі весь світ, і кому немає щастя». І це, мабуть, не перебільшення, а якщо і так – то зовсім крихітне.

Коли Кларісі було 9 років, померла її матір, у 18 – стала круглою сиротою після смерті батька. Сама через викидень втратила дитину. Один з її синів ще малим заявив: «Щоби стати вільним, треба трохи побути божевільним». За злою іронією долі, він насправді захворів на шизофренію.

Принаймні двічі її без пояснення звільняли з роботи. Розлучення з чоловіком. Безперспективний, оскільки той перебував у шлюбі, роман з колегою Паоло Мендесом Кампосом. Пожежа у власному будинку. Сильні опіки. Часткова ампутація пальців на правій руці. Важкий фізичний та психологічний стан, неможливість упродовж кількох років писати. І на фініші – неоперабельна онкологія.

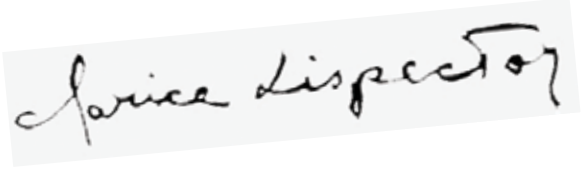

▼ *Кларісі Ліспектор підписує книгу своєму другові – бразильському музиканту Тому Жобіму.*

ФІШКА НА ТЕМУ

Учора нас затримали на межі свідомості. Вилучили 2 кг стереотипів, 3 пакети ярликів та цілу хмару високоміцних шаблонів.

▶ *Пам'ятник на честь Кларісі Ліспектор в Ріо-де-Жанейро, Бразилія.*

▲ *Дивіться раритетне інтерв'ю Кларісі Ліспектор (із субтитрами англійською).*

ЦІКАВІ ФАКТИ

- *Прізвище, за версією його носійки, походить від латинського Lis no peito – «Квітка на грудях». А нове ім'я – Кларісі – для Хаї, після переїзду до Бразилії, придумав тато. Він до кінця життя не міг позбутися страху гонінь, тож змінив ім'я сам і наполіг, щоб це зробили всі члени родини.*
- *Старша сестра Еліза (Лія) – теж письменниця, середня Таня видавала наукові книги.*
- *1943 року вийшла заміж за однокурсника Маурі Валенте. Він став дипломатом, тому понад десятиліття жила за межами Бразилії. Один їхній син народився у Швейцарії, другий – у США.*
- *Під час Другої світової війни допомагала пораненим у військовому шпиталі. Пізніше брала активну участь у демонстраціях проти військової диктатури в Бразилії, 1968 рік.*
- *З приводу свого українського походження казала: «Я ніколи не ходила по українській землі, адже мене тоді носили на руках».*
- *Американський перекладач Грегорі Рабасса: «Я був приголомшений зустріччю з рідкісною жінкою, яка має зовнішність, як у Марлен Дітріх, а пише, як Вірджинія Вулф».*
- *Оскільки мала неймовірно яскраву вроду, її малювало чимало художників, серед яких італієць Джорджоде Кіріко, бразилець Карлус Скляр. Лише у власному будинку було не менше десятьох портретів Кларісі.*
- *Пристрасно вболівала за футбольний клуб «Ботафого» із Ріо-де-Жанейро – одного з грандів бразильського футболу.*
- *Відомий бразильський поет Карлус Друммонд де Андраде присвятив письменниці вірш «Погляд Кларісі». Письменник та літературний критик Бенджамін Мозер написав біографію «Чому цей світ».*
- *Має неймовірну популярність у сучасній Бразилії. Її книги витримують численні перевидання, діє окремий інститут, присвячений творчості Ліспектор. Існують навіть спеціальні додатки та програми, які генерують цитати з творів письменниці, що відповідають настрою підписників.*

З ДОСЬЄ КЛАРІСІ ЛІСПЕКТОР

- Народилася 10 грудня 1920 року в Чечельнику Вінницької області.
- Разом із сім'єю емігрувала до бразильського міста Ресіфі.
- Закінчила Жінасіо Пернамбукано (1932-1937) – найпрестижнішу середню школу штату Пернамбуку. Навчалася на факультеті права Університету Бразилії.
- Рідною мовою вважала португальську, досконало володіла англійською та французькою. Працювала у Національній інформаційній агенції, газетах A Noite та Jornal do Brasil. Твори перекладалися українською, англійською, німецькою, французькою, іспанською, італійською, чеською. Роман «Час зірки» екранізовано, 1985 рік.
- Померла 9 грудня 1977 року в Ріо-де-Жанейро (Бразилія). Похована на цвинтарі «Ізраеліта до Кажу». У Чечельнику встановлено меморіальну дошку, 2002 рік.
- 98-у річницю від дня народження, 2018 рік, відсвяткував Google, розмістивши дудл на головній сторінці.
- Американське видання оповідань Кларісі Ліспектор, що вийшло друком у 2015 року під назвою The complete stories, увійшло до рейтингу 100 найкращих книжок за версією «Нью-Йорк Таймс».

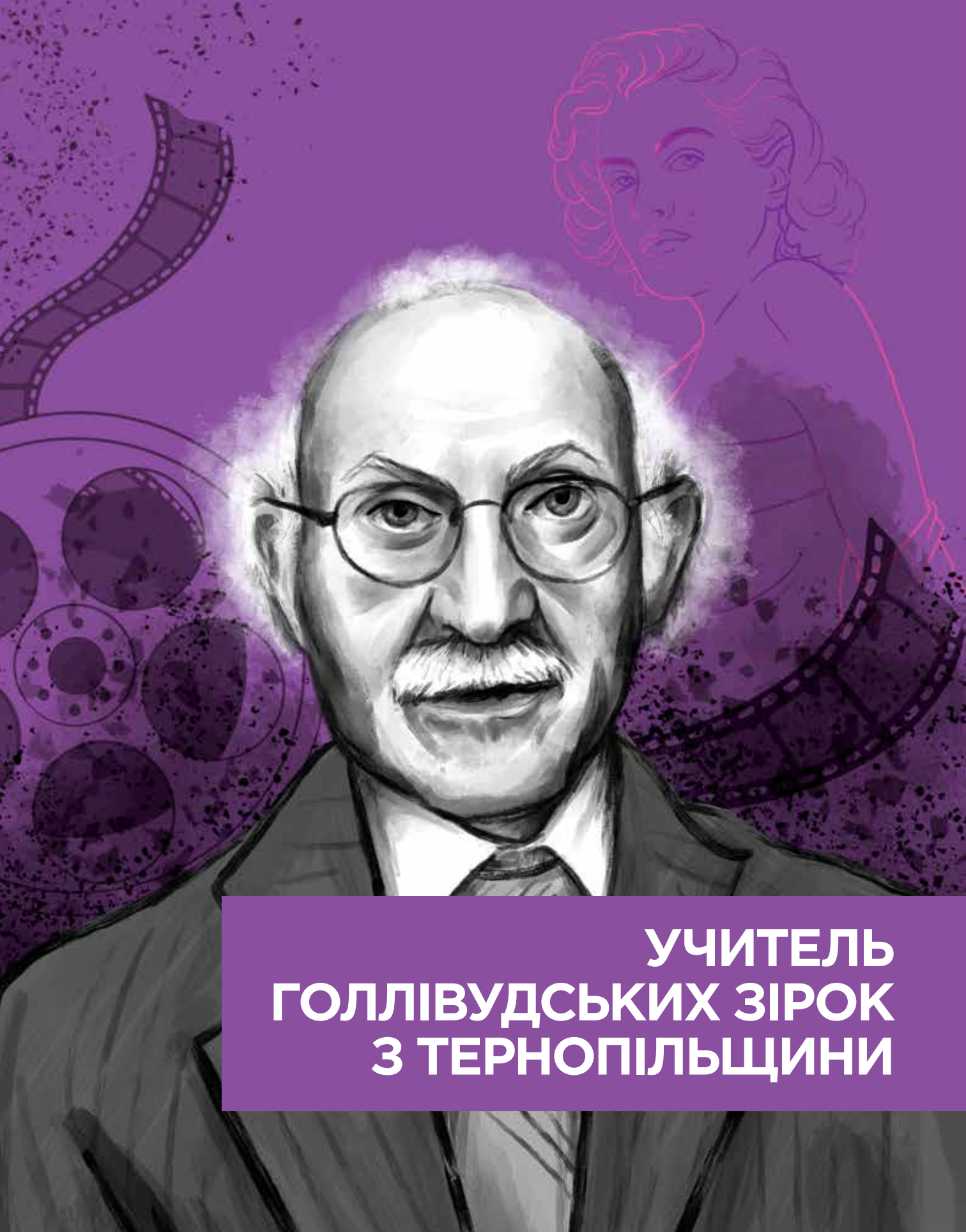

УЧИТЕЛЬ ГОЛЛІВУДСЬКИХ ЗІРОК З ТЕРНОПІЛЬЩИНИ

ЛІ СТРАСБЕРГ

У мене є лише одна кар'єра, якій я присвятив усе своє життя, – це вивчення механізму талановитої гри

ЛІ СТРАСБЕРГ (Ізраїль Борухович Штрасберг) – актор, режисер, продюсер, педагог, засновник легендарної акторської школи – Театрального інституту Лі Страсберга в США.

ГРАТИ СЕБЕ, А НЕ РОЛЬ

Своїх успіхів Лі Страсберг досяг виключно завдяки креативному підходу до підготовки акторів, який найменували лаконічно «Метод» (The Method). Два головні його принципи – постійна імпровізація та безвідмовна емоційна пам'ять. Якщо з першим усе зрозуміло, то другий і досі є предметом шалених дискусій.

За Страсбергом, актор повинен не грати, а жити перед камерою, причому так, щоб емоції брали гору над текстом – шляхом асоціації зі справжніми подіями свого минулого. Плюс рухи: вони теж мають «грати між рядків». Лише так, вважав містер Лі, можна досягти внутрішньої правди персонажа. Що, по суті, відкриває шлях до нескінченного самовдосконалення.

Критики «Методу» наголошують: зловживання «психологічною складовою» може бути небезпечним для здоров'я. Адепти Страсберга, навпаки, вважають це виходом на найвищий щабель творчості.

▲ *Театральний інститут Лі Страсберга.*

▲ *Артисти повз не проходять.*

Звучать і переконливіші аргументи. Насамперед, згадують тих, хто закінчив Інститут Лі Страсберга, а це – далеко не найгірші представники Голлівуду: Мерілін Монро, Аль Пачіно, Джейн Фонда, Дастін Хоффман, Джеймс Дін, Роберт де Ніро, Марлон Брандо, Міккі Рурк, Анджеліна Джолі.

На премії «Оскар», «Тоні», «Еммі» номінувалися або отримали їх 128 вихованців метра. Та й сам Лі Страсберг був номінантом на «Оскар» за роль другого плану в культовому фільмі «Хрещений батько-2» (1974 рік), де зіграв головного антагоніста – гангстера-інвестора Гаймана Рота.

СПАДКОЄМЕЦЬ МЕРІЛІН МОНРО

Лі Страсберг і Мерілін Монро були близькими друзями. Попри те, що був значно старшим, режисер на два десятиліття пережив свою приятельку. Таємниця ж заповіту акторки, що пішла з життя 1962 року, донині не дає спокою найдопитливішим. Чому Мерілін залишила дві третини своїх багатомільйонних статків саме «другові Лі»?

▼ *Мерілін Монро – одна з вихованок Лі Страсберга.*

▲ *Відео з архіву Театрального інституту Лі Страсберга: маестро дає урок акторам.*

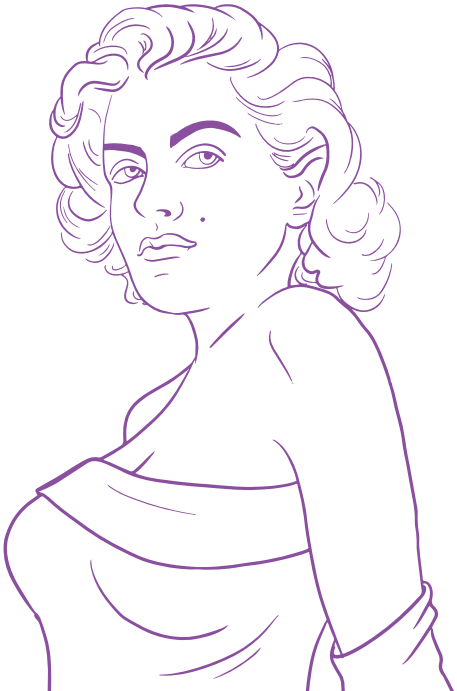

▲ *Дочка великого театрала Сюзан Страсберг стала успішною акторкою.*

▲ *Молодий Марлон Брандо також був учнем Лі Страсберга.*

Відповідь лежить на поверхні: на знак вдячності за уроки наставника, якого обожнювала. Проте існує й інша думка.

Мовляв, застосовуючи свій «метод поринання», Лі Страсберг з дружиною та акторкою Паулою упродовж сімох років маніпулювали секс-символом Америки. Доки та не склала щедрий заповіт.

Біограф режисера Річард Шикель сказав: «Страсберг чудово розумів, що його власне акторське майбутнє доволі обмежене – адже він був малосимпатичним коротуном». Та, безсумнівно, великим педагогом.

АНЕКДОТ НА ТЕМУ

На шикарній віллі голлівудської зірки раптово здійнялася сильна пожежа.

– Швидше викликай кореспондентів телебачення, радіо та репортерів з усіх газет, – наказує господиня покоївці. – І не забудь, будь ласка, про пожежних!

▲ *Дивіться фрагмент з фільму «Хрещений батько-2» з Лі Страсбергом.*

▲ *Могила Лі Страсберга на цвинтарі Вестчестер Гіллз.*

▲ *Лавка біля надгробка, де висічено: «Ми прийшли до театру на крилах мрії».*

ЦІКАВІ ФАКТИ

- *Лі так і не закінчив школу, покинувши її 1918 року після смерті старшого брата через грип. Юнак дуже важко переживав цю сімейну втрату та страждав на депресії.*
- *Спочатку театр був для Страсберга лише хобі, яке не приносило ані цента. Щоб заробити на життя, він паралельно працював дрібним офісним помічником, зокрема у фірмі, яка займалася продажом перук.*
- *Мало кому вдавалося вступити до Інституту Страсберга з першої спроби. Джек Ніколсон з'являвся на прослуховування 5 разів, Дастін Хоффман – 6, а Гарві Кейтель – 11.*
- *Цікавий збіг обставин: повторне розслідування смерті Мерілін Монро здійснили у рік смерті Лі Страсберга, 1982 рік.*
- *Джеймс Дін: «Театральна школа Лі Страсберга – найчудовіша штука, яка тільки може статися в житті актора».*
- *За день до смерті режисера ввели до Зали слави американського театру.*
- *На честь 100-річчя легендарного педагога (2001 рік) Фонд акторів організував святкові заходи. Серед іншого – одну з вулиць Нью-Йорка (в районі Інституту) було перейменовано на авеню Лі Страсберга.*
- *Син легендарного батька – Джон – розробив власну концепцію підготовки акторів під назвою «Органічний творчий процес».*
- *Інститут Страсберга закінчила сучасна голлівудська актриса з України Іванна Сахно, яка знялась у стрічках «Тихоокеанський рубіж: Повстання» та «Шпигун, який мене кинув» (обидві 2018 року).*
- *Дослідники творчості Страсберга зазначають, що той розробив «Метод», вивчаючи систему Станіславського, який також пов'язаний з Україною – його дід, що носив прізвище Олексієнко, переїхав з Києва до Москви, ставши Алексєєвим (прізвище Станіславського при народженні).*
- *Страсберг був одружений тричі та мав від цих шлюбів чотирьох дітей. Офіційною спадкоємицею голлівудського педагога після його смерті стала третя дружина – Анна. Навесні 2019-го їй виповнилося 80 років, вона є художнім керівником в Інституті Страсберга в Нью-Йорку та Лос-Анджелесі.*

З ДОСЬЄ ЛІ СТРАСБЕРГА

- Народився 17 листопада 1901 року в селі Буданів Теребовлянського району Тернопільської області. Разом з батьками у семирічному віці емігрував до США.
- Навчався в Американському лабораторному театрі.
- Був актором невеличких нью-йоркських театрів (1925-1931), помічником режисера театру «Гілд», одним з фундаторів театру «Груп-театру» (1931-1937), режисером низки бродвейських театрів (1937-1948), режисером та директором нью-йоркської Школи акторської майстерності Actors Studio (1948-1966), керівником лос-анджелеської Actors Studio West (1966-1969), засновником Інституту театру і кіно Лі Страсберга (1969-1982).
- Лауреат Пулітцерівської премії за постановку п'єси Сідні Кінгслі «Люди в білих халатах», 1933 рік.
- Приз Венеціанського кінофестивалю за роль у картині «Піти красиво», 1980 рік.
- Доробки: актор – 9 ролей, грав самого себе – 15 разів, сценарист, режисер, художник – по одному разу, не зазначений у титрах – у трьох стрічках.
- Помер 17 лютого 1982 року в Нью-Йорку, США.
- Пам'ятник Страсбергу встановлено на території Театрального інституту його імені. На честь Лі випущена поштова марка.

КОРОЛЬ ПІАНІСТІВ З КИЄВА

ВОЛОДИМИР ГОРОВІЦ

Я ніколи не граю однаково

ВОЛОДИМИР САМУЇЛОВИЧ ГОРОВІЦ – піаніст, якого неможливо копіювати, символ фортепіанної гри XX століття, найнепередбачуваніший музикант сучасності, 25-разовий володар найвищої світової музичної нагороди – премії «Греммі», та ще однієї, спеціальної, за визначний внесок у галузь звукозапису.

«БІЛЬШОВИКИ ВКРАЛИ МІЙ РОЯЛЬ»

За спогадами Володимира, революція 1917-го його близьким нічого доброго не принесла. Будинок, у якому мешкала родина, конфіскували. Як і майно. Упродовж доби винесли майже все – навіть одяг. Пізніше Горовіц із жахом констатує: «Мій батько був зломлений. Він, мов білка, збирав їжу».

▲ *Один з перших концертів Володимира Горовіца, приблизно 1920 рік.*

Та не це найбільше вразило 14-річного хлопця, а незбагненний факт: «Більшовики вкрали мій рояль». Можливо, саме ця образа й стала мотивом його неповернення до СРСР 1926-го. Бо ще кілька років після виїзду до Німеччини Горовіц офіційно був радянським громадянином, який навчається за кордоном. Але він вирішив лишитися на Заході.

▲ *Володимир Горовіц, 1930 рік.*

▼ *Черга за квитками на концерт Володимира Горовіца. Амстердам, 1986 рік.*

Упродовж майже трьох років Володимир об'їздив з концертами практично всю Європу, маючи шалений успіх. У Парижі, коли він грав, навіть викликали жандармів, аби втихомирити публіку, яка в катарсисі трощила стільці.

А 1928 року музикант переїжджає до США, де дуже швидко стає одним з найвисокооплачуваніших піаністів, поступаючись за рівнем гонорарів лише великому Рахманінову.

За роки роботи в США піаніст був нагороджений 26 преміями «Греммі» (у Стіві Вандера їх 25) у різних номінаціях – це четвертий показник в історії Grammy Awards.

ІРОНІЧНИЙ ІМПРОВІЗАТОР

«Імператор музики», «геній творчої комунікації», «король королів серед піаністів, під час гри якого димлять клавіші». Високомовні порівняння та епітети щодо Горовіца з'являлися постійно – і від шанувальників, і від журналістів, і від музичних критиків. Маестро, слухаючи все це, не ніяковів: «Мені начхати на почесті, які тривають один день на рік, я люблю бути в центрі уваги весь рік».

▲ *Маестро на одному зі своїх останніх концертів. Нідерланди, 1986 рік.*

Ажіотаж навколо – це його життя. Він «ставив на вуха» нечуваними стилем і технікою виконання найскладніших опусів, причому у власних, фантастично неповторних, трактуваннях.

Та не лише музичною майстерністю він закохував у себе. На щире захоплення заслуговує витончена іронічність киянина, який може з легкістю констатувати: «Я розмовляю п'ятьма мовами. Однаково погано». Чи заявити, що він – барометр, оскільки, передчуваючи зміну погоди, ніколи не потрапляє під дощ. Або на запитання у присутності дружини, що він найбільше любить, відповісти: «Музику, парфуми та гроші». Ванда, не відстаючи від чоловіка, додасть: «Мене він не любить. Я йому просто потрібна».

▲ *Платівка з концертом Володимира Горовіца.*

ЗАРАДИ ОМОЛОДЖЕННЯ ЗАПЛУТАВ УСІХ

Левова частка довідниково-біографічних матеріалів про Горовіца містом його народження вказує Бердичів Житомирської області. Насправді, як свідчать останні архівні дані, це був Київ.

▲ *За кар'єру музикант отримав 25 статуеток «Греммі».*

Різняться і дати народження. Більшість тривалий час вказувала 1904-й. Аж доки не набуло розголосу зізнання піаніста в тому, що насправді він з'явився на світ 1903 року. Винуватець плутанини – сам музикант: унаслідок «штучного омолодження» вдалося уникнути призову до армії.

І останнє. Панує думка, що виступати з концертами Горовіц почав на Заході, куди емігрував. Насправді ж, перший з них відбувся ще 1920-го у тодішній столиці України Харкові, проте до офіційних реєстрів з невідомої причини не потрапив.

◀ *Дивіться та слухайте Третій концерт Рахманінова – виконує Горовіц.*

АФОРИЗМ НА ТЕМУ

«Музика – посередниця між життям розуму і життям почуттів»
(Людвіг ван Бетховен)

▶ *Рональд Рейган та Ненсі Рейган вручають Володимиру Горовіцу президентську медаль Свободи.*

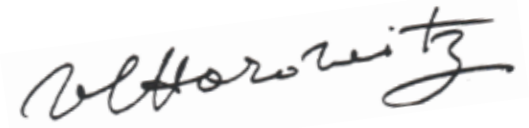

▲ *Автограф Володимира Горовіца.*

ЦІКАВІ ФАКТИ

- *Батько киянина зник безвісти у сталінських таборах.*
- *Свій перший рекорд піаніст встановив під час так званої «Ленінградської серії» (1924-1925): за два місяці – 20 концертів, у яких виконав 150 творів.*
- *Горовіц: «Фортепіано – найпростіший інструмент для тих, хто починає вчитися, але найскладніший для тих, хто вже його опанував».*
- *Музикант двічі грав у Білому домі – для президентів Герберта Гувера, 1931рік, та Рональда Рейгана, 1989 рік.*
- *За кар'єру дав понад тисячу концертів.*
- *Після того, як Сергій Рахманінов прослухав свій Третій концерт у виконанні Горовіца, він поклявся більше ніколи не виконувати його сам і слова дотримав.*
- *Тестем Горовіца був видатний італійський оперний диригент Артуро Тосканіні, 1933-го піаніст одружився на його дочці Ванді.*
- *Принаймні тричі Горовіц страждав від тривалих депресій, під час яких не виходив на сцену. Загалом це близько 18 років: 1936-1938; 1953-1965; 1975-1979.*
- *Дочка Горовіца Софія 40-річною трагічно загинула, 1975 рік, через передозування медикаментами. За однією з версій, це могло бути самогубство.*
- *Про життєвий шлях киянина зняли документальний фільм «Останній романтик», 1985 рік, а музикознавець Девід Дюбаль опублікував книгу «Вечори з Горовіцем».*
- *Незадовго до смерті, 1986 –го, відвідав Москву. А от їхати до Києва не наважився – через аварію на ЧАЕС.*
- *Останній публічний концерт Горовіца відбувся у Гамбурзі, коли музиканту було 83.*

З ДОСЬЄ ВОЛОДИМИРА ГОРОВІЦА

- Народився 1 жовтня 1903 року в Києві.
- Закінчив Київську консерваторію (1912-1919).
- Після еміграції жив попеременно в США (1928-1934), Швейцарії (1934-1938), знов у США (1938-1989). Отримав американське громадянство 1944-го.
- Почесний член Королівської академії музики в Лондоні, 1972 рік.
- Премія Вольфа за досягнення в галузі музики, 1982 рік.
- Ордени Почесного Легіону та За заслуги перед італійською республікою, обидва – 1985 рік.
- Президентська медаль свободи США, 1986 рік.
- Британський щомісячний журнал про класичну музику «Gramophone» помістив Горовіца до своєї Зали слави.
- Помер 6 листопада 1989 року в Нью-Йорку. Похований у фамільному склепі Тосканіні у Венеції.
- У Києві започатковано Міжнародний конкурс молодих піаністів його пам'яті.

ДЖЕРЕЛА ЗОБРАЖЕНЬ

ОЛЕКСАНДР СМАКУЛА
1 – Kopwyh/Вікіпедія
2, 8 – Copyright Smakula Family Archive
6, 7 – Автор невідомий/Вікіпедія
3 – NASA/Вікіпедія
4 – Pxhere
5 – Daniel Schwen/Вікіпедія
9 – Інститут енциклопедичних досліджень НАН України
10 – Надано Фондом ім. Олександра Смакули

СОНЯ ТЕРК-ДЕЛОНЕ
1, 7 – Автор невідомий/Вікіпедія
2 – Ton1~commonswiki/Вікіпедія
3 – Ismoon/Вікіпедія
4 – Florent Darrault/Flickr
5 – Pedro Ribeiro Sim es/Flickr
6 – Лотар Воллех/Вікіпедія

ДМИТРО ГРИГОРОВИЧ
1 – Автор невідомий/Вікіпедія
2 – Борис Драшпіль/Вікіпедія
3, 4, 7 – В.Л. Корвін-Кербер/Вікіпедія
5 – Колегія ОДПУ/Вікіпедія
6 – Pixabay

ЄЖИ СОСНОВСЬКИЙ
1, 8 – jerzysosnowski.info/Вікіпедія
2 – Броніслав Гембажевський/Вікіпедія
3, 4 – Автор невідомий/Вікіпедія
5 – Лукаш Катлєва/Вікіпедія
6 – О. Савін/Wikimedia Commons
7 – Павел Мариновськи/ Wikimedia Commons
Доп-фото: Public Domain Pictures

ВОЛОДИМИР АМАЛИЦЬКИЙ
1 – Prof. Amalitzky/Вікіпедія
2 – User:Kieff/Вікіпедія
3 – Інфографіка: Таша Шварц
4, 5 – Pxhere
6 – Олена Поданьова/Wikimedia Commons
7 – Elliott & Fry Ltd/Вікіпедія
6 – Автор невідомий/Вікіпедія

ІГОР ЮШКЕВИЧ
1 – Max Dupain/Вікіпедія
2, 4, 5 – Автор невідомий/Вікіпедія
3, 7 – Getty Images
6 – Metro Goldwyn Mayer/Вікіпедія

ЮРІЙ КНОРОЗОВ
1, 2 – Sylvanus Griswold Morley/Вікіпедія
3 – Yodigo/Вікіпедія
4, 5, 8 – Надано Музеєм антропології та етнографії ім. Петра Великого (Кунсткамера) РАН (колекційні номери: МАЭ И 1371-100, МАЭ И 1370-170/2, МАЭ И 1370-170/3).
6 – Олексій Романов/Вікіпедія
7 – Pxhere

ВІРА ГЕДРОЙЦ
1, 3, 5, 7 – Автор невідомий/Вікіпедія
2 – Swiss National Library/Wikimedia Commons
4 – ArsenG/Вікіпедія
6 – Л. Городецький/Вікіпедія

БОРИС ЛИСАНЕВИЧ
1, 4, 8, 9 – Автор невідомий/Вікіпедія
2 – Pixabay
3 – Ананта Бхадра Ламичхане/Flickr
5 – Френк С. Смайт/Вікіпедія

6 – Pixabay
7 – MGM photographer/Вікіпедія
10 – Сімейний архів Лисаневичів.

ДМИТРО ТЬОМКІН
1, 2, 7 – Автор невідомий/Вікіпедія
3, 4 – Автор невідомий/Wikimedia Commons
5 – Flickr
6 – CBS Television/Вікіпедія

ФЕОДОСІЙ ДОБРЖАНСЬКИЙ
1, 2, 4, 8 – Автор невідомий/Вікіпедія
3 – Library of Congress/Вікіпедія
5,6 – Pixabay
7 – National Photo Company Collection/Вікіпедія

КСЕНІЯ БЕЛЬМАС
1 – Leonid Andronov/Вікіпедія
2, 3, 7 – Koncern Ilustrowany Kurier Codzienny/ Вікіпедія
4, 5, 6 – SHBCARE/Вікіпедія

ГЕОРГІЙ ГАМОВ
1 – Архів академіка О. О. Лебедєва/ Вікіпедія
2 – NASA/WMAP Science Team/Вікіпедія
3 – Flickr
4 – U.S. Department of Defense/Вікіпедія
5 – National Institutes of Health/Вікіпедія
6 – Clementine space probe/Вікіпедія
7 – Madhava 1947/Вікіпедія
8 – Astrochemist/Вікіпедія
9 – Getty Images
9– Малюнок Джорджа Гамова/Вікіпедія.
10– Getty Images

ВОЛОДИМИР БАРАНОВ-РОССІНЕ
1, 2, 8, 9 – Автор невідомий/Вікіпедія
3, 5 – Flickr
4 – G0rn/Вікіпедія
6 і доп-фото – Pixabay
7 – Daniel Ter Haar/National Guard

АННА СТЕН
1, 8, 10 – Автор невідомий/Вікіпедія
2 – Володимир Каабак/Вікіпедія
3 – Кадр з фільму/Вікіпедія
4 – Роберт Грау/Вікіпедія
5 – Samuel Goldwyn Productions/Вікіпедія
6 – Screenland Pub. Co/Вікіпедія
7 – Ruth Harriet Louise for Metro-Goldwyn-Mayer studio/Вікіпедія
9 – Cinémathèque québécoise/Вікіпедія

ВОЛОДИМИР ВЕКСЛЕР
1, 2, 5, 8, 10 – Надано «Проектом Беккерель»
3, 9 – Автор невідомий/Вікіпедія
4 – Fanny Schertzer/Вікіпедія
6 – Donald Cooksey/nara.getarchive.net
7 – Royal Karolinska Institute/Flickr

ВОЛОДИМИР ХАВКІН
1, 2, 3, 4, 5, 7, 9, 10 – Автор невідомий/Вікіпедія
6 – Andrux/Вікіпедія
7 – Haffkine Institute/haffkineinstitute.org
9 – The Library of Congress/Вікіпедія

ІВАН РІЗНИЧ
1, 3, 4, 7 – Автор невідомий/Вікіпедія
2 – Кукринікси/Вікіпедія
5 – Boston Public Library/Вікіпедія
6 – DKP64/Вікіпедія

ВОЛОДИМИР ЛИПСЬКИЙ
1, 2, 4, 7 – Автор невідомий/Вікіпедія
3 – Шухрат Саъдиев/Вікіпедія
5 – Вікіпедія
6 – PublicDomainPictures
7 – «Вісник АН УРСР»

ПОЛІНА ОСИПЕНКО
1, 4, 5, 6, 7 – Автор невідомий/Вікіпедія
2 – Наталія Шестакова/Вікіпедія
3 – Г. Точенов/Вікіпедія

ДЖОЗЕФ КОНРАД
1 – Элвин Лэнгдон Кобурн/Вікіпедія
2, 3, 4, 5, 6, 7, 9 – Автор невідомий/Вікіпедія
8 – Джозеф Конрад/Вікіпедія

ЛЕВ МАЦІЄВИЧ
1 – Військова енциклопедія Ситіна/Вікіпедія
2 – Pixabay
3, 4, 5, 6, 7, 8 – Автор невідомий/Вікіпедія

П'ЄР ГРАБАР
1 – Fvasconcellos/Вікіпедія
2, 4, 5, 7 – Автор невідомий/Вікіпедія
3 – Mossadegh-keller and Mailfert/Вікіпедія
6 – Alexvonf/Вікіпедія

РОБЕРТ МАКСВЕЛЛ
1 – Cyclowiki
2 – Daily Mirror/Вікіпедія
3, 7 – Автор невідомий/Вікіпедія
4 – Rob Bogaerts/Anefo/Вікіпедія
5 – White House Photo Office/Вікіпедія
6 – Donegalscott/Вікіпедія

АЛЛА НАЗІМОВА
1 – glbtq.com/Вікіпедія
2 – Library of Congress/Flickr
3 – Bain Collection/Library of Congress/Вікіпедія
4 – Автор невідомий/Вікіпедія
5, 6 – Metro Pictures Corporation/Вікіпедія
8 – Glesca Marshall Library of Theater Arts, Springer Opera House
9 – Ralph Barton/Вікіпедія

МУХАММЕД АСАД
1, 2, 3, 5, 6, 7, 8 – Фото надано порталом «Єврейський Світ України»/ju.org.ua
4 – United States Department of Defense/Вікіпедія

БОРИС СМИРНОВ
1, 2, 3, 5, 8, 9 – Надано порталом БоЛеСмир/ bolesmir.ru
4– Автор невідомий/Вікіпедія
6 – T rkmenistany Ylymlar akademi asy/ Вікіпедія
7 – White House/Вікіпедія

КЛАРІСІ ЛІСПЕКТОР
1 – Mikecb965/Вікіпедія
2 – Grete Stern/Вікіпедія
3, 4 – Clarice Lispector/Вікіпедія
5 – Arquivo Nacional do Brasil/Вікіпедія
6 – Demetrio Albuquerque, photo by Abdias Jr/Вікіпедія
7 – Arquivo Nacional do Brasil/Flickr

ЛІ СТРАСБЕРГ
1, 2 – Beyond My Ken/Вікіпедія
3 – Pxhere
4 – Flickr
5 – Friedman Abeles/Вікіпедія
6, 7 – Anthony22/Вікіпедія
8 – Getty Images

ВОЛОДИМИР ГОРОВІЦ
1, 2 – George Grantham Bain/ Library of Congress/Вікіпедія
3 – Володимир Горовіц/Вікіпедія
4, 8 – Flickr
5 – White House Photo Office/Вікіпедія
6, 9 – Roland Gerrits/Anefo/Вікіпедія
7 – Rob Bogaerts/Anefo/Вікіпедія

В оформленні сторінок 30, 32-34, 38-45, 70, 72, 76, 80, 88, 90, 91, 94, 96-98, 101, 102, 144, 148, 162-165, 168, 180, 181, 198 були використані графічні елементі з ресурсу freepik.com

Науково-популярне видання

Н. Аврамчук, М. Сухомозський

(НЕ)ВІДОМІ УКРАЇНЦІ, ЯКІ ЗМІНИЛИ ІСТОРІЮ

Автори: Микола Сухомозський та Надія Аврамчук.

Ілюстратор: Таша Шварц.

Верстка: Марк Канарський.

Редактори: Олексій Сисоєв, Юлія Мамойленко, Ганна Мамонова.

Відповідальна за випуск Ю. Запорожченко

Директор з друку А. Бодейчук

Директор видавництва І. Степурін

Формат 84Х108 1/16

Ум. друк. арк. 21.84

Папір офсетний. Друк офсетний.

Наклад 1000 прим.

Інтернет-журнал Йод.media

iod.media

Видавництво «САМІТ-КНИГА»

Україна, м. Київ, вул. Обсерваторна, 25. Тел.: (063) 757-74-80

sbook.com.ua, sinbook@ukr.net

Видавниче свідоцтво ДК 5335 від 20.04.2017